

A MARXIZMUS TÁRSADALOMELMÉLETE

ELMÉLETI KRITIKA ÉS
TÖRTÉNELMI TANULSÁGOK

ÍRTA

OTTLIK LÁSZLÓ

*Though thus be madness
that there be a method in it.*

Hamlet II. 2

(Örültéség ez de van benne metódus)

BUDAPEST,
FRANKLIN-TÁRSULAT
MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

KIADÁSA

ELSŐ RÉSZ.

AZ ELMÉLET

I. FEJEZET.

Siker és kritika.

«A szociális reform kérdése a modern európai kultúra életkérdésévé válik, amint egykor az antik kultúra életkérdése lett.»¹ Ez az oka annak, hogy a társadalmi intézmények átalakulásának kérdése az irodalomban is újból és újból szőnyegre kerül. *Egy név* körül forog a világvitva. Ez a fenyegető hangzású név a békés trieri ügyvéd fiának, *Karl Marxnak* a neve.

Ma már alig van szocialista, aki ne Marxot vallaná mesterének. Úgy mondják, e példátlan hatásnak az az oka, hogy Marx a szocializmus utópiáját állítólag tudományos érvényre emelte, amennyiben a társadalmak életében felfedezni vélt törvényszerűségek és a jelen társadalom megfigyelt tendenciái alapján, zordon retorikával hirdette, hogy a polgári társadalmi rend nemcsak saját összeomlását, de egyben utódjának, a kommunista társadalmi rendnek kialakulását is szükségszerűen hordja méhében.

¹ F. A. Lange: Die Arbeiterfrage. Kroner Verlag, Leipzig, 90. old.

Egy félszázad kritikai munkássága semmit sem csökkentette a marxizmus roppant hatóerejét. Pedig e kritika kétségtelenül alapos volt, annyira alapos, hogy a Marx-elmélet egyes alapvető tételeit — így például értékelméletét, agrárteóriáját, történetfilozónáját — a szocializmus theoretikusai hallgatólagosan vagy körmönfont szofizmákba burkoltan, maguk is elejtették.¹

E ténynek mindenekelőtt érzelmi okai vannak. A szocializmus ábrándos utópiája nagy tömegek névtelen és tudattalan vágyait öltözteti fel cikornyás szavakba, melyek a lelkekben nagyhatású képekké fejlenek ki. A boldogság nagy illúziója ez, mely annál erősebb, mert földi boldogságot ígér a tömegeknek és amely ily egyszerű, de erőteljes formát ölt a munkában verejtékezők előtt: «Kevesebb munka és több élvezet.» Ez az egyszerű anyagi motívum már magában is elég erős lehetne, de valósággal szárnyakat kap az erkölcsi felháborodástól, melyet néhol a vezető osztályok aránytalan és ezért igazságtalan jóléte ébreszt ama dolgozók lelkében, akiknek alig van betevő falatjuk és amelyet a szüntelen izgatás a legmagasabb fokra hevít, így a szocialista társadalom állítólagos szüksége erkölcsi értékítélet formájában fejeztetik ki. Hit egy jobb jövőben és e hitnek erkölcsi igazoltsága: ennyi elég a tömegnek, mert hiszen anyagi életösztöneit két

¹ Az értékelméletei illetőleg I. pl. Szabó Ervin: Marx és Engels válogatott művei. II. köt. 153. old. Az agrárteóriára nézve I. lent a 90. old. jegy. A történet filozófiát e rész III. fejezetében, fogjuk tárgyalni

leghatalmasabb ideális szükséglete támogatja: hite és erkölcsisége.

A hitet említettük, mert valóban Le Bon helyesen állapítja meg, hogy a tömeghiedelmeknek mindig vallásos formája van.¹ A szocializmus mai formájában már valóságos világnézet² és hívei a vallásos meggyőződés fanatizmusával, vakon hisznek megváltó szkémáiban. Kendkívüli hatóerejének is az a legfőbb oka, hogy úgynevezett tudományos jóslata voltaképpen vallásos képlel: ellentmondást nem tűrő, feltétlen állítás.

De ha a szocializmus vallás, akkor szemben a szeretet vallásával, a kereszténységgel, méltán lehet a gyűlölet vallásának nevezni. «Ön n'est pas socialiste sans hair quelqu' un ou quelque chose.»³ Marx maga az Antikrisztus, a tagadás szelleme. Oly elme, melynek negativitása szembezőkő. Élete nagy művében alig van valami, amit magáénak mondhatna. A piacnélküli közgazdaság ideáját a francia utópisták sugalták neki: az állítólag eljövendő kényszermentes társadalom az anarchisták ideálja; értéktöbblet-elméletét már William *Thompson* «Inquiry . . .»-jében feltehetjük; munkabér-elmélete a Dávid *Eicardo* széles vallani nyugszik; ami pedig történelmi materializmusát illeti, arról is látni fogjuk, hogy mily kevésbé eredeti. Amivel ő maga járult hozzá

¹ A tömegek lélektana. 65. oldal. (Kultúra e"s tudóin,iny.)

² V. ö. Werner Sombart: Sozialismus und soziale Uowegung. VII. Auflage. 25. old.

³ «Nincsen olyan szocialista, aki ne gyűlölné valakit vagy valamit.» Gustave Le Bon: Psychologie du Socialisms. (Alcan.) 469. old.

a modern szocializmus elméletének kialakulásához, alig egyéb, mint a polgári társadalom vesé-
 kig ható kritikai elemzése — habár előzői ezt a munkát is nagyrészen elvégezték — és az állítólag exakt bizonyossággal bekövetkezendő szociális forradalom dogmája, mely maga is csak «negatív utópia.»¹ Nem csoda, ha ez a boncoló, tagadó és lázadó elme a gyűlölet és rombolás szellemét árasztotta maga körül. Az érem egyik oldala azt mutatja, hogy ha a szocialista elmélet főleg a gyűlöletre épít, számítása nem hibás. De az éremnek másik oldala is van s ez azt mutatja, hogy a szocialista jelszavak által irányított és végbőlökig hevített szenvedélyek a modern civilizációt romba döntéssel fenyegetik.

De ne menjünk ily messzire!

Úgy hisszük, hogy a megjelölt háromfele ok: a hasznosság, az erkölcsi és a vallásos — melyeknek tekintélyét érveléssel még önteni nem lehet — már eléggé érthetővé teszi a marxizmus bírálóinak csekély sikerét. De van e ténynek egy logikai oka is — és minket a «kritika kritikájának» szorosan logikai szempontjából, voltaképp csak ez érdekel — nevezetesen, e bírálatok vagy *mást* bizonyítottak, mint amit kellett volna — vagy *máskép* bizonyítottak, mint ahogyan kellett volna. E cáfolatok módszerei ugyanis főként három csoportra oszthatók: 1. bizonyítottat statisztikai adatok alapján, hogy a «kapitalista akkumuláció tendenciái» nem érvényesülnek oly kizárólagos határozottsággal, miként azt Marx feltételezte

¹ Palágyi Menyhért: Marx és tanítása. II. kiadás. 65. old.

volt: 2. bizonyított, hogy a piactalan társadalom föltételezései a közgazdaságtan alapelveinek ellentmondanak; 8. bizonyított, hogy a kommunista társadalom intézményeit az emberi természet meg fogja dönteni. A bizonyításnak ily módjai kétségkívül érvényesek lehetnek, azonban vagy nem bizonyítják azt, hogy a marxizmus hamisan jósol, vagy nem hatnak a szükséges meggyőző' erővel. Mert *ad 1.* a statisztikai tényekkel való bizonyítás csekély erejű. Nincs olyan statisztika a világon, melyből két ellentétes állítás nem volna látszólag igazolható — amint ezt nem minden humor nélkül mutatta ki Kautsky vitája a revizionistákkal. Valóban helyesen írja *Ratzenhofér*, hogy statisztikai számok nem képesek szociális törvényeket megállapítani, mert nagyon is gyakran alkalmasak mindenféle vélemény szolgálására.¹ Ezenfelül, mint még legújabban is látjuk,² a gyakorlat érvénél felszerelt fejtegetések többnyire azt vallják, hogy a Marx rendszere elméletileg alapos. Már pedig ami elméletben helyes, annak a gyakorlatban is be kell válnia. Ami már most *ad 2.* a közgazdasági érveket illeti, azokkal alig lehet fellépni egy oly közgazdasági berendezkedés ellen, mely épen más föltételezések alapján állana. A mai közgazdaságtan megalapítója, Adam Smith és tanítványai «a társadalom berendezését adottnak tekintik és pedig olyannak, amilyen az ma — csekély

¹ A szociológiai megismerés lényege. (Társadalomtudományi könyvtár 114-115. old.)

² Búd János: A kommunizmus után. (Közgazdasági Szemle, 1919 március-december, 167. old.)

kivétellel — Európa majd minden országában . . . Csak e megszorítás folytán juthatott a közgazdaságtan az általános társadalmi tudományénál magasabb fejlődési fokra ... De e megszorításból következik az is, hogy közgazdaságtanunk törvényei csak oly társadalmakra állnak, amelyek ama feltételezett berendezéssel bírnak és azon mértékben, amint az átalakul, azoknak is elves/talajuk.»¹ Végül *ad 3.* a kommunista társadalom lélektani ellenmondásait hiába taglaljuk mindaddig, amíg úgy szól a tétel, hogy a kapitalisták kisajátítását «a kapitalista termelés immanens törvényeinek munkája maga viszi véghez.» Még hogyha feltétlen érvényű lélektani bizonyítékokat vinnénk is sorompóba a kommunista berendezkedés ellen, akkor is ártatlan arccal felelhetné nekünk a marxista: ez talán igaz, de hát hiába, ha ennek a társadalomnak mégis természet-törvényű szükségszerűséggel el kell majd érkeznie. A lélektani argumentum nagy értékű lehet, de csak akkor, ha arra használhatjuk fel, hogy a jövőnek marxisztikus alakulását cáfolja meg, — ám ezt eddig senki sem tette meg. Marx valóban jól számított: formuláját oly fatalisztikus jelentőségűnek sikerült feltüntetnie, hogy ma már alig jut valakinek eszébe, hogy a jósolt események szükségszerű bekövetkezésében még kételkedni is lehet. Az érvelés ma már majdnem kizárólag csak annak bizonyítására szorítkozik, hogy a jósolt események «még nem egyhamar», vagy «nem oly erőszakosan» fognak bekövetkezni, illetőleg, hogy «a kialakulandó kommunista társadalom

¹ Pikler Gyula: Rirardo. Bp. 1885. 33. old.

előbb-utóbb fel fog borulni.» Marx valóságos megfordított Kasszandra: hamis rémségeket jósol, de mindenki vakon hisz neki.

Ezért itt, midőn magunk is megkíséreljük megcáfolni a marxizmus következtetéseit, pusztán oly axiomatikus erejű tételekre fogunk támaszkodni, melyeket eddig tudtunkkal senki sem cáfolt meg, sőt, amelyek érvér yenek elismerése a szocializmus újabb theoretikusainak munkáiban is — mint azt helyenkint részletesen kimutatni szándékozunk — kifejezetten vagy hallgatólagosan bennfoglaltatik. Azt állítjuk ugyanis és azt szándékozunk bizonyítani, hogy a Marx-féle jóslat a társadalom lelki életének teljes semmibevétele folytán oly alapvető ellentmondást tartalmaz, mely megvalósulásának lehetőségét eleve kizárja. Azonban nehogy az a vád érjen bennünket, hogy csak deduktív okoskodásokkal érvelünk és bizonyítékaink «pusztán elméletiek»: a legújabb idők története által nyújtott tények segítségével tételeink helyességét induktive is szemléltetni és igazolni fogjuk.

II. FEJEZET.

A «tudományos» jóslat.

1. Jóslat és tudomány.

Érvelésünk és támadásunk középpontjában Marxnak ama fejtegetései állanak, melyekkel a polgári társadalmi rend szükségszerű összeomlását és egyben a kollektív társadalmi rend szükségszerű kialakulását állítólag megjósolta. Hogy

az ellenfél hadállásait kellőképp áttekinthessük, álljon itt mindenekelőtt a nevezetes jósolat.

«Most már ... a sok munkást kizsákmányoló kapitalista kisajátítására kerül a sor. Ezt a kisajátítást a kapitalista termelés immanens törvényeinek munkája maga viszi véghez, a tőkék koncentrációja útján. Egy-egy tőkés sokat üt agyon. Ezzel a koncentrációval, vagyis sok tőkésnek kevés tőkés által való kisajátításával egyidejűleg mind növekvő mértékben fejlődik ki a munkafolyamat kooperatív alakja, a tudománynak tudatos műszaki alkalmazása; a földnek tervszerűen együttes kihasználása; a munkaeszközöknek csak közösen alkalmazható munkaeszközökké való átalakulása és az összes termelési eszközök gazdaságossá tétele olyképpen, hogy azok kombinált társadalmi munka együttes termelési eszközeiként használatnak. A tőke-mágnások számának állandó apadásával, akik ennek az átalakulási folyamatnak minden előnyét bitorolják és monopolizálják, növekszik a nyomor, az elnyomatás, a szolgaság, a lealacsonyodás, a kizsákmányolás, de egyben a számban állandóan növekvő és magának a kapitalista termelési folyamatnak mechanizmusa által iskolázott, egyesített és szervezett munkásosztálynak felháborodása is. A tőke-monopólium bilincsevő lesz annak a termelési módnak, mely vele egyetemben és segítségével virágzott fel. A termelési eszközök koncentrációja és a munka társadalmivá válása folyamán elérkezik a pillanat, amikor amazok nem férnek meg többé kapitalisztikus foglalatukban. Ez utóbbi szétrobban. Ütött a kapitalisztikus magántulajdon végórája. A kisajátítók kisajátítatnak.

A kapitalisztikus termelési és tulajdonszerzési mód, tehát a kapitalisztikus magántulajdon a saját munkán alapuló egyéni magántulajdonnak első' negációja. A kapitalisztikus termelés negációját az maga hozza létre egy természeti folyamat szükségszerűségével. Ez a negáció negációja. Ez az utóbbi ismét helyreállítja az egyéni tulajdont, de már a kapitalisztikus korszak vívmányának, a szabad munkások kooperációjának s a földnek és a munka által létrehozott termelési eszközöknek közös tulajdona alapján.

Az egyének saját munkáján alapuló szétszórt magántulajdonnak átalakulása kapitalisztikussá természetesen sokkal hosszadalmasabb, keményebb és nehezebb folyamat, mint a már de facto társadalmi termelésen alapuló kapitalisztikus magántulajdonnak átalakulása társadalmi tulajdonná. Amott arról van szó, hogy egynéhány bitorló sajátítsa ki a nagy tömeget, emitt arról, hogy a nagy tömeg sajátítsa ki egynéhány bitorlót.»¹

Vajjon hogyan keletkezett ez a jóslat? Két végpontja adva volt: egyfelől a polgári társadalom, melynek rajza Marxnál is kétségkívül meglehetősen hiteles, — másfelől a kollektív termelésen alapuló társadalmi rend, amelynek képe, mint a «gyakorlati ész követelménye» különböző utópisták fejében kialakult. Marx maga is erősen racionalista elme és ha ötven évvel előbb születik, kétségkívül maga sem fogta volna fel másképp

¹ Karl Marx: Das Kapital. II. Aufl. Hamburg. Meissner Verl. I. köt. 791-793. old.: «Geschichtliche Tendenz der kapitalistischen Akkumulation,»

a társadalmi rend átalakulásának kérdését, mint Saint-Simon vagy Fourier. Azonban akkor, amikor Marx a fentidézett sorokat leírta, már Herbert Spencer és Charles Darwin nevéől visszhangzóit a világ. Az evolucionizmus épp úgy dogmává lett, mint annak idején a racionalizmus, elannyira, hogy még a forradalmároknak is a fejlődéselmélet alapjára kellett helyezkedniök, hacsak nem akartak mint futó bolondok köznevetség és gúny tárgyává lenni.

Ez a korszak azonban nemcsak a fejlődéselmélet, hanem egyben a szigorú mechanisztikus természet tudomány új gondolkozás korszaka is volt. Darwin kiválasztási elmélete maga sem egyéb, mint a fajok átalakulásának mechanikus magyarázata. A spekulatív filozófia lomtárba került és csak oly tételnek lehetett hitele, mely az exakt természettudomány feszes köntösében lépett a közönség elé. Ha tehát Marx azt akarta, hogy elméletének kellő hatása legyen, tételének oly szoros formulát kellett adnia, mely a jövő fejlődést mechanikus szükségszerűség formájában ábrázolhatta, így ugyanaz előtt a nehézség előtt állott, mint mindenki, aki a pozitivizmus korszakában a társadalomelmélet spekulációinak helyét exakt tudományos tótelekkel akarta betölteni. Az exakt tudomány törvényszerűségek rendszere. Egy próbája van és ez a *jóslat*. A tudományos kutatónak minden kísérlete jóslat és tételnek exakt érvényét csak akkor ismerjük el, ha abból vonható ilyenén jóslatai beválnak. «Ha a tiszta tudomány egészséges és életképes akar maradni, — írja *Wilhelm Ostwald* — mindenkor vissza Kell, hogy térjen az alkalmazott tudomány

felé. Mert mi is voltaképpen az alkalmazott tudomány? Az alkalmazott tudomány prófécia, mely előre meghatározza a jövőt és kísérletekkel próbáját is adja annak, hogy helyesen és megbízhatóan tud próféciát mondani.»¹ Ám tenyérből jósolni és tudományosan jósolni mégis különböző két dolog. Tudomány nem lehetséges a hézagtalan szükségszerűség fogalma nélkül. A társadalomelmélet azonban ettől még messze van. Ma még semmi módon sem tudjuk számba venni még csak mennyiségét is a lehetőségeknek, melyeket az emberi öntudatnak a társas élet eseményeibe való beavatkozása létrehozhat. Kétségtelen, hogy a hézagtalan szükségszerűség itt is fennáll, de ez számunkra, gondolkozásunk számára az okság láncolatába csak *a posteriori* illeszthető be. Ha a társadalom bölcselete társadalomtudománnyá akarna átalakulni, meg kellene alkotnia minden lehető emberi kölcsönhatás törvényét. Azonban helyesen állapítja meg *Ratzenhofer*, hogy az emberi kölcsönhatásokban faktorok működnek közre, amelyeket csak bölcseletileg lehet feldolgozni. «A társadalmi életben épen a leghatalmasabb befolyások, mint pl. a vallás, olyan dolgok, amelyeket sohasem lehet természettudományi segéd-eszközökkel megítélni, mert részben az emberben s az ember énjében gyökereznek; ez pedig túlnyomóan kivonja magát a pozitív belátás alól és a spekulációt nem nélkülözheti.»² Az igazság tehát az, hogy a társadalmi elmélet exakt tudományos formulákba nem szorítható és csaknem

¹ A tudomány (Modern könyvtár) 11. old.

² Id. m. 6. old.

kivétel nélkül hipotetikus tételeire többnyire ráillenek Lord Byron szavai:

«That knowledge is not happiness and science,
But an exchange of ignorance for that
Which is another kind of ignorance».¹

2. Az emberi természet.

Marx átvágta a problémát és a «társadalomtudomány» sülyedő léghajóját úgy próbálta fenn tartani, hogy kilökte belőle a legnehezebb ballasztot, az öntudatos embert, így született meg fantasztikus történetbölcselete, az úgynevezett

¹ «Ez a tudás nem boldogság és tudomány, hanem tudatlanság felcserélése másféle tudatlansággal.» (Manfréd.) Ha pedig valaki erre azt vetné ellenünk, hogy ha társadalombölcseleti kérdésekben nem lehet feltétlen érvénnyel bizonyítani, a mi ellenvéteink sem cáfolhatják meg feltétlenül a marxizmus jóslatait: azt felelhetnék, hogy ahol pozitív bizonyítás a dolog természeténél fogva lehetetlen, negatív bizonyításról még mindig lehet szó. Nagyon különböző dolog azt állítani, hogy így van és így nem lehet. Nem ismerjük a társas élet valamennyi törvényét, azért nem adhatjuk pozitív képét a jövőnek; de egyes törvényszerűségeket kétségkívül ismerünk és ezek alapján egészen kétségtelen határozottsággal állapíthatjuk meg, hogy bizonyos premisszák mellett mely konklúziók lehetségesek és milyenek nem. Marx kísérlete szintetikus: bizonyos tendenciák feltevése mellett határozottan megjósolni a jövőt; a mi kísérletünk analitikus: megállapítani, hogy az adott feltételezésekből vont következtetés érvényes-e. Marx társadalomtudományi kísérlete mellett a mi kísérletünk pusztán logikai; nála a kísérlet pozitív, nálunk negatív; az ő feladata realitások, a miénk potencialitások megállapítása.

«történelmi materializmus», melynek mechanikus formulája legalább külsőleg áthidalta a feneketlen űrt, mely a feltétlenül létrehozni kívánt «tudományos» jóslat két végpontját: a kapitalista és a szocialista társadalmi rendet egymástól elválasztotta.

Ez a gondolatmenet eléggé indokolja a szocialista theoretikusok kínos felszisszenését, mihelyt az emberi természetről esik szó. Ilyenkor többnyire nagy heveséggel állítják, hogy társadalmi kérdésekben az emberi természetnek semmi jelentősége nincs, sőt, hogy «az ember mikor a társadalomba lép, tulajdonképpen nagy negatívum» és «az ember ú. n. erkölcsi természete a legellentmondóbb változásokon ment keresztül.»¹ Vájjon ha az emberi természet tényleg ily «quantité négligeable» volna, érdemesnek tartanák-e a marxista theoretikus urak, hogy ellene szélmalomharcba keveredjenek? Legalább is meglepő az ily ingerültség egy tényezővel szemben, mely oly mértékben változó, hogy azt bármikor tét jzés szerinti módon lehet átalakítani. Ez a pont az, a hol az öröklött lacionalizmus arcvonásai a Karl Marx színpadai maszkja, szigorú «tudományossága» mögül kikandikálnak. «Le voilà qui des traits de son maitre a détruit l'harmonie!»² Evolucionisztikus szocializmus tulajdonkép nincs: a theoretikusok augurköpeny ege alatt ma is egy Fourier, egy Gábet rejtőzik, aki változatlanul

¹ Szabó Ervin: A szocializmus (természet és társadalom). Bpest, 1919. 64. old.

² «Ő az, aki gazdája arcvonásainak összhangját onkretette!» (Rostand Cyranójának híres orr-tirádá-
aból.)

hisz abban, hogy ki lehet találni az eszményi társadalmi rendet és rá lehet húzni az emberekre, mint valami kényszerzubbonyt, hiszen «az emberi természet a mindenkori gazdasági és társadalmi alakulatok által formált valami.»¹ Minden szocialista ma is rendületlenül hisz az értelem mindenhatóságában és hiszi, hogy az ember abszolút matematikai «észlény», — holott helyesen mondja Gilbert Keit Chesterton, hogy nem az a tébolyodott ember, aki elvesztette az eszét, — hanem az, aki mindent elvesztett, csak az eszét nem.

Megnyugvással állapíthatjuk meg, hogy voltak és vannak gondolkozók, akik nem voltak ilyen lekicsinylő véleménnyel az ember természetéről, hanem erőteljesen adtak kifejezést ama nézetüknek, hogy az ember erkölcsi természete az idők folyamán nem változik és csak az ismeretek változása folytán lehet a különböző korok ember-típusai között különbséget tenni. Az ember erkölcsi haladásáról valóban nem is lehet szó, legföljebb értelmi haladásáról beszélhetünk, de itt is a specializált ismeretek mélysége, növekvő egyoldalúsággal és általános korlátoltsággal jár karöltve. Ezért nagyon meg kell gondolnunk, hogy az embernek akár értelmi haladásáról is beszélhetünk-e, ha összehasonlítjuk a mai német szobatudóst, aki talán az ízeltlábúak ivarszerveiről minden képzeletet felülmúlóan pontos tájékozottsággal bír, — egy Goethe, egy Leonardo, egy Aquinoi Tamás, egy Arisztotelész sokoldalú értelmiségével. Valóban nem is az ember értelmi-

¹ Szabó Ervin id. m. (H. old.)

sége halad, csak ismereteinek objektív tömege növekszik.¹

Ha már most mélyére tekintünk az ember természete körül kavargó vitának, meglepődve vehetjük észre, hogy a nézeteltérés csak a szavakban létezik, de a gondolatok mélyén nem. Valóban maga Marx is hallgatólagosan feltételezi az emberi természet azonosságát, hiszen nemcsak hogy történelmi materializmusa nem állhatna meg az emberi természet bizonyos állandóságának ily feltételezése nélkül (épen az állandóság az és nem a változékonyság, amelynek következtében az embert elhanyagolhatni véli) — de e feltételezés nélkül társadalmi törvényekről még álmodni sem lehetne. Hogy ily törvények létéről beszélünk, ez épen csak úgy történhetik, hogy feltesszük az ember erkölcsi természetének bizonyos nyers azonosságát, feltesszük, hogy — ceteris paribus — azonos ingerekre azonosari reagál. (Ez az azonosság domborodik ki a «nagy számok» statisztikai alaptörvényében.) Ismétlem, nem lehetne álmodni társadalmi törvényekről, ha azokban állandóan hézagot kellene hagyni egy oly ismeretlennek, mely nem állandó, hanem változó mennyiség lévén, a végeredményt minden pillanatban másképp alakíthatná. «Ismeretlen') és «változó» nem ugyanazt jelenti.

¹ «A modern művelődés csodás vívmányai . . . nem a közülünk való egyéni elmék óriási termékei, hanem valamenny! a tudás apródonkint való felhalmozódásának eredménye, melyhez a múltban számtalan nemzedék lassú és fáradtságos munkájával járult.» (B. Kidd: A társadalmi evolúció. Akadémia. Budapest, 1905. 208. old.)

Sőt tovább is mehetünk és rámutathatunk arra is, hogy ha az emberi természet oly tetszés szerint alakítható negatívum volna, miként azt a szocialisták látszólag felteszik: emberről, «homo sapiens»-ről tudományos értelemben nem is lehetne szó. Mi mást jelent a *species* természetrajzi fogalma, mint bizonyos strukturális és funkcionális állandóságok foglatát, tehát az *alak* és a *tér-méret* állandóságát. Ha ez nem így volna,¹ már közvetlenül előző nemzedékekre is úgy kellene visszatekintenünk, mint ahogyan prehuman őseinkre tekintünk vissza, pusztán a természetbűvár elfogulatlan érdeklődésével. Ügy hisszük, senki sem vonhatja kétségbe, hogy más érdeklődéssel nézzük az ősemberek kőszerszárait és cölöpépítményeit, mint egy hódtelepet vagy egy hangyabolyt. Emitt egy érdekes és tanulságos idegen világ — ott saját magunkról van szó.

Az igazság az, hogy nem az ember változik, hanem környezete s e környezet reflexei vonják be alaptermészetét oly mázzal, mely a változás illúzióját kelti. Ha azonban a környezet bármely

¹ Bár a kifejezésekben óvatosak igyekeztünk lenni, mégis figyelmeztetnünk kell arra, hogy a mondottak nem értelmezendők mereven. A fogalomalkotó gondolkodás kénytelen bizonyos merevséget és szakgattottságot megtűrni, ami a való életben nincsen meg. Kétségtelen, hogy az emberi természet is, mint minden tapasztalati jelenség, folytonos apró változásokon megy át, de e változások csak felszínesek, s a lényegét nem érintik. Mihelyt valamely jelentékeny változás történne: a *species* átalakulása be volna fejezve és az átváltozott lény nem volna többé ember. A transzformizmus elmélete is ily értelemben beszél átalakuló illetőleg *kezdődő fajokról*.

okból hirtelen alakul át, az elavult alkalmazkodottság szegényes máza lefoszlik és az eredeti alaptermészet teljes brutális nyereségében felszínre kerül. Itt már csak két eset lehetséges: vagy felülkerül a konzervatív alkalmazkodottság és a környezet ahhoz képest úgy ahogy vissza - alakíttatik: vagy dominál a kiválasztás kegyetlen törvénye és csak a legnagyobb alkalmazkodó képességű egyedek vagy kollektívumok maradnak fenn. Ezért dőre és meddő minden kísérlet, mely arra irányul, hogy az ember környezete valamely kiokoskodott «eszményi» terv szerint erőszakosan átalakíttassék. Hadd idézzük itt Apáthy István emlékezetes szavait: «Olyan az ember, mint a csiga, mely le akarná dobni házát, hogy majd úgy fölugorhatik a fa tetejébe. Hiába vonaglik, nem tud megszabadulni tőle. S amíg mi vonaglunk, hogy levetközzük természetünket, boldogtalanná válnak a nemzedékeknek hosszú sorai; de végül talán majd mégis be fogják látni, hogy békén cipelve magunkkal természetadta terheinket, természetes tulajdonságaink összegét, ezt a gátoló, de még inkább védő csigaházat, egyedüli menedékünket: türelemmel és kitartással feljuthatunk a fatetőre, az emberi fejlődésnek minden következő nemzedékben magasabb fokára.»¹

¹ A fejlődés törvényei és a társadalom. 208. old.

III. FEJEZET.

A «történelmi materializmus».

1. Az eredeti képlet és származása.

Ezek után nézzünk a marxisztikus történetfilozófia, az ú. n. «történelmi materializmus» szeme közé. Csak egy helyen fejtette ki Marx a «történelmi materializmus» teoriáját nagyobb részletességgel. Ez a rengeteget idézett hely a «Zür Kritik der politischen Oekonomie» előszava, melynek megfelelő részletét a teljesség kedvéért mi is kénytelenek vagyunk ideiktatni:

«Életük társadalmi termelésében az emberek akarattuktól nem függő viszonylatokba lépnek: a termelési viszonyokba; ezek a termelési viszonyok az anyagi termelő erők mindenkori fejlettségének felérnek meg. E termelési viszonyok összessége alkotja a társadalom gazdasági szerkezetét, azt a reális alapot, amely a jogi és politikai *faépítményt* hordozza és amelynek a társadalmi öntudat meghatározott formái felelnek meg. Az anyagi élet termelési viszonyai szabják meg általában a társadalmi politikai és szellemi életfolyamatokat. Nem az emberi öntudat határozza meg a létezését, hanem fordítva, a társadalmi létezés határozza meg az öntudatot. A társadalom anyagi termelő erői fejlettségük bizonyos fokán összeütköznek az akkori termelési viszonyokkal vagy jogi kifejezéssel élve, a tulajdonviszonyokkal, melyek között eddig fejlődtek. Ami eddig a termelő erők fejlődésének volt alakja, most bi-

lincsévé válik. Ekkor következik el a társadalmi forradalom ideje. A gazdasági alap változását a rengeteg ráépítménynek gyorsabb vagy lassúbb átformálódása követi nyomon. Ilyen átalakulások vizsgálatánál külön kell választani a gazdasági termelés feltételeinek természettudományos pontossággal megállapítható átalakulását azoktól a jogi, politikai, művészeti vagy bölcsészeti, egyszerűval ideologikus formáktól, amelyek révén az emberek ennek az összeütközésnek tudatára jutnak és amelyekben harcukat megvívják. Amint nem arról ítélik meg az egyes embert, hogy minőnek gondolja ő maga-magát, ép oly kevésbé lehet az átalakulásnak ilyen korszakait a kor öntudata szerint megítélni: sőt épen ellenkezőleg a gazdasági élet ellentéteiből, a társadalmi termelés erőinek és viszonyainak összefüggéséből kell magát azt a tudatot megmagyarázni. Társadalmi alakulat sohasem pusztul el addig, míg ki nem fejlődött minden, benne megférő termelő erő; s új, magasabbrendű termelési viszonyok sem lépnek helyébe, mielőtt a régi társadalomban magában nem nőttek ki létezésük anyagi életfeltételei. Innen van, hogy az emberiség mindig csak olyan feladatokat szab ki magának, amelyeket meg is oldhat, mert ha jól szemügyre veszi az ember, meglátja, hogy a feladat is "csak akkor bukkan fel, amikor megoldásának anyagi feltételei már kialakultak vagy legalább kialakulóban vannak. A társadalom gazdasági kialakulásának egymásra következő korszakaiul nagyjában a következőket lehet megnevezni: a termelésnek ázsiai, ókori, hűben és modern polgári módját. A termelésnek polgári viszonyai a termelés társadalmi folya-

matában az utolsó ellentétes tormát képviselik ezen ellentéteket azonban nem egyéni ellentétnek, hanem az egyének társadalmi életfeltételeiből kinövő ellentétnek kell értenünk s amely ellentét eltüntetésének feltételeit magán a polgári társadalmon belül kifejlődő termelő erők teremtik meg. Ezzel a társadalmi alakulattal zárul be ennek következtében az emberi társadalom őstörténete.»¹

A marxizmus e történetfilozófiai elmélete ellen számos oldalról folyt kritikai harc eredményét hazai irodalmunkban Somló Bódog a következőképpen foglalja össze:

«A termelési mód, a gazdasági technika, végül is a homo sapiens nevű állati szervezetnek égj bizonyos funkciója és csak mint ilyen fogható fel helyesen. Ha meg akarjuk érteni ezt a technikát, amely egyébből sem áll, mint emberi cselekvésekből, akkor egyik főtenyezőül az emberi cselekvések általános törvényeit kell alapul vennünk.»² Ugyanezt mondja más szavakkal az elmélet egy másik hazai kritikusa: «A lélektani kutatások elhanyagolása a történelmi materializmus legtöbb hibájának az oka.»³

Erre a szemrehányásra a marxizmus védelmezői azt felelik, hogy nem feledkeztek meg az emberről, hanem elméletük az egyének lelki

¹ Marx és Engels válogatott művei. (Szerk. Szabó Ervin.) II. kötet, 157-158. old.

² Somló Bódog: Állami beavatkozás és individualizmus. (Társadalomtudományi Könyvtár.) 91. old.

³ Jászi Oszkár: A történelmi materializmus állambolcselete. (Társadalomtudományi Könyvtár.) id. kiadás, 49. old.

életének tanulmánya helyett, mely szerintük «törvényszerűségek föltárására egyáltalában nem vezet», «*egyéncsopottok — az osztályok —* öntudatos közreműködésének tényét és törvényeit kutatja», mert a tömegöntudat «sohasem egyezik az egyes egyének öntudatával, hanem valamennyinek összetétele, eredője.»¹ Ez az állítás tehát azt látszik jelentem, hogy a marxizmus az egyéni lélektan helyett, a kollektív lélektanra veti a súlyt. Ha azonban Marx és Engels munkáinak tömegében bármennyit is kutatunk, komoly kollektív-lélektani vizsgálódásoknak még csak leghalványabb nyomára sem akadunk, annyira nem, hogy bár Marx szerint a történelem valóságos gazdasági folyamata külsőleg osztályharcok sorozatában nyilvánul s bár ő az *osztály* és *osztályharc* kifejezéseket sűrűn használja: az «osztály» fogalmának meghatározásáig sem jutott el soha. Töredékben maradt kísérlete, mely csak halála után látott napvilágot, a «Kapital» III. kötetében, csak növeli a marxista irodalomban az «osztályok» fogalma körül uralkodó konfüziót, amely roppantul megkönnyítette a felelőtlen értesnek azt az áradatát, amely a marxizmus szofizmáit oly rugalmasakká teszi. Mert ez, amiről itt szó volt, nem egyedülálló jelenség: a szocialista irodalomban üzletszerűen folyik az érveiés dobálóadás el nem határolt fogalmakkal. Ez az, amit ők *dialektikának* neveznek: filozófiai nevelőjüktől, Hegeltől kérték kölcsön az áthatolhatatlan kódot, amely olyan jó fedezetet nyújt a kritikusok támadó hadoszlopai ellen: hiszen ha

¹ Szabó Ervin: Id. m. 64. old.

egy-egy érvelés megdől, valamelyik varázsszónak azonnal más, tetszés szerinti értelmet lehet tulajdonítani, ami azután baj nélkül helyreállítja a dogma ingadozó hitelét. Ezért a marxistákra alaposan ráillik a kegyetlen hasonlat, melyet mesterükre — Hegelre — faragott nagy ellenfele, Schopenhauer, amikor azt mondotta rá, hogy olyan mint a tintahal, amely nagy sötét felhőt csinál maga körül, hogy meg ne lássák, milyen nyomorúságos egy állat. . .

Azonban lássuk az elmélet genezisét! A történelmi materializmust úgy szokás emlegetni, mint a Karl Marx önálló találmányát. Ezzel szemben mások több régi névre hivatkoznak.

Jászi Oszkár azon a véleményen van, hogy ezeknek az «apasági vitáknak» nincsen jelentősége, mert hiszen a lényeg az, hogy az elmélet Marxnál vált «hatóerővé.»¹ Tekintve, hogy oly tételről van szó, mely tudományos érvényre tart igényt, eléggé meglepő az ily érvelés, mely *körülbelül* olyanformán fest, mintha azt mondaná valaki, hogy mindegy, vajjon Columbus vagy Amerigo Vespucci fedezte-e fel Amerikát, a lényeg az, hogy az utóbbiról kapta nevét. Vagy éppen ennyi joggal azt is lehetne mondani, hogy «Bánk Bán» Egressy Gábor műve, mert hiszen az ő előadásában vált «hatóerővé!»

De még ha bebizonyíthatnák is, hogy a történelmi materializmus ötlete legelőször a Marx fejéből pattant ki, az ő érdeme akkor sem lenne nagy, mert hiszen ő a történelmi materializmus

¹ Id. m. 7. old.

kifejtésénél is hű maradt önmagához és beérte a pusztá állítással.¹

Abban mindazonáltal egyetértünk Jászival, hogy a vitának nincs jelentősége. Azonban azért nincs, mert tudományos szempontból magának az elméletnek sincsen semmi jelentősége és így a tudománynak nagyon mindegy, hogy kitől származik ez a harcias pudlikutya, mely magát oroszlánnak fészüli. Egy bizonyos: akár másnak az ötletét értékesítette Marx, akár jóhiszeműen élt az apaság vélelmével, nála ez a formula a «tudományos szocializmus» pilléreként szerepel — mint arra már fentebb rámutattunk. Közvetlen szülője a vágy, a fejlődésnek a «tudományos» szocializmus által jósolt folyamatát mennél erősebben szükségszerűnek feltüntetni.² E felfogás helyességét elég mulatságosan támogatja Szabó Ervin elszólása, mellyel a történelmi materializmus igazságát igyekszik bizonyítani, mondván, hogy «ez az egyetlen útja társadalmi okozat sor felállításának.»³ Ha visszalapoz az olvasó a marxisztikus jóslat tudományosságát illető fejtegetéseinkre, be fogja látni, hogy magunk sem mondtunk egyebet, de ilyen indokolással talán a Jules Verne holdbautazó ágyúgolyója is tudományosan igazolható volna. A békának is az «egyetlen útja», ha az ökör nagyságát szeretné

³ Id. m. 64. old.

elérni, hogy felfújja magát: de azért a béka mégsem lesz akkora, mint az ókor.

2. *Műszó és fogalomzavar.*

Egyébként meg lehet állapítani, hogy ha a «történelmi materializmus» rendszere nem is a Marxék sajátja, az elnevezés kétségkívül tőlük való, nevezetesen Friedrich Engels a keresztapa. Úgy hisszük, hogy nem tévedünk, ha nagyrészt e sokat hánytorgatott műszónak tudjuk be, hogy az irodalomban még ma is oly nagy a bizomtalanság a «történelmi materializmus» valóságo mibenléte körül.

A materializmus és szpiritualizmus metafizikai vitájának nem tulajdonítunk nagyobb jelentőséget, mert osztjuk a Herbert Spencer nézetét, hogy az igazságot sem materializmussal, sem spiritualizmussal nem lehet kifejezni,¹ Ezért itt nem is fogjuk érdemben megvitatni ezt a problémát, csupán arra kívánunk rámutatni, hogy a marxizmus számára a «materializmusnak mint korszerű dogmának pusztán prestige-értéke van. Azt szándékozunk ugyanis bebizonyítani, hogy a marxizmusnak semmi köze nincs a «materializmus» kialakult bölcséleti fogalmához. Főntebb az «osztályharc» kérdésével kapcsolatban rámutattunk arra, hogy a marxista «dialektika» szereti a bizonytalan, hajlítható fogalmakat. Amíg csak a közgazdaságtan vagy az úgyneve-

¹ «. . . the truth is not expressible either by Materialism or by Spiritualism, however modified and however refined.» The Principles of Psychology. 272.

zett társadalomtudomány még többnyire vitás ki nem alakult fogalmairól van szó, minők az «érték» vagy az «osztály», addig menthető a dolog, de ha a bölcselet kialakult és szigorúan elhatárolt fogalmai vonatnak be a játékba: akkor már súlyosabban kell elbírálni ezt a gyakorlatot.

A «Zur Kritik der politischen Oekonomie» előszavából idézett fejtegetések értelmében a gazdasági erők, a termelés és elosztás viszonyának alakulásai vak és merev szükségességgel határozzák meg az emberek magatartását. Az embernek magának itt csak olyan szerepe van, mint a cirkuszi «Dummer August»-nak: értelmetlen «ideológiában» csak ostobán szalad utána az eseményeknek, bár úgy tesz, mint hogyha fontos szerepkört töltené be. A végső felületen persze emberi cselekvésekbe formálódik a történelem, de ezek a cselekvések pusztán a régi termelő erőket és az új termelő erőket képviselő embercsoportok osztályharcaivá tömörülnek. «A társadalom együttes termelését még ma is *vak törvények* szabályozzák, melyek elemi erővel érvényesítik hatalmukat.»¹

Mennyiben nevezhető ez a felfogás *materializmusnak*? *Materializmus* az ontológia alapproblémáját illető oly állásfoglalás, mely a végső létezt pusztán anyagi létezésként fogja fel és így az öntudatot a központi agy funkció tükröződésének, a használatos műkifejezéssel *epifenománnek* tekinti. A materializmus azt állítja tehát, hogy

¹ Friedrich Engels: Der Ursprung der Familie, usw. III. Aufl. Dietz Verl. Stuttgart, 1900. 184. old..

az öntudat jelenségei bizonyos idegfolyamatok korrelátumai. Azonban a materialisták szerint is «a pszichikus tények *tények* csak úgy, mint a többiek és kísérik őket a megmérhető dolgokban való változások; az, hogy pszichikusak, még nem ok arra, hogy inaktívak legyenek, azonban valóban ugyanoly mértékben aktívak, mint a többi tények és ugyanannak a törvényszerűségnek vannak alávetve.»¹ A materializmus tehát nem állítja, hogy az öntudat tényei *passzívak*, csak azt állítja, hogy *fenomenálisak*, de «kísérik őket a megmérhető dolgokban való változások.» És mit mond Marx? «Az anyagi élet termelési viszonyai szabják meg általában a társadalmi politikai és *szellemi* életfolyamatokat.» A marxizmus ontológiája tehát nem materializmus, mert nem is *monisztikus*, hanem *dualisztikus* és ezt legjobban elárulja az a roppant nagy gond, amellyel *anyagi* jellegét feltüntetni iparkodik. Mihelyt az *anyagi élet* és az *anyagi erők szellemi életfolyamatokkal* és *ideologikus formákkal* állítatnak szembe, nyilvánvaló, hogy nem valamely egységes világszemlélet kifejezéséről van szó, hanem oly dualizmusról, melyben a létezés egyik formája (a szellemi) hamupipőke-szerepet játszik. A materializmus a pszichikus tényeket is az egységes kauzalitás láncába illeszti bele és azt vallja, hogy amint okozatok, egyben okokká is válnak. Ezzel szemben Marx felfogásában a «szellemi életfolyamatok» külön életet élnek, elválnak az «anyagi

¹ F. Le Dantec: A monizmus elleni ellenvetések című cikkéből idézi Pikler Gyula. (Huszadik Század. VIII. 4.)

élet»-től és semmit sem határoznak meg többé! A történelmi materializmus továbbá nem materialisztikus, már csak azért sem, mert láttuk, hogy a társadalmi életben szerinte passzíve szereplő öntudatot is csak mint kollektív tudatot: társadalmi tudatot, osztálytudatot, hajlandó elismerni.¹ Már pedig a materializmus — mint epifenomeiit — csak egyéni tudatot ismerhet el; minden kollektív tudat az ő szempontjából csak fikció, mert nincsen oly kollektív idegrendszer, melyben a megfelelő materiális életfolyamatok végbemennének: a kollektívum mindenképen csak immateriális lény lehet.

Marx materializmuma tehát nem ontologikus, hanem axiologikus elv. Nála az anyagi és a szellemi élet nem *létnben*, hanem *értékben* különbözik és felfogását végső fokon nem *tényítélet*, hanem *értékítélet* fejezi ki. Ez az utóbbi pedig így hangzik: *csak az anyagi élet a fontos.*

A «történelmi materializmus» elnevezés tehát nem egészen jogosult. Több jogosultsága volna a Loria és Bernstein által is ajánlott «történelmi ökonomizmus» kifejezésnek, mert e tan lényege az, hogy a társadalmi folyamatokat az adott gazdasági viszonyok szükségszerűen írják elő. De ezt épen csak megemlítjük és az elnevezés kérdésének annál kevésbbé tulajdonítunk jelentőséget, mert véleményünk szerint — mint már fentebb is mondtuk — az egész elméletnek nincs semmi jelentősége. Az utóbbi fejtegetések célja — mint azt már előre is megjegyeztük — csak az volt,

¹ V. o. Szabó Ervin fentidézett sorait a 21. oldalon. Marx is a «Kritik ...» előszavában társadalmi öntudatról beszél.

hogy rámutatunk az ellenmondásra, mely a marxizmus történet bölcséletének tételei és elnevezése között lappang és amely olyan sok felelőtlen locsogásnak lett alkalmas sarokpontja. Mert a materializmus kifejezésének jogosulatlan alkalmazása révén keletkezett fogalomzavar még korántsem oszlott el, hanem ellenkezőleg, nőtt és bővült. Újabb elmélkedők bevitték a terminuszok macskazenéjébe a kauzalitás; a mechanizmus és teleologia; a determinizmus, indeterminizmus és fatalizmus problémáit is: azonban már pusztán ez a tény — hogy t. i. ennyire különböző és egymást keresztező problémák e vitába egyáltalában bekeverhetek voltak — mutatja, hogy a kérdés első felvetése már okvetlenül méhében hordta a végzetes konfúziót. Mert nyilvánvaló, hogy a létproblémának, melyet a materializmus és szpiritualizmus ellentéte feszeng, semmi köze nincs a genetikai problémákhoz, melyek a fenti terminuszok mögött rejlenek. Kétségtelen, hogy — mint az Le Dantec idézett sorai-
ból is kitűnik — a pszichikus folyamatok és tehát a célkitűzések is — akár reálisak, akár fenomenálisak — meghatározottak és meghatározók egyaránt lehetnek; ¹ továbbá, hogy a kauzális nexus épúgy meghatározható mechanikusan, mint teleologikusan: «Ha oxigén és hidrogén 1: 2 arányban egyesül, víz keletkezik; de ezt» így is mondhatjuk: ahhoz, hogy víz jöjjön létre, arra van szükség» stb.² A felsorolt terminusok sokaságá-

¹ V. ö. Szabó Ervin id. m. 61. old.

² Wilhelm Windelband: Einleitung in die Philosophie. Tübingen, 1914. 163. old. V. ö. még: Bohm K.: Az ember és világa. III. kötet, 175. old.

gára tehát csak egy illik reá a marxista történetbölcseletre: a fatalizmus.¹ Valóban, a felfogás, mely az ember öntudatának a történések folyá-
saatában semmi jelentőséget nem tulajdonít, egyéb, mint fatalizmus.²

3. A módosított képlet.

Ismételten állítottuk, hogy a történelmi materializmus elméletét nem kell komolyan venni, holott ennek az elméletnek érdemleges cáfolatát voltaképp meg sem kíséreltük. Nos, semmi szükségünk nincs e cáfolatra, azért, mert ezt az elméletet a legilletékesebb egyéniség, Friedrich Engels különböztö, a 90-es években írt leveleiben tökéle-

¹ Bernstein is érzi ezt, de sajnálatosan összezavarja a materializmus és determinizmus fogalmait. Mint minden marxista, ő sem szereti a tiszta fogalomalkotást: «Die Notwendigkeit in Natur und Geschichte». (Zur Theorie u. Geschichte des Sozialismus.)

² Az e szakaszban előforduló műkifejezésekre vonatkozólag a következőket jegyezzük meg: *Ontológia* a filozófiának az a része, amely a lét problémájával foglalkozik; *monisztikus*, ha egyféle, *dualisztikus*, ha kétféle végső lényegre vezet vissza a létezőt. *Axiológia* az értékek és az értékelés elmélete. (Értékelésnek nevezzük az ember állásfoglalását a — legtágabb értelemben vett — dolgokkal szemben.) A *szpiritualizmus* a lét végső lényege a *szellem*, a *materializmus* az *anyag*. A *determinizmus* az ember akaratát meghatározottnak, az *indeterminizmus* szabadnak tekinti. A *mechanizmus* a történelem sorát, a *cél* fogalmának kiküszöbölésével, a *teleológia* a célfogalom alapján állítja fel. Az előbbinek képlete a gép mechanizmusa, amely funkcióját benső irányítás nélkül, merev közömbösséggel látja el, az utóbbié az élő szervezet, amely erőit olyan bennrejlő cél irányítása alatt fejtí ki.

tesen visszavonta. E levelekből egyes részeket a következőkben mutatunk be: «Végső elemzésben az anyagi élet termelése és újratermelése magyarázza a történetet. Marx és én többet sohasem állítottunk. *Ha ezt a tételt így forgatják ki: a gazdasági mozzanat az egyedüli döntő: értelmetlen, elvont képtelen formula lesz belőle.*» «Magunk csináljuk történelmünket, de elsősorban meghatározott körülmények és feltételek között. Ezek közt végeredményben a gazdasági feltételek a döntők. *De a politikai körülmények, még a hagyomány is* mely az emberek agyát sűrűn felkeresi, *játszanak szerepet, habár nem döntőt.*» «*Nem igaz, hogy a gazdasági helyzet az egyedüli aktív ok és hogy mindégyéb passzív hatás: hanem van kölcsönhatás a gazdasági szükség alapján, mely a végén döntő lesz*» Engels mégis érzi, hogy e fordulatok nem mindenben egyeznek korábbi szavaikkal. Ezt így magyarázza: «Ellenfeleinkkel szemben nekünk az általuk kétségbevont *főível* kellett hangsúlyoznunk és *nem mindig volt idő, hely és alkalom a kölcsönhatásban részes többi tényezőt meg-felelően méltányolnia*¹ Ilyen tehát a marxizmus tudománya! Mit szóljunk az oly tudóshoz, aki valamely «kölcsönhatásból» kiragad egy tényezőt és miután — egy szóval sem említve hogy *kölcsönhatásról* van szó — kereken kijelentette, hogy ez a tényező az egyedüli, melynek fontossága van: utólag a sérített ártatlanság megdöbbenésével csodálkozik,

¹ E leveleket lásd Labriolánál «Socialisme et philosophie» című művében. (Bibl. Socialists Internationale.) Magyar fordítást közöl Földes Béla. (A szocializmus. II. kot. Függelék.)

hogy szavait úgy értettek, amint írva voltak Olyanformán hat ez, mintha valamely anthropológus azt írta volna valahol, hogy az ember gyomorból és belekből áll és ha utóbb szemére vetnék, hogy ezenkívül akadnak más részek is az emberi szervezetben, sértődötten válaszolná, hogy hiszen «nem mindig volt idő, hely és alkalom» a többi testrészek méltatására! Úgy hisszük, hogy egy ilyen anthropológust rövidesen kihajítanának mindenféle tudományos akadémiáról.

De még ez a javított kiadás is sántít egy kicsit, mert helyesen mondja Bernstein, hogy ha a kölcsönhatásban részes elemek nem méltányoltatnak megfelelően, akkor a főelv determináló jelentősége voltaképpen túloztatik.¹ Azonkívül ott, ahol kölcsönhatás áll fenn, főelvről, döntő feltételekről nem is lehet szó, mert minden *feltétel* épen *feltétele* lévén a következménynek, tényezője lévén az eredménynek, mindegyik egyformán fontos. *Kölcsönhatás* épen a részes tényezők mellérendeltségét jelenti.² Megállapíthatjuk tehát, hogy Engels a Marx történetfilozófiáját e fejtegetéseivel sarkaiból forgatta ki, mert a «Kritik der Pol. Oekonomie» hírhedt előszava apodiktikus, el nem csavarható tételket tartalmaz azon a helyen, ahol az állíttatik, hogy a «termelési viszonyok összessége alkotja ... azt a *reális alapot*, amely a jogi és politikai *faépitményt* hordozza és amelynek a társadalmi öntudat meghatározott formái felelnek meg. Az anyagi élet termelési viszonyai szab-

¹ Die Notwendigkeit in Natur und Geschichte.

² V. ö. Mössner Pál: A német tudományos szocializmus. 253. old

ják meg általában a társadalmi, politikai és szellemi életfolyamatokat. *Nem az embert öntudat meghatározza me y a léte zést, hanem fordítva, a társadalmi léte zés határozza meg az öntudatot*». Semmi kétség nem lehet az iránt, hogy itt csak *egyirányú összefüggésről* lehet szó és nem *kölcsönhatásról*, mert ez utóbbi ecetben az utolsó mondatnak így kellene hangzani: a léte zés határozza meg az öntudatot és viszont az öntudat a léte zést. Azonkívül a *építmény* kifejezése sem illik bele a *kölcsönhatás* fogalmába, mert nyilvánvaló, hogy *az építmény s a reális* között nem lehet kölcsönhatás. Ha reális alap átépítették, kétségtelenül le kell bontani a rá építményt, de az utóbbit át lehet építeni a reális alap legcsekélyebb változása néhol Marx merev mechanikus terminológiája következetes, mert megfelel az elgondolásnak, amelyet ábrázolni hivatott, de ez az elmélet épen olyan irányú architektonikus felépítésénél fogva csakis akkor állhat fenn, ha érintetlen marad. És mi helyt valaki — abban a felte vé sben, hogy alapépítmény és ráépítmény kölcsönhatásban vannak — a földszintet lebontja, hogy álbelemeletet csináljon: a szolidnak vélt épület kártyavárként fog összeomlani. Engels épen akkor döntötte fel barátja művét, amikor meg akarta erősíteni. Már ott, ahol a marxista társadalomelmélet állítólagos tudományosságát elemeztük, rámutattunk arra, hogy a tudományosság vágya kényszerítette Marxtot arra, hogy az embert teljesen kihagyja számításai ból, illetőleg amennyiben kétségtelen léte zését nem tagadhatja le, pusztán kollektívnek tekintett hatását egy-két előzetes formulával szigorúan meghala-

pozottnak tekintse. Ha már most az ember ilyenképen egyszerűsített és nullára redukált öntudatát teljes élő valóságában ismét bevonjuk a számításba, a számtalan ismeretlennel újból feltartkított egyenletet nem fejezhetjük többé ki a kívánt elemi alakban. És ezzel mindenféle exakt jóslásnak, tehát az úgynevezett tudományos szocializmusnak is ki van tekerve a nyaka.

A már említett levelek egyikében mégis van egy kísérlet arra, hogy a «javított kiadás» az eredeti szöveggel összeegyeztessék: «Számtalan egymást keresztező erő, az erőparallelogrammák végtelen csoportjai azok, melyek az eredményt, a történelmi eseményt létrehozzák és ez az eredmény a maga részéről oly tényező termékének tekinthető, mely mint öntudatlan és akarat nélküli tevékenység hat. Mert amit minden egyes erő akart, meggátolta az összes többi és folytonos, kombinált hatásuk eredménye oly dolog, melyet egy sem akart közülük». Ha már most az utóbb idézetek annak bizonyítására szolgálnak, hogy az egyéni akaratok elhanyagolhatók, mert egymást paralizálják, ezzel egyrészt nem valami nagy újdonság jött világra — mert mi egyebet fejeznek ki ezek a sorok, mi az a «tényező, mely mint öntudatlan és akarat nélküli tevékenység hat», mint a jól ismert *volonté generale*¹ — másrészt joggal lehet rámutatni Taine szavaival arra, hogy az egyének épen úgy benn vannak és hatnak vala-

¹ Otez (des volonités particulieres) les plus et les mens qui s'entre-détruisent, resté pour somnie des differences la volonité générale.» Rousseau. Du Contrafact Social. Livre II. Chop. ill. <,Si la volonte generale.

mely nép, valamely század vagy faj történetében, mint az összetevő egységek valamely összeadásában, melynek csak végösszegét jegyezzük fel.¹ Ugyanígy van ez, ha az «egymást keresztező erők» nem egyéni erőket, hanem erőtendenciákat jelenenek, mert az erónégyszög eredőjét csak valamennyi bennfoglalt erő felvételével lehet meghatározni. Ha csak egy is kimarad, a rezultáns azonnal megváltozik. Viszont arra sem alkalmasak a fenti fejtegetések, hogy egy erőnek vagy erőcsoportnak főlényét bizonyítsák, sőt ellenkezőleg, épen azt bizonyítják, hogy *tisztán* egyik sem érvényesül. Szó szerint is: «az eredmény oly dolog, melyet egy sem akart». Ezért itt főtényezőről nem is lehet szó. Helyesen mondja Tolsztoj a «Háború és béke» negyedik kötetében. «Semmi sem *ok*, minden csak összeegyeztése ama feltételeknek, melyek között valamely vitális, szerves, elemi történés létrejön».

Mit mond tehát a történelmi materializmus megreformált tétele? Csak azt, hogy a társadalom életében a gazdasági tényező *is* fontos szerepet játszik és ezért a történelmi kutatásokban el nem hanyagolható. A társadalom nagy garral hirdetett ólettörvénye tehát pusztá módszertani figyelmeztetéssé zsugorodott össze! A marxisták azonban arra hivatkoznak, hogy szükség volt a gazdasági tényezőnek erőteljes hangsúlyozására, mert a hisztórikusok tudni sem akartak róla. Ez az állítás azonban hamis, mert a XIX. században már alig volt komoly történetíró — ha csak nem

¹ Essais de Critique et d'Histoire.
denxième édition. (Hacheite.)

«Staats- und Hofhistoriograph» — aki a gazdasági tényezőket megfelelően ne méltatta volna. Hogy csak egy példát említsünk, Theodor Mommsen a «Komische Geschichte» első könyvében meggyőzően mutat rá arra, hogy Róma későbbi nagy jelentőséget mily nagy mértékben köszönhette hadászati okok mellett kereskedelmieknek, tehát gazdaságiaknak.¹ «A Tiberis Latmm természetes kereskedelmi útja, torkolata a kikötőkben szegény parton a tengerjárok szükségszerű kikötő helye . . . Róma, ha nem is keletkezését, jelentőségét mindenestre a kereskedelmi és hadászati viszonyoknak köszönheti. . . Az, amiben Róma a többi latin városok tömegétől különbözik, mindenestre kereskedelmi jelentőségének (Handelsstellung) és polgársága megfelelő szellemének tudható be»² De hogy a történelmi materializmus állítólagosán újkeletű szemüvegén keresztül látható tájkép megdöbbentően hasonlíthat ahhoz, amit nagyon is bourgeois-történetírók nyújtanak, arra nézve ékesen szóló példaként álljon itt a következő összehasonlítás. Engels Róma pusztulásának főőokát abban látja, hogy a patricius nemességet teljesen felváltotta a nagybirtok- és pénzmágná-

¹ Igaz, hogy a marxizmus a kereskedelmet illegitim foglalkozásnak tartja, mely feleslegesen élkelődik a termelés és fogyasztás közé, hogy mind a kettőt szípolyozza, azonban azt hihetőleg minden marxista el fogja ismerni, hogy amíg a fantasztikus piactalan társadalom megszervezve nincs és a termelés a fogyasztással közvetlen nexusba nem mindenütt léphet: a kereskedelem aktuális értékeket teremtő, produktív, tehát *gazdasági* foglalkozás marad.

² Romanische Gechichte IV. Aufl. I. köt. 47-49. old.

sok új osztálya, amely a háborús szolgálat által tönkretett parasztok minden földbirtokát lassacskán magához vonta, az így keletkezett óriási latifundiumokat rabszolgákkal munkáltatta meg. Itáliát elnéptelenítette és ezzel ajtót nyitott a császárságnak és utódainak.¹ A bourgeois-történet-író ezt a folyamatot így írja le: «Rómában az abszolút monarchiát a hanyatlás hozta létre. A kisbirtokosok derék hadserege, amely megszerezte és élvezte a szabadságot, elpusztult. Elpusztult a hódító hadjáratokban: a győzelem megviselte a győzőket . . . Az egészséges emberek nagyrésze táborban volt. Tizenhétől negyvenöt évig senki sem szabadulhatott a lajstromozás alól. Görögországtól Ázsiáig, Macedóniától Galliáig Afrikától Hiszpaniáig a római polgárok az összes partokon otthagyták csontjaikat. A 180-ik évtől kezdve a népfelkelés csak üggyel-bajjal ment. Metellus cenzor ijedtében minden legényembert nősülésre akart kényszeríteni. Róma, — monda Titus Livius — amely Hannibál ellen huszonhárom légiót küldött, ma nyolcat sem tudna fegyverbe állítani. A hódító hadjáratok révén a középosztálynak a vagyona épúgy pusztult, mint az élete ... A légionárius visszatartva húsz éven át a zászlók alatt, földjét eladta vagy parlagon hagyta heverni. Ha megtartotta, összeroskadt az afrikai, szicíliai, szardíniái verseny súlya alatt. Ha kitartott és a diadalmi pénzekből tengette életét, gazdag szomszédja, volt prétor, szenátor, a bírák barátja eltolta a mesgyét és az ő földjei eltulajdonította. Ha elment a gazdaghoz és ám

¹ Dér Ursprung stb. id. kiad. 183 . old.

kérte, hogy ellopott vagy megvásárolt földjeit haszonbérben megtarthassa, rabszolgatömegeket mutattak neki. Most már ezek viszik a marhát a legelőkké tett szántóföldekre; most már ezek töltik be a szabad kisparasztok helyét ... (A birtokos) meggazdagodva prokonzulátusa vagy pretorátusa, a provinciák lakóinak vagy kis szomszédainak kifosztása, az állami földek koncessziója vagy bitorlása révén: gyarapítja birtokát, amely akkorára nő, mint egy provincia . . . Rabszolganyájak, néhány Krózus: íme, ez a vidéki népesség. Nincs már hely ott a kisbirtokos számára . . . Sem a mező. sem a város nem tartja el többé a szabad polgárt. A városban épúgy, mint a vidéken a munka a rabszolgáké, a tulajdon a gazdagoké . . . Ha a kisparaszt élni akar, Rómába kell mennie: ha Rómában élni akar, fizetett szavazóvá, haramiává vagy koldussá kell lennie ... A nép túlságosan szegény volt, túlságosan függő, túlságosan szervilis: a nagyok t újjgazdagok, túlerősek, túlmerészek ... A közügynek túlságosan kevés védelmezője volt és túlságosan sok ellensége. Ötven év harcai, proskripciói, kalandjai után egyetlen ember magánügye lett.»¹

A fenti összehasonlítás azt mutatja, hogy a polgári történetíró ugyanúgy meglátja a gazdasági momentumokban rejlő szükségszerűséget, mint a szocialisták. Ha pedig igaz, amit Engels állít, hogy a történelem marxista felfogása sem hanyagolja el a történelem egyéb hajtóerőit, akkor az

¹ Hippolyte Taine: Essais. («M. Troplong et M. de Mentalembert.»)

ügynevezett történelmi materializmus csak cégér, mely mögött a bolt üres.

De nem mondhatja-e valaki, hogy Mommsen és Taine az idézett helyeken talán a történelmi materializmus revelációiból merítettek? Nos, alig hisszük, hogy akadna oly vakmerő, aki ezt a feltevést megkockáztatni merné. Nemcsak azért, mert Marx és Engels működése még ebben az időben aligha tűnhetett fel a két idézett nagynevű kutatónak, hanem azért is, mert a *Komische Geschichte* 1856-ban már második kiadását érte meg, Taine fentidézett sorai pedig 1857-ben láttak napvilágot; holott a marxista történetbölcselet egyetlen számbavehető forrása a «*Kritik der Politischen Oekonomie*» idézett előszava, 1859-ben íródott. Marx ugyan azt állítja, hogy felfogásuk már a negyvenes években kialakult én ezt készséggel elhiszük neki, mindazonáltal megállapíthatjuk, hogy a *Kommunista Kiáltványban* a történelem bölcselete még csak egy mondatból áll, nevezetesen a kiáltvány első mondatából, mely így hangzik: «Minden eddigi társadalom története osztályharcok története». Már most, hogy e tételben mennyi az igazság, azt nem kutatjuk, mert nem tartozik ide. Kétségtelen azonban, hogy egy nagyon is polgári történetíró már húsz évvel előbbi azt állította, hogy a modern Európa osztályharcok szülötte.¹ Ezenkívül megállapíthatjuk azt is, hogy a történelmi materializmus elmélete 1859

¹ «. . . Ja lutte des classes . . . reiplit l'histoire moderné. L'Europe moderné est née de la lutte des diyeres classes de la société.» F. Quizot: *Histoire de la Civilisation en Europe*. 1820.

előtt meg korántsem volt végleges, annyira nem, hogy Marx az «18-te Brumaire» első soraiban még nagyon «ideologikusán» ezeket írta: «Az emberek önmaguk csinálják történelmüket, de nem szabad akaratból, nem önmaguk által választott, hanem közvetlenül talált, adott és átöröklött körülmények között. *Az elhalt nemzedékek hagyományai lidércként nehezednek az élők agyára*». Ami pedig Taine és Engels fent összehasonlított fejtegetéseit illeti — melyek közül az Engelséi huszonhat évvel később keletkeztek — mind a kettőnek közös forrása lehet Plinius, akit mindenesetre erősen haboznánk Marxnak vagy a történelmi materializmus hívének tekinteni éfi aki majdnem 2000 évvel előtte írta le e szavakat: «Latifundia perdiuere Italiam».

MÁSODIK EÉSZ. AZ IGAZSÁG.

I. FEJEZET.

Általános elemzés.

I A jóslat elemei.

De térjünk vissza a Marx-féle jóslathoz! Fentebb rámutattunk arra, hogy a jóslat maga előbb volt meg, mint «tudományos» alapja, az úgynevezett történelmi materializmus, hiszen a Kapital ama fejezete, melyből a jóslatot idéztük, mondhatni, egyetlen olyan gondolatot sem tartalmaz, amely már a Kommunista Kiáltványban, sőt a Heilige Familie-ban felfedezhető ne volna.¹ Viszont a jóslatnak magának két további gyökere van: egy formális és egy érdemleges. Formális gyökere a hegeli dialektika formulája: a negáció negációja. Ez a két formula — a Marxé és a Hegelé — azután egymás bizonyítására szolgál, ami nyilvánvalóan *circulus vitiosus*.² Érdemleges

¹ fid. Bernjein: Dialektik und Entwicklung. (Zur Theorie u. Geschichte des Socialismus.;

² V. ö. Mourner Pal idevágó szellemes és alapos fejtegetéseivel, id. in. 221-222. old.

gyökere a piactalan társadalom öröklött utópiája, ez utóbbi pedig tulajdonképen erkölcsi posztulátum, mert jogosultsága azon a feltevésen nyugszik, hogy a vádolt berendezkedés a mainál igazságosabb volna.

Ismét egy érdekes ellentmondás szakad fel neink előtt — a szocialista elméletek ily ellentmondásokon épülnek fel —: a szocialista világnézet, mely az erkölcsöt polgári előítéletnek tartja és amennyiben azzal egyáltalán törődik, az etnikai relativizmust hirdeti, keletkezését maga is erkölcsi tényezőknek koszonheti.¹ Az etnikai relativizmus ellen ennél fogva a legjobb érvek egyikét épen a szocializmus szolgáltatja. Mert ha az erkölcsi értékelés pusztán a társadalom hatalmi viszonyainak függvénye — mint azt az erkölcsi relativizmus hívei állítják — az erkölcsi értékelés csak akkor változhatna meg, ha a hatalmi viszonyok *másokból* megváltoznának. Holott kétségtelen, hogy az erkölcsi értékelés megváltozása igen gyakran előtte jár a hatalmi viszonyok megváltozásának és nem egyszer tartozik ez utóbbinak okai közé.² Így a szocializmus alapvető

¹ A szocialisták etnikai relativizmusát különösen elére állítva, igen kevésbé tárgyilagos mederben fejti ki *Anion Menger* «Új erkölcsstan» című műve. (Magyar fordítása a Társadalomtudományi Könyvtárban jelent meg.) Hazai irodalmunkban ugyanezt az álláspontot lásd Lanczi Jenő «Szocializmus és ethika» című művében. (Termoszét és társadalom.)

² *Kidd* (id. m. 174-175.) és *Le Bon* (Psych. du Spc. 162—β3.) meggyőzően mutatnak rá, hogy a francia forradalom győzelmét mily mértékben köszönhetette erkölcsi öröknek, az értékelés megváltozásának, aminek következtében a vezető osztályok — mint *Michelet* mondotta — saját ügyük ellenségeivé lettek.

theoriái is etnikai eredetűek: a felsőbb osztályokból származó írók fejéből pattantak ki olyan időkben, mikor a proletariátus még távol állott attól, hogy a társadalom hatalmi viszonyai az ő javára megváltozzanak. De az ethikai relativizmus elemelete saját híveinek elgondolásában is sántít, így pl. Menger, aki «Új erkölcsan» című művének elején azt írja, hogy «erkölcsös az, aki alkalmazkodik a társadalom hatalmi viszonyaihoz, erkölcstelen, aki azokkal szemben ellentállást fejt ki», ugyané műve más helyén így ír: «Hatalom és erkölcstelenség... az örökletes birtok-arisztokráciánál fokozódik a legmagasabbra». Itt tehát már ellentmond alaptételének, mert azzal ellentétben elismeri, hogy erkölcstelen hatalom is lehetséges. Könyvének végén pedig az állítatják, hogy a szocializmus uralma alatt «korunknak katonai, politikai és vallási ideáljai el fognak tűnni vagy erősen meggyengülnek és helyokre mint végcél az emberiség *erkölcsi*, tudományos és művészi *tökéletesedése* fog lépni».¹ B szavak viaszgatalan fogalomzavarról tesznek tanúságot, mert ha a végcél — többek között erkölcsi — *tohéhiesedés*, *e* tökéletesedés feltevése csak valamely erkölcsi tökéletesség feltevéséből folyhatik: ezzel tehát elismertetik, hogy az értékelés alapja állandó, mert abszolút érték. *Tökéletesedés* elemezve annyit jelent, mint *haladás a tökéletesség felé*. Már pedig találóan állapítja meg Pauler Ákos, hogy «a haladás és a teljes relativizmus fogalmi kizárják egymást. Hiszen a haladás teleologikus fogalom, amely valamely elérendő és mara-

¹ Új erkölcsan. 4., 34. és 104. old.

dandó célt tesz fel, ha tehát nincs maradandó érték és igazság, maga a haladás fogalma is elveszti értelmét». ¹

A Marx-féle következtetés ezenkívül még logikai hibákban is szenved. Az egyikre Franz Oppenheimer mutatott rá, bebizonyítva, hogy a kapitalista akkumuláció Marx-féle formulája még nem igazolja az összeomlást. Mert a bizonyítandó tétel *f A)* ez volt: A tőkék akkumulációjának meg kell szűnnie, mielőtt a bérek növekedése elérte azt a pontot, melyen felül a proletariátus maga is tőkegyűjtéshez foghat. E helyett pusztán a következő tétel bizonyított be: (*P>*) a tőkeképzésnek meg kell szűnnie, mielőtt a bérek növekedése annyira csökkentette a profitot, hogy a nyereségvágy inger eltompul. És nincs semmikép sem bizonyítva, sőt erre kísérlet sem történt, hogy *A)* tétel kritikus pontja *B)* tétel kritikus pontjának megfelelő. ² A másik logikai ugrást azáltal követte el Marx, hogy a polgári társadalmi rend összeomlásával egyben a kollektív társadalmi rend megfelelő kialakulását is szükségszerűen adottnak vélte. Kétségtelen, hogy a munkásosztály *felháborodásából* egy új társadalmi rend kialakulása *szükségszerűen* ép oly kevésbé következik, mint a negáció negációjának dialektikus skémájából vagy abból az értékítéletből, hogy a létező társadalmi rend igazságtalan.

Mindazonáltal készségesen elismerjük, hogy a

¹ Az ethikai megismerés, természete. Budapest Franklin, 1907. 43. old.

² F. Oppenheimer: Die soziale Frage und der Sozialismus. 9-11. ezer Jena, 1919. 145. old.

fentmondottak a Marx jóslatát meg nem döntötték meg. Mindezek csak azt mutatják, hogy Marx a maga tételét nem tudta bebizonyítani. Ebből azonban nem következik, hogy a tétel nem is bizonyítható.¹ Feladatunk tehát ezen túlmegy, mert célunk annak kimutatása, hogy Marxnak a szocializmus eljövételéről szóló jóslata semmi körülmények között sem állja meg a helyét.

A polgári társadalom további fejlődésének három logikai lehetősége van: 1. A társadalom gazdagodásával karöltve nő a népesség elnyomordása; 2. a társadalom gazdagodásával karöltve a népesség jóléte is nő vagy legalább is nem csökken; 3. a társadalom elszegényedik és azzal együtt a népesség is. Sorra meg fogjuk vizsgálni a felsorolt variánsokat— különös súlyt illetve a, elsőre, mint amely a Marx eredeti feltevése — és meg fogjuk állapítani, hogy a fejlődésnek e lehetőségei közül valamelyik létrehozhatja-e azt a szocialista társadalmat, amelyről Marx ábrázolt.

2. A jóslat szerkezete.

Marx és Engels eredeti elgondolásában a polgári társadalom jövője így fest: az egyes tőkéskek hatalmában levő termelő erők folytonos gyarapodása mellett (akkumuláció) azok mind kevesebb kézben összpontosulnak (koncentráció). Ugyanekkor a műszaki munkafolyamat, a nagyüzemi termelés, kooperációs társadalmi folya-

¹ Oppenheimerral szemben erre ügyesen mutat rá Mezey Lajos «A marxizmus Aclulles-sarkai» című füzetében, 43. old.

mattá alakul át: az aprólékos részletmunkák a termelés teljes folyamatában gigantikus mozaikká egyesülnek. S amint a nagytőke elnyeli a kistőkét és közép tőkét, egyivású társaival megteremti a piac korlátlan monopóliumát: a kapitalista verseny önmagát küszöböli ki. A termelés tehát társadalmi termeléssé válik, az üzemek összes vezetői maguk is csak alkalmazottak, önálló termelő nincs, mert a kisembert mind fölemésztí a verseny: proletárrá lesz valamennyi. Ekkor már csak két osztályból áll tehát a társadalom: a néhány teljesen nélkülözhető kapitalistából és a folytonosan növekvő kizsákmányolás, munkátlanság és szűkölködés folytán teljesen lealjasodott proletárok tömegeiből. Nincs tehát egyébre szükség, mint hogy ezek a proletártömegek a helyzet tudatára jutva, félrelökjék a két-három élősdt, aki még útjukban áll és társadalmi termelésük eszközeit is köztulajdonba vegyék. Ezzel a társadalmi rend kollektív formája létrejön. A proletariátus öntudatra jutásáról pedig maga a marxista agitáció gondoskodik. Újabb marxisták e pont körül — mint látni fogjuk — a tintahal sötét felhőit eregetik és mindenképen átértelmezni iparkodnak a marxizmus csődbe jutott szkémáit. Ezért erőteljesen hangoztatni kell, hogy Marx eredeti szkémája a gazdagság és szegénység ellentétének dialektikus egybefoglalásából áll. *És csak ebből.* Növekvő gazdagság és növekvő nyomor a Marx-féle formula két alapvető pillére. A formula egyik nélkül sem állhat meg és bármelyik dőljön ki alóla, Marxról és marxizmusról többé szó sem lehet. Legmarkánsabban fejezi ki ezt a felfogást a

Kommunista Kiáltvány: «A polgári viszonyok nem eléggé tágak a saját maguk termelte *gazdaság* befogadására.» «Az eddigi kis középosztályok.. *valamennyien* a proletárságba süllyednek alá.» «Az érdekek, az életmód a proletárság korében mindinkább kiegyenlítődnek, mert a gép mind-mind jobban eltörli a munka és munka között való különbséget és a bért majdnem mindenütt *egyformán alacsony színvonalra* süllyeszti.» «A modern munkás, ahelyett, hogy az ipar haladásával emelkednék, mind mélyebben süllyed alá saját osztályának feltételei alá. A munkás pauperré válik és a *pauperizmus* még gyorsabban fejlődik, mint a népesség és *gazdagság*.» Kautsky azt mondja erre, hogy a kiáltvány gyakorlati írás lévén, már sok tekintetben elavult.¹ Helyes, de akkor az egész elmélet elavult, mert Marx és Engels — utóbbi a Marxot interpretáló valamennyi írásban — ezt a formulát mindig fenn tartották. A Kiáltványhoz 1872-ben írt bevezetésükben szószerint ezt írták: «Bármennyire is megváltoztak a viszonyok, a legutóbbi huszonöt esztendő alatt, a Kiáltványban kifejtett általános alapelvek nagyjában ma is teljesen helytállóak.»¹ És csak a gyakorlati tóteleket minősítették itt elavultaknak s az irodalomra vonatkozó részt hézagosnak. A Kapital ama fejezet e, mely ét fentebb hosszasan idéztünk, ugyanezt mondja: «A tőkemágnások számának állandó apadásával, akik ennek az átalakulási folyamatnak minden előnyét bitorolják és monopolizálják, növekszik

¹ Kommunista-kiáltvány.
38., 39., 43. old. és Előszó.

a nyomor a, elnyomatás, a szolgaság, a lealacsonyodás, a kizsákmányolás.» Engelsnek 1878-ban kelt fejtegetései szintén nyomatékosan ki-domborítják a két végletet: «A tőke felhalmozódásával együtt jár a nyomor-felhalmozódás. A gazdagság összegyülemlése az egyik sarkon, egyúttal tehát a nyomor, a munkagyötrődés, rab-szolgaság, tudatlanság, elállatiasodás, erkölcsi su-lyedés összegyülemlése a másik sarkon, azaz amaz osztály részén, amely a saját termékét mint tőkét termeli.» «A termelő eszköz, az élelmiszer, a ren-delkezésre álló munkás, a termelésnek és az ál-talános gazdagságnak összes elemei bőséges fö-löslegnek bizonyulnak. Ámde a bőség a nyomor-nak és szűkölködésnek lesz forrása.»¹

A Marx-féle jóslat tehát a maga eredeti for-májában így foglalható össze:

I. 1. Mind kevesebb bourgeois mind gazdagabb lesz — egyre több proletár egyre nyomorultabb.
2. Kell, hogy ez utóbbinak fellázadjanak. II. E forradalommal egyben létre kell jönnie a kollektív termelésen alapuló pia ct alán társadalmi rendnek.

¹ Friedrich Engels: Utópikus és tudományos szo-cializmus. Népszava-kiadás. 51. old. és 53. old.

II. FEJEZET.

A forradalom útja.

1. Társas élei és forradalom.

Tegyük fel, hogy a fejlődés menete tényleg az, amit a marxizmus elemezett jóslata állít. Ebben az esetben kétségtelenül odajuthatnak a dolgok, hogy a csúcsára állított piramis összedül; így feltevések mellett tehát a proletariátus forradalma valóban bekövetkezhetik — és ha az agitáció erre irányul, be is kell következnie. Azonban kérdés, hogy az ily módon bekövetkező forradalom létrehozza-e, létrehozhatja-e a kollektív termelésen alapuló társadalmi rendet, a szocialista államot?

Vizsgáljuk meg mindenekelőtt, hogy a társas életben a forradalomnak milyen szerepe van, milyen szerepe lehet.¹

¹ Helyes és használható terminológiában a «forradalom» kifejezés csakis *társadalmi* harcot jelenthet: társadalmi osztályok *erőszakos* küzdelmét az államhatalomért, vagy az államhatalomban való részese-désért. A kifejezés értelmének minden kibővítése fogalomzavarra kell hogy vigyen. Az, amit közönségesen forradalomnak neveznek: vagy *szabadságharc* (nemzeti küzdelem), vagy *polgárháború* (pártküzdelem), vagy pedig valóban *forradalom* (társadalmi küzdelem). Amit pedig *Karl Kautsky* és általában a szimbolikus szocializmus (lásd lent: III. rész, I. fejezet, 1. szakasz) forradalomnak nevez, az voltaképpen *társadalmi reform*. (V. (5. lent a 93. oldalon mondot-takkal.)

A társas élet — mint minden folyamat a világon — bizonyos mozgó egyensúly-állapot fönntartására törekszik. Ennek az egyensúlyi állapotnak fönntartása a politika feladata: a szervezett társas élet intézményes funkcióit a társas közösség életszükségleteivel állandóan összhangban tartani. Hogy ez az egyensúly-állapot a társas közösség tagjainak szétágazó érdekei és vágyai mellett fenntartható legyen, szükség van bizonyos konstruktív tényezőkre, amelyek a pozitív alkalmazkodást létrehozzák, azáltal, hogy a közösség tagjait áldozatokra, ösztönéletük megtagadására bírják kényszeríteni. Ily tényezők a közösség *eszményei*. Hogy hatóerejük legyen, szükséges, hogy önértékek legyenek és tehát önmagukban hordják szankciójukat; hogy állandóak, tehát elérhetetlenek legyenek — Tolsztoj hasonlatával élve: olyanok, mint a lámpa, melyet valaki egy rúdra tűzve visz maga előtt — végül, hogy homályos, nagy, bizonytalan tartalmuk legyen, melyet a kor közvetlen adott törekvései megfelelő képekbe formálhatnak. E konstruktív eszmények összességét s mindazt, amiben ez eszmények kifejezettek, nevezzük *kultúrájánál*.

A társas élet folytonosságát e konstruktív tényezők mellett konzervatív, fenntartó tényeződ biztosítják. Ily fenntartó erő mindaz, aminek *tekintélye* van. E tekintélyek összege a társas élet tehetetlenségi nyomatéka, mely a holtpontokon átsegíti azt. Ily holtpontokra jut a társas élet akkor, amikor az alkotó eszmények konkrét képei elfakulnak; mindaddig, míg a közösség nélkülözhetetlen eszményei valamely kimagasló sze-

mélyiségre én új, korszerű kifejezésre nem talál-
nak, a *társas tekintély* és ennek vetülete, a *tár-
sas fegyelem* tartja fenn a társas élet nélkülözhe-
tetlen feltételét, a kooperációt. A tekintély kez-
detben mindig isteni tekintély; később annak
paizsa alatt kifejlődik az *erkölcs* és a *jog* tekin-
télye. Azonban végső elemzésben minden tekin-
tély az ismeretben, tapasztalásban, korban öreg-
bek: az ősök, tehát a *múlt* tekintélye. Az Isten
is «atya»: tekintélye a legelső ő: a minden léte-
zésnél idősebb lény tekintélye. A múlt tehát
szerves alkotórésze a jelennek: ami az egyéni
tudatban az emlékezés, az a társas tudatban a
hagyomány. (Sem az egyik, sem a másik nélkül
nincs tudatos élet, mert az életfolyamat folyto-
nosságát a tudatban az emlékezés tartja fenn.)
Az erkölcs és a jog tekintélye sem egyéb, mint
hagyományok: hagyományos intézmények és
hagyományos formák tekintélye.¹ Ezért hagio-
mányok nélkül nincs rendezett társas élet.

Az emberek életüket fönntartani, szükségletei-
ket kielégítem csak társas környezetben képe-
sek; azonban e társas környezet fönntartása vi-
szont csak a szükséglet kielégít és rovására tör-
ténhetik: bizonyos szükségletek kielégítése fel-
áldozta tik azért, hogy a szükségletek általában

¹ Az erkölcsi értékelés normái kategorikus impera-
tívusok (Kant), de a társas életben *de facto* érvénye-
sülő tapasztalati erkölcs hipotetikus imperatívus-
zokra támaszkodik és a maga *valóságában* történeti
fejlemény. Ez a *normatív* és a *pozitív* morál különb-
sége: az utóbbi az, amely *van*, az előbbi az, amelynek
lenni? kell. (V. ö. Pauler Ákos idézett nagyjértékű
munkájával.)

kielégíthetők legyenek. A teljesen feláldozott és részben feláldozott szükségletek teljes kielégítésének vágya lappangva tovább él az egyesek lelkében, mint romboló erő. A társas élet egyensúlyozott időszakában e romboló erőket az alkotó erők, az eszmények paralizálják; azonban azok tudatra jutnak és hatóerökké válnak ama holt-pontokon, amelyek a konkrét társas törekvések elhalványulását jelzik. Ilyenkor minden a társas közösség fenntartó szerkezetének ellenálló erején múlik: a romboló erők, a természeti ember általánosult ösztönei csak akkor győzhetnek, ha előbb sikerül szétbontaniok a közösség tekintélyein alapuló fegyelmet. A romboló erők győzelme — és ez a *forradalom* — kettős munkát követel. Negatív munkája abból áll, hogy állandó tagadással megingatja, majd lerombolja a társas élet fenntartó erőit, a tekintélyeket és a társas fegyelmet ezzel szétbontja; pozitív munkája abból áll, hogy a romboló ösztönöket a legféktelenebb izgatással szenvedélyekké fokozza föl és azokat állítja a közösség eszményei helyére. Trendelenburg egy helyt így jellemzi ezt a folyamatot: «A forradalomban, amely gátolatlanul követi irányát, a kötelekeiből szabadult természeti emberben rejlő veszedelem kerül felszínre, Vadul felizgatott erők legyűrnek az általános értelmet és a szenvedély, mely csak önmagára hallgat, értelemnek tartja magát és aláássa az erkölcsi értékelést, melynek csak önmaga szab mértéket. Gúny rombolja szét azokat az erkölcsi érzelmeket, amelyek a régi dolgokhoz fűznek. Engedelmesség szolgálaiasságot, mérséklet gyáva-ságot — viszont arcátlanság nyíltágot, sőt az

isteni és emberi mid ellen elkövetett szentségtörés hősiességet jelent. Csak ilyen látszat, csak a szenvedély nevében alkotott ilyen erkölcsi állítókörképek segítségével tarthatja magát a jogtalanság önmaga és mások előtt.»¹

Az emberi közösségek eszményei in concreto bizonyos eszmék formáját öltik, ezekben válnak közvetlen hatóerőkké, mert korszerű értelmük csak ily formákban lehet. A romboló szenvedélyek is ily eszmék formájában ékelődnek be a társas tudatba és ezért gyakran megtörténik, hogy ugyanazok az eszmék — voltaképpen ugyanazok a *szavak* — különböző időszakok hangulata szerint alkotó vagy romboló érzelmeket: ideálokat vagy szenvedélyeket takarnak, így azok az eszmék, melyek a francia forradalomban váltak először hatóerőkké, bár utóbb több emberöltő építő ideáljaivá lettek, legsajátságosabb, a tudat legmélyére elbonthatatlanul leláncolt értelmük szerint romboló, antiszociális szenvedélyeket ábrázolnak. Vegyük őket egyenkint. A *szabadság* fogalma körül a bölcséletben beláthatatlan konfúzió uralkodik. A fogalomtorlódás mélyén azonban mindig öntudatra jut, hogy a szabadság «mindenekelőtt valamely lénynek fogalmával egyező állapotát, erőinek háborítatlan érvényre emelkedését jelenti.»² Vagyis amit Goethe mond a görögökről (A görögök hívei voltak a szabadságnak, ám mindegyik csak a saját szabadságának) voltaképpen belátása annak, hogy a tudat mélyén «szabadság» csak az egyén kor-

¹ L. F. A. Lange, id. m. 34. old.

² Concha Győző: Politika, 1. köt. 9. §.

látlanságát jelentheti. Már pedig a társas életben ez a szabadság egy közösségen belül csak *egy* ember számára valósítható meg. Ezért, ahol mindenki «szabad», ott csakhamar anarchia vagy zsarnokság következik: tehát vagy az az állapot, ahol senki sem szabad — mert korlátlan szabadságát a többiek korlátlan szabadsága teljesen megsemmisíti — vagy az az állapot, ahol csak egy ember szabad. A dolgok szokásos rendje szerint először az anarchia következik, azután a zsarnokság, mert az emberek megijedve saját szabadságuktól, melynek nem tudják hasznát venni, sietve ruházzák azt arra az egy emberre, aki azzal élni tud és akar. Mint Dosztojevszki mondja: «Az embernek és az emberi közösségnek soha és sehol sem volt valami elviselhetlenebb, mint a szabadság.»

Az egyenlőség való értelmében ép oly romboló elv, mint a szabadság, mert a társas élet ezt ép oly kevéssé tűri, mint am azt. «Ha a nemzetek . . . ösztönszerűleg hierarchikus, vagyis arisztokratikus módon szervezkednek; ha főnökeik és alárendeltjeik, ha hatalmasaik és alsóbbrendűeik vannak, ez azért van így, mert ennek így kell lennie a csatatéren és mert mindenik nemzet érzi, hogy csatatér. Ha mindenik nemzet érzi, hogy csatatér, ez azért van így, mert más nemzetek is vannak és mert mindegyik érzi és tudja, hogy más nemzetek is vannak.»¹ És nemcsak ezért! Mert ha csak egy nemzet volna is, akkor is így kellene szervezkednie, mert az em-

¹ E. Faguet:

A kontárság kultusza. (Kultúra és tudomány.) 165. old.

ber háborúban van örökké embertársaival es környezetével. A létért való küzdelemben az embernek nélkülözhetetlen fegyvere a társas szervezettség, amely csak egyesek fölé, mások alárendelése által valósítható meg. A parancsolás és engedelmesség szüksége nem engedi meg a teljes egyenlőséget. A föltétlen egyenlőségre való törekvés tehát a szükséges szervezettség e szükséges rendjét aláássa és ezért az egyenlőség való értelmében — melyben azt jelenti, hogy senkinek se legyen több szabadsága, mint másnak — bár a szabadságnak épen ellentmond, ép oly romboló, mint ez. — Marad a testvériség. Magában véve a «testvériség» az elvont emberszeretet szimbóluma. A szeretet konstruktív erő, de csak akkor, ha konkrét tartalma van. Konkrét közösségeket — családot, hazát — lehet szeretni, de az emberiség nem konkrét közösség, mert egységét szervezetlensége folytán a tapasztalati átlagember felfogni nem képes. Ezért a nemzetközi testvériség eszméje is a való életben mindig romboló szerepet játszott: az «emberiség» inkonkrét egységeért a konkrét társas egységek gyűlöletét hirdette. A szeretet az egység felé tör, mert csak úgy lehet teljes, ha osztatlan maradhat. Család és nemzet szeretete nem ellentétes, mert ezek a közösségek egymást kiegészítik: a család a társas élet mai állapotában csak valamely nemzeten belül boldogulhat, a nemzet fenntartó egysége viszont a család. A hadbavonuló katona családjára és hazájára gondol: de az «emberiség»-re nem gondolhat, mert akkor ellenségét is szeretnie kellene, holott azt családja és hazája miatt gyűlölni kénytelen. Majd ha vala-

mikor sikerülni fog a nemzeteket — egységi különállásuk megóvása mellett, mint azt már Kant is gondolta — magasabb organizációkba összefoglalni: akkor már a «testvériség» eszméjének is valóságos konstruktív értéke lesz. De ily fejlődést pusztá emberszeretet nem hozhat létre, csak a konkrét közösségek egybehangzó érdeke. Ezért a protestantizmus fölül nem múlható konstruktív jelentősége is abban rejlik, hogy a római egyház nemzetközi és aszketikus tendenciáival nemzeti és patriarchális szervezetet állítván szembe, egyesítem tudta az Isten, a haza és a család szeretetét, — egyben megmentve a keresztyén világot a nagy ellentmondástól, amely a nemzeti eszme erősödése folytán fenyegette. Szabadság, egyenlőség és testvériség tehát a maguk nyers értelmében romboló szenvedélyek jelmezei. Ahhoz, hogy alkotó erőkké legyenek, mindeniket «magasabb értékek alá kell rendelnünk, mert ellenkező esetben forradalmi fejtelenség lesz az eredmény.»¹ Aminthogy csakugyan úgy lettek ezek az eszmék a modern civilizáció támaszaivá, hogy a nemzeti gondolatnak rendéitettek alá és pozitív tartalommal ez utóbbi töltötte meg azokat.

2. *Ábránd és valóság.*

A forradalom tehát bomlási folyamat: a szenvedélyek, amelyekből fakad; a kétely és a tagadás, amely előtte jár, az eszmék, amelyeket létre-

¹ F. H. Giddings: A szociológia elvei. (Társadalomtudományi Könyvtár.) 173. old.

hoz, mindmegannyi bomlási termék. Ezért magából a forradalomból semmiféle alkotás nem következik, már pedig azt a marxisták is elismerik, hogy a proletárforradalomnak építenie is kell: felépítenie egy új állami rendet, melynek mindenbe beleavatkozó diktatorius formája még a régi államnál is alaposabb szervezetet kíván.¹

Ezt a szilárd államszervezetet a proletárforradalom három okból nem képes létrehozni. Ezek a következők:

Az első ok az, hogy a forradalom legelső feltétele a társas fegyelem szétbomlása — viszont egy szilárd államszervezet felépítésének legelső feltétele a legszigorúbb társas fegyelem. Fentebb mondtuk, hogy a szervezett társas élet az abban szervezett egyénektől áldozatokat követel, nevezetesen egyéni érdekeiknek a közösségi érdek alá rendelését. Ez azt jelenti, hogy a társas élet az ösztönélet erőteljes megszorítását kívánja: ez a megszorítás a társas fegyelem. A társas életben az egyén vágyai fölött a közösség érdekeit képviselő *tekintélyek* uralkodnak, amelyek az egyeseknek útját *kötelességek* formájában írják elő. Ezért mondtuk, hogy a fegyelem a tekintélyek szövvényének vetülete. A társas tekintélyeket a természetes kiválasztás tartja fenn és erősíti meg: azok tehát a társas közösség vezető érdekeivel összhangban vannak és így a közösséget alkotó egyesek számára is általában hasznosak. Ez a hasznosságuk a fegyelem öntudatlan

¹ Ez az államszervezet Marx szerint «nem lehet más, mint a proletáriátus forradalmi diktatúrája». (Gothai program kritikája. IV.)

támasza. Vannak azonban a társas életnek kritikus időszakai, amikor a közösség érdekei és az egyén érdekei között látszólag megbomlik az összhang, mert a közösség érdekeinek szolgálata az egyéntől teljes önfeláldozást követel. Ezek azok a pillanatok, amelyekben a társas élet tekintélye az egyén tudatában mint fegyelem felszínre kerül. A fegyelem ily tudatra jutását az értelem elemző munkája követi, válasz kerestetik e kérdésre: *miért?* Az értelem azonban csak egy szankcióát ismer és ez a hasznosság: ezért fellázad minden feltétlen inperatívusz ellen és a fegyelem — megfosztva a hasznosság támaszától — előtte oktalanak és elvetendőnek tűnik fel. Ha a nyers értelem e lázadása elég erős arra, hogy a fegyelem láncait szétbontsa: kész a forradalom. A forradalom azonban a tekintély és a tekintélyen alapuló fegyelem negációja lévén, a fegyelmet más formában és más tekintélyek védelme alatt sem állíthatja helyre. Hiszen a forradalom csak úgy tarthatja fenn magát, ha a tagadást folyton megújítja: mihelyt tekintélyeket iparkodik felállítani, azonnal elbukik a régi tekintélyekkel szemben, amelyek nemzedékről-nemzedékre rakodván le és szilárdulván meg a lelkekben, föltétlenül erősebbek azoknál az áltekintélyéknél, melyeket a forradalom proklamál. A forradalom csak addig erős, amíg a régi világ minden *igenjére nemmel* válaszol: mihelyt maga is az igenlés terére lép, nem teheti ezt anélkül, hogy az eltiport «igenek» egész szövevényét újból talpra ne állítsa a társas tudatban. Talán egy példa meg fogja világítani a mondottak igazságát. A magyar kommunista uralom egyik legelső intézkedése volt annak idején, hogy a

szervezett proletárok részére kedvezményed olcsó színházjegyek kiadását rendelte el. A proletárok e kedvezményes jegyeket jóval magasabb árakon tovább adták úgynevezett «bourgeois»-nak. Mikor ez az eljárás már rendszeressé lett, a közoktatásügyek egyik népbiztosa rendeletet adott ki, melyben az ilyen cselekményeket a «proletárbecsületbe» ütközőknek nyilvánította. A becsület azonban erkölcsi eszmény és tudjuk a Kommünista Kiáltványból, hogy az erkölcs «polgári előítélet.» Hiába írták hozzá a becsület szóhoz a proletárt, nem lehet azt leírni anélkül, hogy az asszociáció következetességével föl ne elevenedjék a tudatban mindaz, amit a múlt e szóhoz fűzött. Az erőszakos eltulajdonításra épített állami rend tehát ellenmondásba kerül önmagával, amint a becsület fogalmát föleleveníti, mert ez utóbbit eltéphetetlen atavisztikus kötelékek fűzik a magántulajdon intézményéhez.

A második ok, amely a Marx által feltételezett proletár államszervezet kialakulását megakadályozza, magának a Marx-féle proletariátusnak lelki alkatában rejlik. E proletariátus a társadalom legalsó rétege, mely lassan-lassan a hozzá lesüllyedt rétegeket is mind magába szívta; melyet a «nyomor, munkagyötrődés, rabszolgaság, tudatlanság, elállatiasodás, erkölcsi sülyedés összegyülemzése» kétségtelenül alkalmassá tehet arra, hogy a létező építményt szétrombolja, de egyúttal *csak* alkalmatlanná arra, hogy bármit is felépítsen és fenntartsion.

Mi lehet az ily nyers tömegek szerepe a társaséletben? Gustave Le Bon, a tömegek lélektanának legalaposabb ismerője, a következőket írja:

A történet azt tanítja, hogy abban a pillanatban, amint a civilizációt fenntartó erkölcsi erők elvesztettek uralmukat, a végső rombolást a tudattalan és brutális tömegek végzik, kiket méltán neveznek barbároknak. A művelődést eddig egy kicsiny szellemi arisztokrácia teremtette és vezette és sohasem a tömegek. *A tömegeknek csak a rombolásra van erejük.* Uralmuk mindig a barbárság korát mutatja . . . Hatalmuk csupán romboló lévén, működésüket a mikrobákéhoz lehetne hasonlítani, melyek előmozdítják az elgyengült vagy megholt testnek felbomlását». ¹ Henry George, akit bizonyos értelemben szocialistának lehet nevezni és aki a sínylő tömegek iránt kétségkívül mély és meleg rokonérzéssel viseltetik, főművének egy helyén így ír: «A közhatalmat azok kezébe adni, kiket a szegénység elkésérített és lealázott, annyi, mint a rókák farkára égő fáklyát kötni és azokat érett búza közé szabadítani». ²

A szegénységtől kinzott ember közvetlen szükségleteinek rabja, mert azokat sem tudván megfelelően kielégíteni: reája nézve a távolabbi javaknak nincs, nem is lehet értékük. Ezért csak a szervezett társadalom kényszerítő ereje fékezi meg ösztöneit és mihelyt annak hatalmát nem érzi, azonnal enged ezeknek. Erre módja nyílik, ha *tömeggé* verődik össze. Ugyanis a tömegben levő egyént legyőzhetetlen hatalom érzete szállja meg és ennek következtében enged ösztöneinek, melyeket egymagában korlátozott volna. Az ösz-

¹ A tömegek lélektana. 12. old.

² Henry George: Haladás és szegénység. 525. old. (Athenaeum.)

tonok korlátozásáról annál kevésbé lehet szó, mert a tömeg anonim, következőleg felelőségtelen és benne teljesen elenyészik az egyén felelősségérzete.¹ A forradalom tehát a tömegek diadala lévén, egyben az ösztönök diadala. Már pedig, úgy hisszük, nem kell bizonyítani, hogy a szabadon eresztett ösztönöknek csakis destruktív erejük lehet és ösztönökre nem lehet építeni semmiféle társadalmi *rendet*, még akkor sem, ha e társadalmi organizáció kimondott célja csupán az ösztönök kielégítése, mint éppen a kollektívizmus esetében. Foglaljuk össze az utóbb mondottakat. Ezek szerint *a forradalomba szédült, elnyomorodott és Icaljasodott tömegek nem képesek arra, hogy építő munkát végezzenek*. Nos, megállapíthatjuk, hogy e tétel igazságával a marxizmus «tudósai» tökéletesen tisztában vannak, így *Engels* az athéni állain kifejlődésével és pusztulásával kapcsolatos fejtegetések során a következőket írja: «A kereskedelem és ipar fejlődésével a vagyonuknak kevés kézben való akkumulációja és koncentrációja következett be; ezzel egyben a szabad polgárok tömegének elszegényedése, akiknek csak az a választásuk lehetett: vagy saját kézműves-munkájukkal a rabszolga-munkának konkurrenciát csinálni. . . vagy elzúlni (verlumpen). Az adott viszonyok között *az utóbbi választottak és minthogy ők voltak a népesség zöme, ezzel az egész athéni államot tönkretették*».²

Engels tehát tisztában volt azzal, hogy a népesség zömének lerongyolódása csak dezintegrációt

¹ A tömegek lélektana. 23-24. old.

² Der Ursprung stb. Id. k. 118. old.

idézhet elő: vajjon miért várta tehát, hogy a kapitalista társadalom állítólag hasonló fejlődése magasabb integrációt hozzon létre? *Kautskynál*, aki Engels halála óta Marx földi helytartójaként szerepel, ez a belátás már a formula módosítására vitt: «Mi szocialisták valamennyien egyetértünk abban, hogy a munkásosztály szervezkedése és az államhatalom beavatkozása már a mai társadalomban is korlátozhatja a nyomort: egyetértünk végül abban is, hogy *a proletárság felszaldifását nem növekvő elzüllesztétől, hanem erővel és erejétől várjuk*». Ugyanebben a munkában más-helyt azt fejtegeti, hogy a proletárság «erkölcsi és⁴ szellemi felemelkedése» már alaptalanná teszi azt a, még nemrég alapos félelmet, hogy a «győztes proletárság a népvándorlás vandáljai gyanánt fog pusztítani kultúránkban és a barbár aszketizmus birodalmát fogja romok halmazára felépíteni».¹ Már most ez az *erkölcsi és szellemi felemelkedés* nagyon kevésbé egyeztethető ÖSSZE a tudatlansággal, elállatiasodással és erkölcsi sülyedéssel Kautsky tehát ebben már eretnek és még nyíltabban eltávolodik az orthodox marxizmus alap» íelfogásától «A proletárság diktatúrája» című röpiratában, ahol többek között így ír: «A proletárságnak nemcsak hogy érdeke kell, hogy legyen a szocializmus, nemcsak az anyagi feltételeknek kell meglenniök és erejének, hogy ezeket hatalmabd kerítse, hanem *képesnek* is kell lennie arra, hogy megtartsa és helyesen alkalmazza. Csak akkor

¹ A szocialis forradalom. J. Szociális reform és szociális forradalom. Népszava, II. kiadás 38 old. és 47. old.

lehet megvalósítani a szocializmust, mint a termelés tartós módszerét. A *viszonyok* érettsége, az ipari fejlettség szükséges volta mellett tehát meg kell lennie a *proletárság érettségének* is, hogy a szocializmus lehetséges legyen». Alább pedig, a múltra vonatkozó megjegyzések kapcsán szószerint ezt mondja: «*A nyomorúság, úgy látszott, mindenkorra képtelenné teszi a proletárságot arra, hogy önmagát felszabadítsa*».¹ Nem lehet tagadni, hogy e sorok oly felfogásra mutatnak, mely például Le Bon és Henry George fentidézett sorainak teljesen megfelel. Kautsky mindazonáltal marxistának vallja magát és azt állítja, hogy a Marx-Engels-elmélet a kapitalizmus összeomlását a proletárok számának növekedése mellett, *érettségük és hatalmuk* növekedésétől várja. Helyes ezzel szemben Bernstein ellenvetése, hogy az a kérdés, vajjon Marxnak az összeomlásról szóló tételében a proletariátus növekvő száma, egyesülése és iskolázottsága ugyanazt jelenti-e, mint annak növekvő *érettsége* és *hatalma*, azon múlik, hogy ezek az utóbbi fogalmak miként egyeztethetők össze ugyanennek a proletariátusnak növekvő *elfajulásával* és *rabszolgaságával*. Bernstein úgy vélekedik, hogy ilyen feltételezésnél növekvő szám, egyesülés és iskolázás, valamint növekvő érettség és hatalom között még nagy különbség van: ugyanaz a különbség, mint időleges győzelem és tartós uralom között.² Ahogyan Kautsky belátta, hogy a tömegek növekvő elfajulását hirdetni szerencsétlen

¹ Népszava-kiadás. 13. old. és 14. old.

² Drei Antworten auf ein Inquisitorium. II. Abweisung von Mißdeutungen. (II.) (Zur Theorie und Geschichte d. 8.)

formula, mely a Marx-féle jóslatot kátyúba viszi, ugyanígy belátta ezt egy másik Marx-apostol, *Franz Mehring* is, aki ezért Kautskyn is túlmenve, egy helyt egyenesen azt állítja, hogy Marx és Engels mindig tagadták a munkástömegek rohamos elrongyolódását, sőt bebizonyították, hogy az sem örök természettörvény, hanem történeti jelenség, amelyet meg lehet szüntetni és meg is szűnik majd ugyanazon kapitalisztikus termelési mód hatásai folytán, amely felidézte.¹ Persze Mehring itt egy kis *reservatio mentalis*-szal él, mert nyilván arra céloz, hogy Marx szerint a kapitalizmus maga hozza létre a szocializmust, amely azután véget vet a tömegek elrongyolódásának. Ugyanígy azt is állíthatná valaki, hogy fáradtság nem létezik, mert a fáradtság álmod hoz létre, az álom pedig megszünteti a fáradtságot. Hiszen fentebb Marx és Engels saját szavaival mutattuk ki, hogy náluk a «Verelendung» épen egyik főpillére annak a fejlődésnek, amely azután a «Verelendung»-ot megszünteti. (Ez a negáció negációja!) Ezért a marxista elmélkedők ilyen szofizmái csak azt bizonyíthatják, hogy a jóslat hamisságát ők maguk is érzik, de a Mester csalatkozhatatlanságába vetett hitet mindenáron fenn akarják tartani.

A kollektivistá állam felépítésének harmadik nagy akadálya az az áthidalhatatlan űr, mely a demagógiát a kormányzástól elválasztja. Hadvezérekből kerülhetnek ki államférfiak, népezérekből soha! A hadvezér és az államférfi tulajdon-

¹ L. Ferenczi Imre: A munkások szervezkedése, 39. old.

ságai sok tekintetben egyeznek, sőt minden nagy államférfi bizonyos tekintetben hadvezér kell hogy legyen, azonban a népvezér és az államférfi tulajdonságai mereven ellentétesek. Még fokozódik e különbség forradalmi időkben. Ahhoz, hogy valamely állammá szervezett nép, melyet éppen szervezettségénél fogva nagy nyomatékú tehetetlenségi erők mozgatnak, forradalomba sodortassék: s hogy önként szakgassa szét a láncokat, melyek boldogulásának pótolhatatlan biztosítékai: bizonyos objektív feltételeken kívül még arra van szükség, hogy a kegyféltelenebb izgatás szuggesztíója legyen úrrá a lelkek felett. «Az érzelmekben túlzó tömeget csak túlzott érzelmekkel lehet felizgatni.» Ezért a demagógnak érdeke, hogy a legvalószínűtlenebb túlzásokba kapaszkodjék.¹ A nagy, szenvedő, elégedetlen tömegek ösztöneit, kielégítetlen és ki nem elégíthető vágyait a legcsábítóbb ígéretekkel kell felkorbácsolnia. Ő a Kísértő, aki a világ minden fantasztikus csodáját mutogatja a fáradt, nyomorult, reménytelen kuzkodóknak. Ahhoz, hogy a nagy rombolás véghezvitessék, példátlan méretűre kell növelni mindent, ami romboló: az önzést, a gyűlöletet, az irigységet, a bosszúvágyat, az élvezetvágyat és a vérszomjúságot. Ki kell irtani a lelkekből minden szeretetet, részvétet, rokonszenvet, szelídséget, jóindulatot, kötelességérzetet, becsületérzést és tiszteletet. Ezek az érzelmek mind tompítóak és mérsékelők; ezek az érzelmek mind a múlthoz fűznek, amely ezeket ápolni igyekezett: ahhoz a múlthoz, amelyet mindenképen le kell rombolni . . . Ezzel

¹ Le Bon: A tömegek lélektana. 44. old. és 183. old.

szemben a politika a mérséklet, a megalkuvás, a kiegyezés művészete. Nincsen két ember, akinek vágyai összeférnének: minden egyes vágyainak útjában az összes többiek vágyai állanak. Az állam mind e vágyakat számbavenni és egyet sem kielégíteni hivatott. Államférfi ezért csak az, aki nem az egyesek, hanem a közösség érdekeit tartja szem előtt és ezért nem a szenvedélyek felcsigázására, hanem féken tartására törekszik: aki a nagy tömegeknek nem hízelgő szolgája, hanem megértő gyámola, de egyben parancsoló ura is tud lenni. Minderre, a demagóg nem képes és ha az új szerepben tudatára jut helyzetének, már késő. Nem lehet elállni a rohanó árvíz útját, ha a lassan és nehezen épített védőgát egyszer átszakított. Nem lehet a tűzvészt egy ponton megállítani. A forradalom, ha egyszer győzött, nem áll meg félutakon, hiába szeretnék már megállítani azok, akik élesztették, mert minden párt alatt egy újabb párt fakad — mely ellenőrzi és denunciólja amazt — egészen a demagógia legmélyebb talajáig.¹ Így halad a forradalom szédítő lejtőjén tovább, egészen addig, míg a társas közösség teljes felbomlása be nem következik vagy míg egy, erős személyiség valami hirtelen szerencsés szuggesztióval vissza nem fordítja a hisztérikus tömeget és a «szabadság» és «egyenlőség» bacchanáliái között ki nem tűzi a zsarnokság Geszler-kalapját. Ha pedig az események tornája odahat, hogy a tömegszenvédély megfordul, anélkül, hogy valaki úrrá legyen felette: más cégér alatt, de változatlan vadsággal pusztít tovább a forradalom. Mert

¹ Lásd: Psjch. cl u Socialism». 330. old.

a forradalom nem a szavakban, hanem a lelkekben van; a forradalom a fegyelem láncairól szabadtült ösztönember kannibáltánca és ha nincs és sehonnán sem támad tekintély, amelynek szorítása alatt újból bilinccsé forrhatna össze a karperecekre szakadt fegyelem: «a rombolás karneváljaiban a nyers erő és vad örület fog váltakozni a hanyatló civilizáció lethargiájával». (George.) Az utóbb mondottak igazságának belátása sem hiányzik a szocialista írók műveiben — természetesen inkább csak félig kimondva és félig elhallgatva — ahogyan már öök az igazsággal bánni szoktak. *Anton Mender* például így ír: «abból, hogy a pártok az emberek mindenkori nézeteihez és törekvéseihez szorosán alkalmazkodnak, következik, hogy a tömegek tevékenységét legerősebben irányítják. *Ha azután sikerül egy pártnál az államot ideiglenesen hatalmába kerítem, akkor működése bizonyos körülmények között a legmagasabb szenvedéllyé, sőt minden emberi érzést lábbal tipró vad kegyetlenségé fajulhat).*

Nos, nem tudjuk, melyek azok a «bizonyos körülmények», melyekre Menger gondol. Mi azt hisszük, hogy azok a körülmények, melyek között a szocialista párt állítólag hatalomra fog jutni, rendkívül alkalmasak arra, hogy e szocialista elmélkedő idézett szavait igazolják. Ám vigasztaló, amit ugyanez a szerző mond: a pártok bukását rendszerint a pártszellem céltalan túlzásai okozák.¹ Mert a szocialista pártszellem a legcéltalább túlzásba ép akkor esik, ha valahol valóban átveszi az államhatalmat . . . Van azonban Men-

¹ Id. m. 36. old. és 37. old.

gernél szenzációsabb tanunk is: nevezetesen Lenni, aki 1918 tavaszán «A szovjethatalom legközelebbi feladatai» című füzetében szószerint ezt írta: *«Érthető, hogy a forradalmi proletariátust vezető pártnál a nagy, millió és millió polgárra számított szervezési lerendezések routine-je nem alakulhatott ki és hogy a régi, majdnem kizárólag agitatorius szokások átdolgozása igen hosszadalmas dolog»* Érthető. Az is érthető, hogy a számár torkában az oroszán hangja «nem alakulhatott ki». Csak az nem érthető, hogy ha a számár mégis oroszánbörbe bújik.

A marxizmus jóslatának szigorú eredeti formulájában tehát ellentmondás van a feltételezett tendenciák iránya (L) és a végső konklúzió között (H.). Azokból csak a társadalom felbomlása következhetik: új alapon való újjáéledése semmiképen sem!

III. FEJEZET.

Gazdagság és nyomor.

7. Növekvő gazdagság.

A marxizmus eredeti jóslatának még egy nagy hibája van.

Olyan társadalomban, melyik általános gazdagsága egyre növekvő, szó sem lehet a proletariátus növekvő elnyomorodásáról sőt ennek általános jóléte is megfelelően — ha nem is folytonosan — növekvő tendenciát kell hogy kövessen.

Igaz, hogy a kapitalizmus kezdetei könnyen vihettek az ellenkező feltevésre. A gépnek egyre erősödő kapitalisztikus monopóliuma mellett a mun-

kások szabad versenye folyton lefelé vitte a béreket. Azonban a munkásság szorult állapota szinte automatikusan hozta létre a védelem megfelelő eszközeit: a munkásszervezeteket. Azokban az országokban, ahol a társadalom aránylag szegény, ahol az ipar fejletlen és nincsenek biztató természetes feltételei, a munkásszervezetek nem sokat lendíthetnek a munkások sorsán, mert — a tőkének bizonyos minimális nyereségre szüksége lévén ahhoz, hogy a termelésből ki ne vonuljon — amit a munkásság esetleg munkabéremelés révén nyer, elveszti mint fogyasztó, az árúk növekvő árai vagy a termelés csökkenése mellett szükségkép csökkenő munkakereslet következtében. Ha pedig az árúk növekvő árai versenyképessé teszik a behozatalt — feltéve, hogy ennek védővámok nem állják útját — a belföldi termelés $\wedge$ alsága megint csak a munkakeresletet fogja csökkenteni. Más-ként van ez a gazdag, fejlődő iparú államokban, ahol a tőke hozadéka, ha nem is relatíve, *abszolúte* növekvő tendenciát mutat. Ezekben az országokban a tőkék folytonos szaporodása és a piac növekvő terjedelme állandóan új és új munkaalkalmakat nyújt ugyanakkor, mikor a tőkék versenye a javak árait lenyomja. A munkásszervezetek a tőkemonopóliummal szemben itt a munkamono-póliumot képviselik. Legfőbb feladatuk a munkabéreket addig a pontig fokozni, ameddig lehet, anélkül, hogy a tőkék elkedvetlenedése vagy a javak árának növekedése következne be; egy szóval: a tőke nyereségét korlátozni arra a minimumra, amely mellett még a termelésben résztvenni hajlandó. Ott, ahol a virágzó ipar, a gazdag termelési lehetőségek folytán a tőkék verseny

nagy: a munkások szervezkedése ezt az eredményt könnyen elérheti.

A munkásszervezeteknek ez a jelentősége és csak ez. Ha nem volna így, a munkásság már régen felhagyott volna a szervezkedéssel, mint céltalannal. Hogy a munkásszervezetek száma és jelentősége folyton növekszik, csakis annak tudható be, hogy azok a munkásság anyagi érdekeit sikeresen tudták megvédeni és ennél fogva a proletariátus általános jóléte az általános gazdagság növekedésével párhuzamosan mindenütt emelkedett. Ennek az igazságnak a beismerése sem hiányzik a marxizmus irodalmából, így maga Marx a Kommunista Kiáltványban, miután elméletének megfelelőleg azt állítja, hogy «amely mértékben gyarapszik a gép és a munkamegosztás, ugyanoly mértékben nő a munka tömege is, részint *a munkaidő meghosszabbítása*, részint. . . stb. útján»,¹ alig két oldallal utóbb kénytelen beismerni, hogy a munkások szervezkedése «a munkások egyes érdekeinek tőrvény alakjában való elismerését csikarja ki. így a tízórás munkanap-törvényt Angolországban.» Kautsky fentebb már idézett szavaival szintén amellet tanúskodik, hogy a munkásság szervezkedése útját állja a nyomor növekedésének. És Szabó Ervin a Marx közgazdasági rendszerét ismertető kommentárokban szintén beismeri, hogy a növekvő nyomor tendenciája módosult, amennyiben mind szélesebb néprétegek helyzete jobb, mint azelőtt volt.²

De ott, ahol az általános jólét és azzal a mun-

¹ 18. old.

² Marx és Engels, válogatott művei. I. k. 155. old.

kásosztály jóléte is általában emelkedik vagy legalább is nem száll alább a megszokott életszínvonal, mely az egyszerű viszonyoknak megfelelő egyszerű igények kielégítését lehetővé teszi: semmi sincs távolabb a lelkektől, mint a forradalom. Azt, akinek létminimuma biztosítva van, már pozitív egyéni érdek fűzi a létező viszonyokhoz. Már van veszteni valója: bizonytalan ábrándokért nem áldozza fel azt a kis bizonyosságot, amit két kezével küzdött ki magának. «A kis ház ... a kis jövedelem . . . tulajdonosát azonnal számító kapitalistává változtatja át és meglepően kifejleszti érzékét a tulajdon iránt. Mihelyt családjá, tűzhelye van a munkásnak és valami kis megtakarított pénze, amit megtartson: felfogása makacsul konzervatívvá válik.»¹ Tisztelni fogja az intézményeket, melyek most már azt is védik, ami az övé és ragaszkodni fog a közösséghez, melyhez szorosan fűzi annak az érzetnek tudata, hogy ő kiegészítő része a köznek, hogy annak boldogulása, az ő boldogulása és annak szégyene az ő gyalázata.² És amint azokat, akiknek semmi-jük sincs, *egy közös* érdek fűzi egybe: a fennálló rend *lerombolása*: ugyanígy, azokat, akiknek van valamijük, *egy közös* érdek fűzi egymáshoz: a fennálló rend *megóvása*. Mihelyt a munkás nem «nincsetlen» többé, mihelyt a létező viszonyok között boldogulását biztosítva látja, szolidáris a vezető osztályokkal, ha a közös érdekeket: *a bit-tokosok közös érdekeit* közös veszély ellen kell megvédeni. A munkás, amint eléri a kispolgár életszínvonalát, felfogásban sem különbözik többé

¹ Le Bon: Psych. du Hoc. 58. old.

² H. George id. m. 422. old.

a kispolgártól. A nehéz munkával kivívott sikerrel járó elégedettség józan megalkuvásra készítet és ha a kicsinyes viszonyok és apró érdekek hálójában összezsugorodó értelem — in engem Kreis verengert sich der Sinn! — bonyolultabb összefüggések szövevényei között eligazodni nem tud: annál görcsösebben fog ragaszkodni ahhoz, aminek reális hasznosságát felfogni és értékemi képes. Ezért nem hiába irtóznak úgy a marxisták a «kispolgári ideológiádtól. Valóban, ez a legnagyobb akadálya minden forradalmi hisztériának. *A gazdasági siker tehát egyben a szervezkedés sikerével jár karöltve; biztosítja a munkásság megélhetését és ezzel éket ver a munkásság és a marxizmus forradalmi illúziói közé.* Semmi sem igazolhatja jobban ezt az igazságot, mint az a fordulat, amely Anglia társadalmi viszonyaiban a chartista mozgalmat követő időszakban végbement. «Abban az időben (1850-80-ig) minden társas fejlődésnek szilárd alapja — így ír Sombart — az a kivételes ipari helyzet, melyet Anglia magának kivív és amelynek következménye az egész országnak óriási gazdasági föllendülése ... és ebből a munkásság részére fontos következmények származnak: a munkapiac-viszonyoknak különösen kedvező alakulása: állandóan növekvő munkakereslet, csekély munkanélküliség; a vállalkozó, akinek zsebébe özönlik a nyereség, hajlandó és képes lesz arra, hogy a munkást jobban megfizesse: bizonyos mértékben részt juttasson neki az arany esőből.»¹ Ugyanígy joggal írhatta a mun-

¹ W. Sombart:
VII. Aufl. 218-19. old.

kászmozgalom jeles magyar ukonográfusa, hogy a kapitalisztikus fejlődésében még Nagybritániát is túlszárnyaló Egyesült-Államokban 2^{1/2} milliónál több rendszeresen szervezett munkást, ellenben a nagy mértékben revideált marxizmusnak is csak első csiréit találhatjuk. Sőt hogy arra az államra, amelynek fejlődése bizonyos mértékben Marx jóslatait a kapitalizmus központosító és óriási tőkét felhalmozó irányzatáról a leghívebben igazolta, eddigelé viszont olyaténképen lehetett rámutatni, hogy munkásságának akár fokozatos, akár relatív elnyomorodásáról és forradalmi elkeseredéséről még csak szó sem lehet. Ugyané kutató az amerikai munkászmozgalom alakulására vonatkozó pragmatikus fejtegetések során a következőket mondja: *«A legfőbb oka annak, hogy az amerikai munkászág teljesen beleilleszkedett a kapitalisztikus társadalmi rendbe, az a lehetőség volt, hogy szakszervezetei segítségével abban is kényelmes kispolgári jólétet és család boldogságot tudott magának biztosítani. Sőt kétségtelen az is, hogy a nemzeti jövedelemben való részessége és így életszínvonala a legújabb időkkig folytonosan emelkedő irányzatot követett. A hatvanas évek óta az ipari tőke akkumulációja halatlan méreteket oltott. Az 1900. évi cenzus szerint 983.486,500 dollár volt csak a «Manufactures» fogalma alá eső iparágakban befektetve. A nemzeti vagyon e rengeteg gyarapodása megadta tehát a reális lehetőségeket arra is, hogy az ipán bér-munkászág életmódja emelkedjék.»* * Az idézett

¹ Ferenczi Imre: A munkások szervezkedése. (Grill.) 256. és 258. old. Az amerikai szocialista párt-

szerző ehhez azt fűzi hozzá, hogy Amerikának óriási szabad földje szívta fel a munkáskínálat nagy részét. Azonban a városi lakosság lélekszáma az Egyesült-Államokban száz év alatt (1790-1890) kerekén 130,000-ról- 18 millióra, vagyis több mint *százharminc-szorosra*, az egész lakosság lélekszáma ellenben ugyanez idő alatt kerekén 4 millióról 62 millióra, tehát csak körülbelül *tizenhatszorosra* emelkedett, ami amellet szól, hogy a szabad föld felszívó hatását alaposan el-
lensúlyozta az ipari városok vonzóereje.

2. Növekvő nyomor.

A kapitalista berendezkedés a fejlett ipari termelés függvénye. Azokban az államokban, amelyekben a társadalmi termelés súlypontja a mezőgazdaságra esik, a kapitalista ipar gyermekcipőkben jár: ezek az államok gazdaságilag átmeneti állapotban vannak a feudalizmus és a kapitalizmus életformái között. Ezek a közösségek a pár excellence kapitalista államok mellett szegényeknek nevezhetők, azért, mert a nemzeti jövedelem úgyszólván egyetlen társadalmi osztálynak, a földbirtokosok osztályának jut. A városokba özönlő népeiséget a csekély ipari tőke még magas kívándorlási százalék mellett sem képes munkával ellátni, Roppant ipari tartaléksereg keletkezik és nyomása a munkabéreket állandóan a Ricardo-

nak ma 17,000 tagja van (l'Humanité, júl. 21.), a szakszervezeti szövetségnek pedig — amely tudvalevőleg kilépett a túl-autoritatívnek és túl-radikálisnak talált anisterdami Interna cionáléból — 4 % millió! (American Federationist, július)

féle munkabértörvény színvonalán tartja. Ezen az állapoton a munkásság szakszervezetei sem segíthetnek, azokból az okokból, melyeket már fentebb megjelöltünk. Ezért ezek a természetes céljaikban tehetetlen szervezetek voltaképpen politikai, agitatorius célokat szolgálnak: az osztályellentétek kiélezését és a forradalmi osztályharc szervezését. Az egyezkedés józan és békés eszközei helyett állandóan a *sztrájk* kétélű fegyverét forgatják a társadalom feje fölött.

Természetes, hogy ilyen körülmények között a munkásság nyomorult, züllött, lázongó kedélyű és telítve van forradalmi illúziókkal. Állandóan fenyegető zúgására az uralkodó osztályok úgy félnének, ahogy tudnak: a proletariátust nem bocsátják be «az alkotmány sáncaiba» és fegyveres erejükre támaszkodva, jól szervezett, drákói szellemű közigazgatással tartják kordában. Az ilyen társadalom nyugalma sohasem teljes, de védelme biztosítva van.

Ha már most politikai vagy gazdasági katasztrófák vagy csak kedvezőtlen viszonyok következtében is, az ily társadalom gyöngén halmozott gazdagsága megsemmisül vagy akár csak fokozatosan csökken: csakhamar meginog az organizáció. A modern centralizált nemzeti állam materiális támasza a tőke, morális támasza a hivatalnok-középosztály. Azonban ott, ahol az államfenntartó tőke meginog, csődbe jut a hivatalnok középosztály is, amely viszont az állam jóvedelméből tartatik fenn. Ama civilizáció ellen, melyhez a legerősebb lelki kötelékek fűzik, felázadni sohasem fog, de védelmére már nem áldozza fel magát föltétlenül, ha nem érzi többé a

közösség fenntartó támogatását. Ezzel már tehát a társas organizáció két nagy pillére ki van döntve.

Természetes, hogy a tőkék válsága a munkás-ság helyzetét ismét csak rontani fogja az ipar-cikkek és ezzel együtt az élelmiszerek árainak párhuzamos növekedése révén, mely minden esetleges kierőszakolt munkabéremelést híven nyom-mon követ. (Ha a nemzetközi forgalomban bármely okból beállott gátolódás a nemzetközi versenyt kizárja vagy csak csökkenti is, a helyzet természetesen még sokkal súlyosabb.) A lét és nem lét mesgyéjén, az elkeseredés termékeny talajában vadul burjánzik fel az agitáció és a helyzet reménytelensége a legveszedelmesebb tömegpszichózist hozza létre.

Nyugodt időkben, a hétköznapiok kicsinyes gondjai között, amikor mindenki tisztán látja egyéni érdekeit és többé-kevésbé megtalálhatja az utat, mely közeli céljai felé vihet: az egyesek élete csupa zárt mikrokozmosz. Tömeghatás ily időkben csak akkor keletkezik, ha a sajtó együttes, célzatos nyomása alatt valamely kérdésben úgynevezett *közvélemény* alakul ki vagy ha az egyesek valamely alkalomból fizikai tömegekbe tömörülnek. Másként van ez nehéz, kritikus időkben, amikor a közösség általános válsága minden egyes lélekben otthagyja a maga tükröződését és amikor az egyesek apró életérdekeikkel kátyúba kerülnek. Ilyenkor a tehetetlenség rémülete az összesek lelkében ugyanazt a lázas lelkiállapotot hozza létre: «pszichikai tömegek» (Le Bon) keletkeznek, melyeknek hangulata époly ösztönösen vulkanikus, mintha valóban testileg is egyetlen tömegegységben volnának együtt.

E tömegpszichózis egyre fenyegetőbb formákat ölt és gyengeségük tudatában mindegyre nő az uralkodó osztályok rémülete. «A bourgeoisie fél — írja egyhelyt Garofalo. Határozatlanul kapkod és engedmények árán remél menekülni, feledve, hogy ez a legesztelenebb politika és a határozatlanság, a megalkuvás, a vágy mindenkit kielégíteni: mind oly jellemhiba, amit a világ — örökké igazságtalanul — mindig könyörtelen büntetéssel torolt meg, jobban, mint valódi bűnöket.»¹ *Lassalle* hasonló reflexiókat fűz a 48-iki német forradalom eseményeihez: «A rendőrség hatalma megszűnt, a nép előzönlötte az utcákat és tereket... A bourgeoisie ... azt a félelmet, mely akkor megreszkettette, még ma sem felejtette el és ez a félelem teszi még ma is alkalmatlanná arra, hogy politikai harcokban megállja a helyét.»² A társas organizáció ekkor már csak erőtlén formák szövevénye, mert nem tölti meg többé pozitív tartalommal az életerőnek eleven öntudata. *Megbomlik a fegyelem, mert annak az ereje a parancsolás szilárdságán múlik.* És mikor a fegyelem bomlása sárbarántja a közösség fenntartó tekintélyeit — aki nem tud parancsolni, annak nine? tekintélye és fegyelem csak ott van, ahol valamely tekintélynek engedelmeskednek — ugyanekkor megy végbe az a leírt folyamat, mely pszichikai tömegeket hoz létre. Már pedig a tömeg a gyöngye tekintéllyel szemben mindig vérszemmet kap³ és csakhamar megindul a végső

¹ L. Psych. du Socialisme. 61. old.

² Die Arbeiter und die Wissenschaft.

³ A tömegek lélektana. 47. old.

támadó- a polgári társadalom roskadozó erődjei ellen . . .

Az utóbb vázolt folyamat mellett valóban pontosan bekövetkezik a jósolt «Verelendung» és ezért ily viszonyok közt a proletároknak valóban «nincs mit veszteniök». Ám «nyerhetnek-e egy egész világot?»

Fentebb már egyhelyt kimutattuk, hogy Marx és Engels a kapitalizmus összeomlását attól várják, hogy a «termelő erők *feszereje* széttépi azokat a kötelékeket, melyekkel a tőkés termelőmód leszorítja», mert a «polgári viszonyok nem eléggé tágak a maguk termelte *gazdaság* befogadására.» Szaló Ervin szerint «a szocializmus csak akkor valósítható meg, ha a munka produktivitása oly fokot ért el, amely fölöslegessé teszi a kemény munkakényszert és ha az üzemek oly formákat öltöttek, amelyek megfelelnek a szocializált termelési processzusnak. Az ipari bourgeoisie feladata, hogy a termelés ezt a fokot elérje. A *szocializmus útja a bourgeois régime-en visz keresztül*. Ezért azt kell mondani: «*ha nincs kapitalizmus, nincs szocializmus.*»¹ Lenin hasonlóképen nyilatkozik: «A szocializmus a tömegek tudatos élőhaladását kívánja a kapitalizmushoz viszonyítva magasabb munkaproduktivitás felé és pedig a *kapitalizmus eredményei alapján.*»² Ezért írta az öreg Engels, hogy «csak a termelési erők fejlődésének egy bizonyos — sőt a mi viszonyainkhoz képest igen magas — fokán lesz lehetséges a

¹ Szindikalizmus és szociáldemokrácia. II. szakasz.

² A szovjethatalom legközelebbi feladatai: A harc új fázisa.

termelést oly mértékben fokozni, hogy az osztálykülönbségek eltörlése valódi haladást fog jelentem, hogy valóban tartós lesz, anélkül, hogy a társadalmi termelés megakadását vagy hanyatlását vonná maga után.»¹

Ezekhez a szavakhoz alig kell valamit hozzátennünk. Ott, ahol kapitalizmus nem volt vagy alig volt és ezért nem lehettek *eredményei*; ahol a csekély tőkehalmozat áldatlan viszonyok között morzsolódott fel és ezért nincs is semmi *feszereje*; ahol a néhány elszórt nagyüzem korántsem hozhatta létre «a formákat, melyek megfelelnek a szocializált termelési processzusnak»: ahol a társadalom végzetesen élére állított létproblémája nagyon is szükségessé teszi «a kemény munkakényszert»: ott — teljesen eltekintve a lelki akadályoktól, melyeket más összefüggésben soroltunk fel, pusztán a tárgyi feltételek teljes hiánya folytán is — álmodni sem lehet szocializmusról, mert ily körülmények között gazdagság és jólét helyett csak nyomort és éhséget lehetne «szocializálni.» Ily körülmények között az «osztályellentétek eltörlése» valóban csak «a termelés megakadását vagy hanyatlását» és ezzel újabb konvulziókat vonna maga után. Magasabb integráció helyett dezintegráció, észszerűbb organizáció helyett dezorganizáció, gondosan összehangolt funkcionális társasélet helyett anarchia volna ily viszonyok között a proletárforradalom következménye és az őskommunizmus helyett csak az ősbárárság térne vissza . . .

¹ Soziales, aus Russland. Idézi Mossmer, id. m. 300. old.

A marxizmus tudományos jóslata tehát semmi körülmények között sem állhatja meg helyét. A kapitalizmus történeti tendenciái nem hordhatnak menükben oly proletár forradalmat, melyből a kollektív termelésen alapuló piactalan társadalmi rend sarjadhatna ki, mert e folyamatnak oly *lelki, gazdasági és hatalmi* feltételei vannak, melyek egymásnak kölcsönösen ellentmondanak. Nevezetesen:

1. A forradalomnak *általában* és a proletariátus forradalmának *különösen* oly *lelki* feltételei vannak, melyek a piactalan társadalmi rend megvalósítását és általában minden intézményes *rend* fenntartását eleve lehetetlenné teszik.

2. «A szocializmus — mondja Kautsky — vagyis az általános jólét, a modern kultúrán belül, csak a termelő erők hatalmas kifejtésével válik lehetővé, ami a kapitalizmussal jár, azzal az óriási gazdagsággal, amelyet megteremt.»¹ Ám a szocializmust állítólag megteremtő proletárforradalom *lelki és hatalmi feltételeit* csakis a kapitalizmus *gazdasági összeomlása* és ezzel *minden gazdaság szétfoslása* hozhatja létre.²

¹ A. proletárság diktatúrája. 61. old.

² 1905-ben még *Lenin* is elismerte, hogy a szocialista berendezkedés megvalósításának különböző alanyi és tárgyi feltételei vannak. (Lásd Landau-Aldanov: *Leniné.* 35. old.) Tudjuk, hogy utóbb gyökeresen szakított e felfogásával, midőn demagóg ösztöne figyelmeztette arra, hogy e feltételek ellentmondanak egymásnak.

HAKMADIK RÉSZ. AZ ÉLET.

I. FEJEZET.

A neomarxizmus «ideológiái».

1. Az opportunizmus álarcai: realizmus és szimbolizmus.

Kimutattuk, hogy a társadalmi fejlődés eredeti, Marx-féle képletében egymásnak ellentmondó feltevések vannak, miért is annak megvalósulása eleve lehetetlen. A való élet tapasztalatai ezzel egybevágunk. Mindezideig nem volt oly pillanat, melyben a fejlődés a Marx-féle feltevések keretei között mozgott volna. Ennek megfelelően a marxizmus elméletei a fejlődés valóságos átmet-szeteihez képest, különbözőképpen módosultak: azaz valóban a szó marxisztikus értelmében vett ideológiáknak bizonyultak, melyek a munkásmoz-galom gyakorlati követelményeiből merítették érveiket.

Láttuk, hogy Marx a maga eredeti formuláját a tőkék növekvő koncentrációjának és a munkás-ság növekvő elnyomorodásának két pillérére építette fel. Az élet rohanó árja kíméletlenül ki-döntötte mind e két pillért. Egyfelől a fejlődés

folyamán nemhogy fogyott volna, hanem egyenesen növekedett a kistőkék és középtőkék száma, ami másfelől viszont éppen azt jelenti, hogy a munkásság növekvő elnyomorodás helyett mindinkább javítja helyzetét, mert hiszen az új kistőkések epén a munkásság soraiból kerülnek ki. A munkásság társadalmi mozgalma mégis egyre növekvő arányokat oltott és pedig éppen a Marx-féle tendenciák ilyen sugártörése következtében. Mert amily mértékben erősödtek anyagilag a munkásság egyes rétegei, ugyanoly mértékben erősödtek szellemileg és erkölcsileg is: következőleg immár öntudatos gazdasági és politikai szervezkedésük révén, a közélet pozitív erőtenyezőivé váltak. Az így megizmosodott munkásságnak immár reális közvetlen céljai lehettek, jól láthatta, hogy a polgári társadalom aktuális viszonyai között erőteljes szervezkedéssel mit érhet el: természetes tehát, hogy ezeket az eredményeket el is akarta érni és többre nem adhatta át magát utópikus ábrándoknak. A marxizmus eredeti elveit tehát módosítani kellett, mert a munkásság vitális érdekei a változott viszonyok között azt kívánták, hogy az uralkodó osztályoktól mennél több *ew edméni/t* csikarjon ki és ezáltal egyre javítva helyzetét, a polgári társadalom keretei között elérhető legkedvezőbb viszonyok közé juthasson: tehát fokozatosan eltörölje a polgári társadalomnak azt a belső ellentmondását, melyet a nemzeti jövedelem aránytalan eloszlása fejez ki. Marx ellenben éppen ennek az ellentmondásnak fokozásától várta a forradalmat és ezzel a megváltást; ezért az ő szellemében hibás és megvetendő «kispolgári politika» lett volna az osztályellentéteket tompító és

eltörlő fokozatos haladásra törekedni. A marxistáknak ennél fogva csak két útjuk lehetett: megtagadni vagy megreformálni a marxizmust.

Az első alternatívát valósította meg az a mozgalom, amely *revizionizmus* néven ismeretes és mely abból a belátásból indulva ki, hogy a statisztika számai semmit sem akarnak tudni a Marx-féle «tendenciák» megvalósulásáról, az alapelvek revízióján át a taktika revíziójához fogott. «Mindinkább nyilvánvaló — írta zászlóbontó művében e mozgalom vezére — hogy számolnunk kell a jelenlegi társadalmi rend hosszabb élettartamával, és nagyobb ruganyosságával, azért ennek megfelelően kell harci taktikánkat megállapítani.»¹ Az osztályhatárok és osztályellentétek korántsem oly élesek, mint azt a marxizmus feltüntetni igyekszik: a valóságban az osztályok egymásba folynak és az ellentétek állandóan enyhülnek, mert a munkásosztály nem a züllés, hanem az emelkedés útján halad. Ezért nem forradalomra, hanem reális életcélok megvalósítására kell törekednie a munkásmozgalomnak: következőleg *maga a mozgalom a fontos és nem ügynevezett végcélja*. A helyes taktika az adott viszonyok között elérhető legnagyobb eredményre törekszik: útja *kompromisszumokon* visz át. Politikai tekintetben progresszív önkormányzati demokráciára és jó munkásvédő törvényhozásra kell törekedni.

Bár *Bernstein* ezek szerint a valóságban tökéletesen elrugaszkodott mesterének, Marxnak, dog-

¹ Eduárd Bernstein: Die Voraussetzungen des Sozialismus und die Aufgaben der Sozialdemokratie. (Bevezetés.)

máitól, mint aktív munkásvezér nem mondhatott le azokról az agitatórius erőkről, melyeket a szocialista paradicsom utópiája adott a munkásmozgalomnak. Bernstein ezért minden eretnoksége mellett is meglepő módon odakonkludál, hogy Marx jóslata mégis be fog következni, ha nem is gazdasági összeomlás, hanem a fejlődő és erősödő munkásság belátásának és céltudatos cselekvésének folyományaként. Megmentvén így a veszett fejsze nyelét, Bernstein bizonyára abban a hitben ringatta magát, hogy felfogásának feltétlenül diadalt kell aratnia a szociáldemokrata pártban, amelyet az események dinamikája minden elmélet nélkül is szükségkép arra az útra terelt, amelyet Bernstein felfogása mint egyedül helyeset, elméletileg iparkodott igazolni.

A párt azonban nem követhette Bernsteint, ha nem akart lemondani az úgynevezett «tudományos szocializmus» prestizséről, amely — mint a vezérek nyilván átlátták — a közfelfogás adott evolucionisztikus irányzata mellett a marxizmus térfoglalásának kétségkívül egyik legerősebb biztosítéka kellett, hogy legyen. Mert tagadhatatlanul helyesen látott *Oppenheimer*, mikor rámutatott arra, hogy Bernstein felfogása révén az úgynevezett «tudomány» szerencsésen visszafejlődött utópiává.¹ A pártnak tehát oly elméletre volt

¹ F. Oppenheimer. Id. in. 152. old. «Wenn die sozialistische Gesellschaftsordnung einer fernen Zukunft nicht mehr als das Resultat einer ehernen kausalen Notwendigkeit, sondern als das Ziel bewusster menschlicher Zwecksetzungen hingestellt wird, so ist eben damit die wissenschaftliche Basis geopfert.»

szüksége, mely az állítólag tudományos bizton-
sággal bekövetkezendő, megváltó forradalom déli-
bábjának épségben tartása mellett igazolja a meg-
alkuvás taktikáját, melyet az élet realitásai szük-
ségszerűen írtak elő. Rá kellett tehát térni a másik
útra: megreformálni a marxizmust. E feladatra
Karl Kautsky vállalkozott, aki Bernsteinnel
hosszú időn át vívott elkeseredett polémiákban
rakta le alapjait elméletének, melyet a követke-
zőkben foglalhatunk össze:

Nem áll helyt az az állítás, hogy a kapitalizmus
utjának tendenciái nem követik Marx horoszkóp-
ját. A koncentráció ténye változatlanul fennáll
mind az iparban, mind a mezőgazdaságban, ami
pedig a «Verelendung» kérdését illeti, annak sorsa
voltaképpen a *nyomor* szó értelmezésétől függ.
Ők — t. i. a marxisták — a proletariátus felszaba-
dulását nem növekvő nyomorától, hanem növekvő
erejétől várják és ezért úgy vélik, hogy a kérdés-
nek a szokásos módon való hánytorgatása volta-
kép értelmetlen. A valóságban e kérdés a növekvő
kizsákmányolás kérdése. Már pedig a kizsákmá-
nyolás növekedése statisztikai tény, melyet pél-
dául az angol ipari statisztika is igazol, amelyből
kitűnik, hogy a nem bérekből származó nemzeti
jövedelem gyorsabban növekszik, mint a munka-
bér (ezt Kautsky egy kissé cőlzatos árnyalással
úgy fejezi ki, hogy a munkabérek mind kisebb
részét l eszi K a nemzeti jövedelemnek). Ami vé-
gül a forradalom tényét illeti, az nem áll ellen-
tétben a fejlődés organikus folyamatával. A mar-

xizmus elméletében a forradalom nem erőszakos felforgatást jelent. A marxizmus forradalomról akkor beszél, ha valamely osztály, amely addig gazdaságilag és politikailag elnyomott volt, meghódítván a politikai hatalmat, a saját érdekében azt szükségszerűen arra használja, hogy az egész jogi és politikai felső építményt többé-kevésbé gyorsan átalakítsa. Ha tehát a munkásság, amely gazdasági és politikai szervezetei révén a közéletnek egyre jelentékenyebb erőtenyezőjévé válik, ezen az úton esetleg tökéletesen legális formák között jut is az államhatalom birtokába és ezzel a hatalommal a jellemzett módon él: a társadalom életében ezáltal beálló változás *forradalom* következménye.

Nem nehéz átlátni, hogy Kautsky elmélete a Bernsteinétől egy lényeges pontban sem különbözik. Az orthodoxia látszatát eléggé átlátszó rabulisztikával kelti fel. Hogy a vitatott pontokat sorra vegyük, lássuk mindenekelőtt az úgynevezett koncentráció problémáját. Kautsky nevet azon az antimarxista érvelésen, amely a koncentráció tendenciáját a még nagy számban meglévő, sőt szaporodó kisüzemekre való hivatkozással, tagadja. «A szocializmusra való érettség — úgy mond — nem *a még fennálló kisüzeme L*, hanem *a már fennálló nagyüzemek* szerint alakul.»¹ és diadalmasan hivatkozik a statisztikára, mely *a nagyüzemek számával növekedve* mutat. Ám az úgynevezett koncentráció korántsem jelenti a nagyüzemek számának növekedését, ellenben igenis kell, hogy jelentse a kisüzemek számának

csökkenését, mert a szocializálás gazdasági és hatalmi lehetőségei nagyrészen éppen azon múlnak, hogy a kisüzem tulajdonosa, a kispolgár, eltűnik-e a társadalom életéből. Ezért a nagyüzemek statisztikája semmi tájékoztatást nem nyújthat a tőkék koncentrációjának kérdésében, amely egyébként többnyire a nagyüzemek intenzív és nem extenzív gyarapodását, tehát számuknak inkább csökkenését, mint növekedését vonja maga után, mint arra Kautsky ép idézett munkájában maga is ismételten rámutat. Kautsky fenti szavai tehát csak a kérdés elködösítésére jók.¹ Az elnyomorodás problémája fölött Kautsky — mint láttuk — napirendre tér, ami nyilván annak beismerése, hogy a növekvő elnyomorodás tendenciáját bebizonyítani nem képes. Ezért egy segédkonstrukcióval él: a növekvő kizsákmányolás jelzavát illeszti a növekvő elnyomorodás Marx-féle formulája helyére. Elvben nem volna ellenvetésünk a kérdésnek ilyen beállítására ellen, mert véleményünk szerint helyes értelmezésben e két formula csakugyan azonos. A munkás kizsákmányol-

¹ Ami a mezőgazdasági koncentráció kérdését illeti, azt, úgy véljük, Kautsky maga sem vette soha túlságos komolyan. Már az «Agrarfrage»-ban elismerve, hogy «a szociáldemokrácia csatlakozott a mezőgazdasági fejlődéshez fűzött várakozásaiban, mert kénytelen volt belátni, hogy a mezőgazdaságban a kisüzem koránt sincs a gyors elpusztulás útján és hogy a nagy mezőgazdasági üzemek csak lassan nyerneket tért, sőt helyenkint visszaesnek». Ugyanígy ír «A proletárság diktatúrája» című füzetében (65. old.). Kautsky agrárelméletének kimerítő bírálatát lásd egyébként Oppenheimernél, id. m. VIII. fejezet. (Kautsky als Agrartheoretiker.)

tatásáról csak akkor lehet szó, ha megállapítható, hogy a tényleges munkabér nem áll arányban a munkateljesítménnyel: növekvő' kizsákmányolás ehhez képest ennek az aránytalanságnak növekedését, ez pedig vagy a munkás közvetlen fizikai elnyomorodását vagy életszínvonalának kényszerű leszállítását jelentené. Növekvő kizsákmányolás tehát valóban növekvő elnyomordásra vezet. Kautskynál azonban *kizsákmányolás* mást jelent, mert annak tényét ő pusztán azzal igyekszik bizonyítani, hogy «a polgári életszínvonal gyorsabban emelkedik, mint a proletárságé».¹ Az utóbbi mondatban kifejezetten benne van annak az elismerése, hogy a proletárság életszínvonala általában szintén emelkedik. Kautsky tehát a kizsákmányolás növekedését abban látja, hogy a munkás igényei gyorsabban nőnek, mint életszínvonala és ezért fel kell háborodnia az aránytalanul nagy jólétben élő polgári osztály ellen. Ha tehát a Marx-féle következtetésben a növekvő elnyomorodás formuláját a növekvő kizsákmányolás formulájával kívánjuk helyettesíteni, ezt megtehetjük, mert a kauzális nexus fennáll; de ha a kizsákmányolás fogalmát Kautsky nyomán határozzuk meg, az okoskodás a *quaternio terminorum* hibájába esik, mert Kautsky érvelése voltaképpen a munkásnak nem növekvő kizsákmányoltatását, hanem csak növekvő irigykedését bizonyíthatná. De még ezt sem bizonyítja be, mert nyilvánvalóan igaza van Bernsteinnek, hogy a munkás voltaképpen csak akkor érez kizsákmányoltatást, ha rendes bérért rendkívüli teljesít-

¹ A szociális forradalom. I. 46.

meny t kívánnak tőle, vagy ha átlagos munkateljesítményét rendkívül rosszul fizetik meg. Ha elég bért kap arra, hogy osztálya hagyományos életigényei szerint tisztességesen megélhessen, meglehetősen közömbös neki, hogy ez a bér mily arányban áll munkaterméke árával és munkaadójának növekvő gazdagságát egészen jogosnak tartja.¹ Azt hisszük, hogy Kautsky nem nagyon jó szolgálatot tett a munkásosztálynak, mikor annak lelki világáról ily kedvezőtlen képet igyekezett festeni. Bernstein felfogása emberibb, mert kétségtelen, hogy egy igaz embernek sohasem a más szerencséje, hanem legfeljebb a saját szerencsétlenségéféj. Kautsky, a munkásvezér, megtagadja munkásaitól a boni viri praesumptiót: ám tegye, de nekünk nincs erre semmi okunk.² Az az aránytalanság, mely a munkabér és a tőkejövedelem között fennáll, véleményünk szerint, csakis akkor szúr szemet a munkásnak, ha saját helyzete nyomasztó. Marx erre az igazságra építette fel következtetéseit, Kautsky azonban, aki — mint látuk — a növekvő elnyomorodás formulájával szakított, a növekvő felháborodást sem bizonyíthatja be.

Az utóbb mondottakból természetszerűen következik, hogy Kautskynak a forradalomról is másként kell vélekednie, mint Marxnak. Marxnál a forradalom a nyomor felháborodásából keletkezik. Kautsky távlatában, ahonnan a nyomor

¹ Bernstein: Das realistische und das ideologische Moment im Sozialismus. II. (Zur Th. u. G. d. Sozialismus.)

² Praesumptio boni viri: A «jószág» vélelme.

hiányzik, a forradalomnak sincsen helye. Ám tudjuk; hogy az úgynevezett tudományos szocializmus lényege az a jóslat, amely a szükségszerű forradalomról szól. Kautskynak pedig más okból is nagyon értékesnek látszik a forradalom eszméje. «A proletárság erkölce — úgymond — a maga forradalmi törekvéseiből folyik. Ez erősíti és nemesíti meg. A forradalom eszméje vitte végbe a proletárságnak súlyos lealázottságából való azt a csodálatos felemelkedését, amely a XIX. század második felének legcsodálatosabb eredménye.» Ezért Kautsky elméletében benne maradt a forradalom, de csak mint szókép, mint *szimbólum*. «Mindenki forradalmár — úgymond — aki arra törekszik, hogy egy eddig elnyomott osztály *merhódiisa* az államhatalmat. Ezt a jellegét nem veszíti el, ha ezt a meghódítást előkészíteni és siettetni akarja olyan társadalmi *reformokkal*, melyeket az uralkodó osztályoktól kikényszeríteni igyekszik.»¹ Íme, a reform és forradalom képtelen színhézise! Amikor tehát Kautsky állítja és Bernstein tagadja a forradalmat, voltaképp mindkettő egy véleményen van. Kettőjük közt csak a szóhasználatban van különbség, amennyiben Bernsteinnél a forradalom nemcsak a *változás*, hanem a *formák* kérdése is — ami a szó szokásos használatának megfelel — Kautskynál pedig pusztán hatalmi változást jelent, tekintet nélkül a formákra, melyek között az végbemegy, ami nyilvánvalóan a szokásodtól eltérő szóhasználat.²

¹ A szociális forradalom. I. 93. old. és 14. old.

² Hogy a marxista-irodalomban mennyire csak szó a forradalom, azt jellemző módon bizonyítja a következő: A francia Parti Socialist« 1919-ben tar-

Ha tehát Kautsky orthodox marxista, akkor Luther orthodox római katolikus. Az a munka, amit ő végzett, épp oly revíziója a marxizmusnak, akár a Bernsteine. Kautskynál a Verelen-

tott kongresszusán ily határozatot hozott: «A P. 8. a szörnyű tanulságok hatása alatt megszilárdult meggyőződéssel határozottabban, mint valaha, kijelenti, hogy törekvéseinek végső célja a szociális forradalom. A szociális forradalom sem többet, sem kevesebbet nem jelent, mint a termelés, csere és fogyasztás kollektivistá, rendszerének megvalósítását, a tőkés magántulajdonra alapított jelenlegi gazdasági rendszer helyébe, amely a történelem immár lezajlott korszakának felel meg. Csak a jövő fogja megmutatni, hogy miként megy végbe ez az átalakulás, amely maga a forradalom: a törvényes hatalmak átszármasztása útján-e, az általános választójog nyomása alatt, vagy pedig a szervezett proletariátus erőszakos fellépése révén.» (Programme d'Action du Parti Socialiste.)

Leon Blum így kommentálja e dodonai igéket: «Ha e hipotézisek közül, amelyeket mérlegelnünk kellett, az *első* válik valóra — bár az a kevésbé valószínű — ha tehát a proletariátus legális utódlás útján jut hatalomra, úgy hogy a szocialisták bizonyos körülmények között országuk parlamentjében a mandátumok többségét meghódítják és akkor módjukban lesz megvalósítani azt, ami voltaképpen a forradalom, vagyis az állam és a tulajdonjog gyökeres transzformációját, — nos, törvényes származása, törvényes jellege dacára mégis csak forradalom lesz ez a transzformáció!» (Commentaires sur le Programme d'Action du Parti Socialiste.) Ad analogiam: azt is lehetne mondani, hogy ha egy király «legális utódlás útján jut hatalomra» és ezt a hatalmat ama jogkörben érvényesíti, amelyet neki az alkotmány biztosít: cselekménye forradalom. Ha vasárnap után hétfő következik, az nyilván forradalmi jelenség, valamint az is, ha valaki elfogyaszt egy almát, melyet megvásárol: hiszen a, előbbi gazdája nem fogyasztotta el. (V. ö. az 52. old. jegyzetével.)

dung formulája helyére — mint láttuk — a csökkenő bérjutalék Rodbertus-féle törvénye lép; a proletárforradalom hatásos szceneriáját pedig egy győzelmes kővet választható fakó kulisszái helyettesítik. A marxizmus dübörgő jelszavai Kautsky írásaiban szimbólumokká szellemülnek át. De nem hallgathatjuk el, hogy veszedelmes mutatóványoknak tartjuk ezeket a szellemes szójátékokat. Az egyszerű munkásember — akinek Kautsky írásai voltaképp szánva vannak — aligha fogja fel az elméleti disztinkciót, mely a Marx-féle és Kautsky-féle fogalmakat egymástól elhatárolja és ezért a felforgatás nagy doctrinaire-jenek diadalmas igazolását fogja látni ott, ahol csak kispolgári opportunizmus hiúzódik meg a revolucio-nizmus oroszlanbőrében.¹

Fentebb rámutattunk arra, hogy gazdagodó társadalomban nincsen talaja forradalmi romantikának. A szociális mozgalom története pontosan igazolja ezt a tételünket. Amint a kapitalizmus Európa ipari államaiban, a XIX. század második felében hiperbolikus lendületet vett, a munkásság gazdasági és politikai mozgalma mindinkább le-tért a marxizmus forradalmi vágányairól és bizonyos progresszív opportunizmus formáit vette fel.

¹ Georges Sorel, akit alig lehetne «polgári előítéletekkel vádolni, egy helyt így ír: «Azok, akik forradalmi beszédeket intéznek a néphez, szigorú őszinteségi öncenzúrának vessék alá a magukat, mert a munkások minden szót betű szerint értelmeznek és nem érik fel ésszel a szimbolikus fordulatokat». (Reflexions sur la Violence. 483. old.) Vajjon Kautsky tisztában van-e ezzel? Hisszük, hogy nem, mert nagyon elítéli azt az erőszakot, melynek előidőzésében pedig nem egészen ártatlan.

Az ismertetett Bernstein- és Kautsky-féle kísérletek, mint láttuk, éppen azt a célt tűzték maguk elé, hogy ezt a megváltozott taktikát valamikép összhangba hozzák a marxizmus dogmáival. Meggyőződünk róla, hogy e kísérletek nem sikerültek; ám a munkáspártok beérték félsikerrel is és mialatt nem szüntek meg tovább ropogtatni a marxizmus forradalmi frazeológiáját: itt Bernsteinnel, amott Kautskyval békésen talpaltak tovább a reálpolitika bevált ösvényén. «Mi, a forradalmárok, a felforgatók sokkal jobban boldogulunk a törvényes eszközökkel, mint a törvénytelenekkel és a felforgatással», — írta az öreg Engels a «Klassenkämpfe» nevezetes előszavában és e vallomás jellemzi legjobban a munkásmozgalom roppant páfördulását.

2. Forradalmi árnyalatok: romanticizmus és politicizmus.

Akadtak azonban a marxizmus hívei között olyanok is — különösen a hevesebb latin vei országaiban — akiknek drágábbak voltak az illúzióik, mint a realitások, akik többre becsülték álmaikat a mindennapi kenyérnél. Ezek felháborodva vették észre, hogy az opportunizmus politikája mind távolabb és távolabb viszi a munkásmozgalmat attól a forradalomtól, amelynek az új társadalmi rend megteremtése lett volna hivatása. Ezek a férfiak tehát szembefordultak a Kautsky-Bernstein-féle neomarxizmussal és rámutatván arra, hogy a hivatalos szociáldemokrácia voltaképpen meghamisítja a marxizmust, azt hirdették, hogy vissza kell térni Marx eredeti

tanaihoz és azokból új forradalmi lendületet meríteni. Ezért újból tanulmányozni kezdték Marxot és az igazi forradalmár-munkáspolitikai gyakorlatára irányadó útmutatást kerestek műveiben. Ám Marx írásai tudvalevőleg gyakorlati útmutatásokban igen szegények; ami természetes is, hiszen ő objektív fejlődési folyamat szükségszerű folyományaként képzelte el a proletariátus forradalmát és ennél fogva nem adhatott útmutatást a cselekvésre, mert azt ama tárgyilagos folyamat által szükségkép meghatározottnak kellett gondolnia. A marxizmus e felfrissítőinek tehát be kellett érniök Marx ama mondatával, amely szerint a kapitalista termelési folyamat mechanizmusa maga iskolázza, egyesíti és szervezi a munkásosztályt. E sovány útmutatás kiegészítésére az élethez kellett fordulniok és úgy hitték, hogy az élet meg is adta a keresett választ. Arra a meggyőződésre jutottak, hogy a szakszervezet ('szindikátus) és ennek harci eszköze, a sztrájk lesz amaz archimédeszi pont, ahonnan a kapitalista világot sarkaiból ki fogják fordítani.

Ezek az újítók — úgynevezett szindikalisták — úgy vélekednek, hogy a szakszervezeti organizáció lesz az eljövendő' szocialista társadalom csontrendszere. A szakszervezetek összetevődése demokratikus, sommában adminisztrált, mindentudó és mindenható nagy központi testületekbe: állítólag ez volna a képzelt munkásállamnak legtermészetesebb szerkezete. A szakszervezet továbbá állítólag didaktikus hatásával is sikeresen készíti elő a munkásságot jövőbeni szervező és irányító hivatására. «A szakszervezetekben — így ír Ennco Leone — új alapon fejlődik ki a termelési

folyamat vezetésére való képesség és a munkapolitikai routine.» A kapitalista társadalom felbontásának harcos munkáját pedig e felfogása szerint az általános sztrájk fogja elvégezni, a munkásság kezébe juttatván a politikai hatalmat. A szindikalisták ezért örökös sztrájkokkal folytonosan ébrentartani és éleszteni kívánják a munkásság harci tüzet és edzeni fegyelmét. Következésképpen az osztályellentétek fokozására éh kiélelésére törekednek és tiltakoznak minden kompromisszum és minden reformpolitika ellen, mint amely csak az osztályellentétek tompítására, a harci kedv lelohasztására és ezzel — úgy mondják — az egész munkásmozgalom elposványosítására alkalmas.

Nem lehet tagadni, hogy a szindikalizmus romantikus elmélete következetesebb és tetszetősebb, mint a Kautsky-féle csűrés-csavarás. Ám kétségkívül alapvető tévedéseken épült fel. A szakszervezet és a sztrájk sem nem forradalmi, sem nem romantikus alakulatok: a létért való küzdelem követelményei teremtették meg mindkettőt, szorosan hozzáalkalmazva a tőkés társadalom életviszonyaihoz. Fentebb már rámutattunk arra, hogy a szakszervezetnek nincs és nem is lehet más szerepe, mint a munkás egyoldalú munkásérdekeinek képviselése a kapitalista bérharcban. Természete szerint tehát nem arra szolgál, hogy a kapitalizmust felborítsa, hanem ellenkezőleg, arra, hogy lehetővé tegye a munkás boldogulását, *a tőkés társadalom életviszonya hozott*. Ezért az a szervezethez, amelyre a munkásosztály a «kapitalista mechanizmusban» szert tehet, korántsem a munkára, a munka vezetésére

képesítő szervezettség, hanem epén ellenkezőleg, — megfelelően a munkásság aktuális osztályhelyzetének — *a munka ellen irányuló szervezeti-ség*. A gyárban nem ismerheti meg a munkás a termelés organizációját, nem tanulhatja meg a termelés vezetését: munkájának lélektelen specializálódása, merev korlátok között tartja és egyenesen megakadályozza abban, hogy a részletmunkák bonyolult összefüggéseit áttekinthesse, A szakszervezetek bár összefoglalják, korántsem csökkentik az egyes korlátoltságokat, amennyiben annál szélesebb szakadékokkal vágják szét az egyes szakmák szövevényes műszaki és gazdasági összefüggéseit. Amire pedig a szakszervezkedés szükségkép irányul: az a gazdasági önvédelem, mely negatív és prohibítív szervezettséget kíván, holott az a szerep, melyet az új társadalmi rend apostolai abban a munkásságnak szántak, pozitív, konstruktív és didaktikus szervezettséget feltételez. Nagyon különböző természetű az oly szervezet, amelynek célja a munkások egyéni érdekeinek megfelel, amennyiben béremelés, munkaidő-korlátozás vagy más *kedvezmények* kivívására szolgál — és az oly szervezet, amelynek célja az, hogy a közösség egyetemes érdekét az egyesek hajlamaival és vágyaival szemben is érvényesítse.

Ami pedig az általános sztrájkot illeti, annak döntő ütközetként való elképzelése kétségkívül monumentális kép, amelynek realitása szonban jóval kisebb, mint esztétikai értéke, mert már pusztán létrejövetele is nagyon kétséges. «Az általános sztrájk — így vélekedik Kautsky — abban az értelemben, hogy valamely ország *minden*

munkása egy adott jelre tegye le a munkát, a munkásoknak olyan egyértelműségét és szervezettségét feltételezi, amelyet a mai társadalomban aligha lehet valaha is elérni és amely, ha egyszer elérhető volna, olyan ellenállhatatlanná válna, hogy az általános sztrájkra már nem is volna szükség. Az ilyen sztrejk azonban egyetlen lendülettel nemcsak a fennálló társadalmat tenné lehetetlenné, hanem általában minden existenciát, a proletárokét még inkább, mint a kapitalistákét: menthetetlenül össze kellene tehát omlania éppen abban a pillanatban, amelyben elkezdené a maga forradalmi hatásának kifejtését.»¹ Kautsky ezért a szindikalista direktáció elméletét tömören, bár kissé udvariatlanul, ostobaságnak minősíti. Ám tegyük föl, hogy Kautskynak nincs igaza és hogy az általános sztrájk a szükséges méretekben létrejön. Úgy hisszük, nem kétséges, hogy az így kibontakozó óriási harc a legközelebbi idő alatt a sztrájkoló munkásság súlyos vereségével végződne, minthogy a polgári államhatalom — még abban a határesetben is, amelyben a sztrájkoló munkásság a népesség többségét tenné — szervezett hadseregének fegyveres túlerejére támaszkodhatnék. A modern hadi technika vívmányai mellett nem lehet kétséges, hogy megfelelően felszerelt katonai erőnek még a legszervezettebb fegyvertelen tömeg sem állhat ellen, akár csak órákig is. A barrikádharcok ideje elmúlt s a géppuska és a srápnellkartács annál erősebb fegyver, mennél nagyobb tömeg nyújt megfelelő célpontokat. Fegyvertelen nép csak

¹ A szociális forradalom. I. 82. old.

akkor győzhet le fegyveres erőt, ha ez előbb már önmagát győzte le, vagyis csak akkor, ha magán a hadseregen lesz előbb úrrá a forradalom, ami annyit jelent, hogy egy *győzelmes* tömegakciónak voltaképpen csak *előzménye* és nem *következménye* lehet a forradalom.

Ám hosszabban foglalkoztunk a szindikalizmus elméletével, mint azt annak praktikus jelentősége megkívánta volna. A par-excellence tőkés államokban — a már érintett okoknál fogva — a szakszervezet sokkal inkább konzervatív, mint forradalmi tényezője a munkásmozgalomnak,¹ a gazdaságilag elmaradottabb országokban pedig a népességnek oly csekély töredéke az ipari proletariátus, hogy annak a direkt akció révén való győzelméről még csak álmodni sem lehet. De különben is ma már mindenki beláthatja, hogy a jelenben és a jövőben is minden győzelmes forradalom csakis katonai forradalom lehet.

A világháború kitöréséig nagyjában az ismertett szektákból állott a marxizmus tábora. «A szocialisztikus munkásmozgalomban két irányzattal állunk szemben — mondotta egy szellemes író — a forradalmi irányzattal, amelyet az anarchisták képviselnek, akik forradalmilag szakszervezeteknek mondják magukat — és a szocialisták reformáló irányzatával. Közöttük állanak, akik úgy cselekednek, mint az utóbbiak és úgy szónokolnak, mint az előbbiek.» (Deville.)

¹ V. ö. Kautsky: A proletárság diktatúrája. 48. old. és E. Lederer: Die Gewerkschaftsbewegung 1918/19. stb. (Archiv für Sozialwissenschaft u. Sozialpolitik. Bd. 47. Heft 1.) 242., 246., 250., 251., 258. és 266. old.

Van azonban meg egy változata a nak, amely *bolsevizmus* néven ismeretes. Ennek az elméletnek, középpontjában Marxnak a proletariátus forradalmi diktatúrájáról szóló homályos fejtegetései állanak. Programja a proletár-osztályuralom megvalósítása: nevezetesen, az úgynevezett kisajátítók kisajátítása, vagyis a polgári osztály erőszakos kifosztása és minden közszabadság megsemmisítése, a közvetlen és közvetett politikai terror eszközeivel. A bolsevizmus szerint e program megvalósításának ideje akkor és ott érkezett el, amikor és ahol a proletariátus a polgári társadalom védekező ellenállását megtörni képes. Ama reális összefüggésekkel, melyeknek szövevényébe Marx szervesen igyekezett beilleszteni a maga képletét, a bolsevizmus semmit sem törődik: elméletében a proletárforradalom kérdése nem függ össze többé a gazdasági fejlődés kérdésével, hanem úgy jelenik meg, mint pusztá politikum. Ezért ezt az elméletet tudományos műszóval leghelyesebben *politicizmusnak* lehet nevezni.

A politicizmus kezdetei még a múlt századba nyúlnak vissza, így Luxemburg Róza már a kilencvenes években úgy vélekedett, hogy a kapitalista organizáció alighanem politikai és nem gazdasági válság következtében fog összeomlani.¹ Azonban a világháborúnak kellett jönnie, hogy ez az elmélet végkép kialakulhasson és hatóerővé válhasson.

¹ Ed. Bernstein: Drei Antworten auf ein Inquisitionarium. I. Allgemeine Zuruokweihung. (Zur Theorie u. Gesch. d. S.)

II. FEJEZET.

Háború és forradalom.

I. Az összeomlás pragmatikája.

A világháború társadalmi hatásai főként három irányban mutatkoztak: 1. a rugalmas társadalmi szerkezetek bürokratikus megmerevedésében, 2 általános elszegényedésben és 8. általános demoralizációban.

Ad 1. A világháború folyamán a hadviselő államok belső berendezkedése bizonyos militáris állami szocializmus képét öltötte fel.

A hadsereg maga, mint szinte «önmagával beérő» gazdasági és közigazgatási szervezet, mint bürokratikus hierarchikus commune: állammá lett az áramban. Itt minden készlet és minden szükséglet központi számvetés és nyilvántartás tárgya lett; mindenki előre kijelölt helyén, előre kijelölt hivatalnoki tömegmunkát végzett: a földműves és az ács épügy, mint az iktató és a számvivő.

A nemzetközi forgalom csaknem teljesen megszűnt, miáltal a belföldi termelés a készletek apadása és a termelőmunka csökkenése arányában, hatványozottan erősödő monopol helyzetbe került és a piac, a tőkés társadalom szíve, megszűnt dobogni. *Megszületett a piactalan társadalom!*

E monopóliumok oly mértékben váltak egyre túrhetetlenebbé, amily mértékben fogyott — mert fogyott — a népesség vagyona. A kormányzati beavatkozás szüksége ennél fogva csakhamar bekövetkezett. Forgalmi árak megállapítása; kész-

letek és szükségletek nyilvántartása: fölös készletek hatalmi igénybevétele: a termelés ellenőrzése, sőt egyes termelési folyamatok közvetlen vezetése: mindezek a kommunista ábrándok a sors különös iróniája folytán, a polgári állam jóvoltából öltöttek való életet.

A szellemi életet — amely a háborús lelki depresszió nyomásának hatása alatt amúgy is tengődésre volt kárhóztatva, — a kormány cenzúrája ragadta torkon. A szépirodalom szerepét frontmögötti haditudósítások, a hírlapi hírszolgálat szerepét mende-mondák vették át. A szellemiélet — a marxisták kedvenc szólamával élve — elhalt. A polgárok magánélete állami kezelésbe került. Mindenki, aki nem volt katona, valami hivatalnok minőségben, közvetlenül vagy közvetve, az államot szolgálta. Mindenkinek élete és vagyona immár állami tulajdon volt: zsellér lett a polgár saját énje legközvetlenebb birodalmában is. Im-már az állam szabta meg mindenkinek: mikor mit és mennyit ehetik; hány szobában lakhatik: mikor és mennyi ideig, mennyi fűtő- és világító eszközt hogyan használjon; mikor mehet szórakozni és mikor aludni. A magánélet elhalt. Jobban egy Fourier is alig írhatta volna ki.

Ad 2. A társadalomnak el kellett szegényednie, mert a tőkék termelése megszűnt — viszont a munka produktivitása csökkent és a fogyasztás igényei megnövekedtek.

A tőke-termelés megszűnt, mert a munkáskezekből harcos kezek lettek és amazokból csak annyi maradt meg, amennyi elegendőnek látszott arra, hogy az elsőrendű fogyasztást javakkal és a harcosokat fegyverrel lássa el.

A munka produktivitása megcsappant, mert immár minden munka — mint láttuk — átalányban végzett hivatalnoki munka lévén, többé-kevésbé burkolt sabotage foglalta el a termelő munka helyét: hiszen a fixfizetés mellett esetleges többletmunka több keresettel nem, csak több áldozattal járhatott. A föld népe hadba vonult. A paraszt munkáját családja tovább folytatta — természetesen csökkent intenzitás mellett, csökkenő produktivitással — de a közép- és nagybirtok megmunkálását hadifoglyokra vagy hivatalból kirendelt munkásosztagokra kellett bízni — nyilván a *Kommunista kiáltvány* szellemében. (53. old.) A hadiipari szükségletet ellátó gyári munkát katonai szolgálattól fölmentett *nélkülözhetetlen* és ezért egyre jobban fizetett munkás-arisztokraták végezték. A többi munkás lövészárkot ásott és fedezéket épített, — nyilván nem a közvetlen produktívitás tudatában. Az egész népnek «oly módon alakították ki életét a háború esetére szóló kivételes intézkedések, hogy el kellett veszítenie a munka éltető erejére, a kereset jogosságára, az előrelátás szükségességére nézve minden irány pontját. Mindnyájuk szeme előtt elveszett a munka és megélés közötti természetes összefüggés, mert nap-nap után olyan munkát kellett látniok és végezniök, amely nem javította senki megélhetését — és látniok, sőt tapasztalnom kellett, hogy munka nélkül is sokáig élhet az ember, olykor rosszul, de olykor egészen jól is.»¹

¹ Farkas Geiza: Munkakerülő görcs. (Huszadik század. 1919. 1-2. szám, 44. old.)

A fogyasztás igényei megnöttek: *általában* a népepség és a háztartások szaporodása, a bürokratikus gazdálkodó hadsereg tékozlása és a hadbavonult katonák megnövekedett étvágya következtében: *különösen* a belföldi termeléssel szemben, a behozatal hiánya folytán. így a nemzeti termelés a fogyasztásnak mind kisebb részét fedezhette: a nagyobbik rész a felhalmozott készletekre volt utalva. Természetes, hogy ily körülmények között kincses országok egész gazdagsága köddé foszlott szét egy-két év alatt. «Szüntessük meg a munkát egy társadalomban — így kiált fel George — és a vagyon úgy eltűnik, mint egy szökőkút sugara, ha elzárjuk a vízfolyást.»¹

Ad 3. «Háborúban töltött társadalmi élet pozitíve demoralizáló.»² Herbert Spencer e tételnek igazságát, amelynek érvénye mindez ideig csak részleges lehetett, a világháború általános érvényre emelte. A múlt időkben a háború demoralizáló hatása szorosan arra a területre terjedt ki, amelyen a kis hadseregek közvetlen tusája folyt. De a nagy világháború minden mozdulatával az egész civilizált világot vonszolta kolosszális kéreknymóban.

A harcos erkölcsi érzületében természetes módosulások mentek végbe: az élet és a vagyon értékeinek hátrálniok kellett a legfőbb pozitív érték, a *Haza*, kimagasló érdekei előtt. (V. ö.: Második Rész. II. fejezet, 1, szakasz.) Ámde a

¹ Haladás és szegénység. 154. old.

³ «A social life passed in war is positively demoralising.» The Principles of Sociology. §. 575. ut. bek.

a legsúlyosabb és legméltóbb kötelesség-
teljesítés tudatában *egész férfinak* érezhette ma-
gát. A harctéren *eltolódta* — de a mögöttes or-
szágrészekben *megsemmisültek* az erkölcsi értékek.
Láttuk, hogyan szakadt meg a munka és a kere-
set között a szerves összefüggés. De merültek
fel más módjai a vagyonszerzésnek. A háborús
gazdasági élet számtalan alkalmat adott az üzér-
kedésre. Lelkiismeretlen spekuláció és vakmerő
hazárdjáték: ezek voltak immár az egyéni boldo-
gulás kizárólagos eszközei. A kockázat többé
nem jöhetett számba, mert a pusztá élet maga
sem volt már egyéb, mint kockázat. Az idő-
folyamat folytonossága megszakadt: a múlt oly
messze rémlett, mintha már a Lethe vize mosná
elhagyott partjait. A jövő, már a jövő perc is
halálos bizonytalanság sötétjébe merült. Csak
egy perc, csak az az egy, amelyet épen éreztlél,
csak az volt megfogható. Türelmetlen és vad
hedonizmus kerítette hatalmába a lelkeket. Jól
élni, gyorsan, ameddig még lehet — ez lett a
jelszó. Ki tudja, mit hoz a holnap!

Kint a lövészárkok földalatti útvesztőiben, ahová
élve temetkezett el egy nemzedék, legkomorabb
lapjaira ért az emberiség története. A harcterek
mögött az egyre szegényedő társadalom legszéle-
sebb rétegeinek hajlékába pedig beköszöntött a
nyomor, mert csak kevesen voltak azok, akiknek
jövedelme megnövekedett és még kevesebben
azok, akiknek jövedelme úgy növekedett volna,
mint az általános drágaság.¹ És ugyanakkor,

¹ Így volt ott, ahol nem lévén háború, a tár-
sadalom vagyona meg nem semmisült. A marxizmus

mikor a népesség nagy többségének leírhatatlan szenvedés és leírhatatlan nyomor lett az osztályrésze, voltak, akik biztonságban és jól éltek, felmentve a katonai szolgálattól vagy «beásva» gránátmentes pozíciókba. Sőt voltak lelkiismeretlen kufárok, akik embertársaik csontjaiból építették fel gondtalan életük fényűző palotáját. Láttuk, hogy a háborús termelés alig-alig fedezhette még a legszükségesebb fogyasztást is. Az állam a maga idomtalan és merev apparátusával megkísérelte biztosítani az elsőrendű szükségleti cikkek egyenletes eloszlását. Természetes, hogy ez nem sikerült. Természetes, hogy az igényjogosultak nagy többségének a puszta jogosultsággal kellett beérnie és hogy a javak képtelen monopoláron, nagy bőségben jutottak azoknak a kezébe, akik hozhattak megfelelő anyagi áldozatot.

Egyszer már rámutattunk arra, hogy akkor, ha valamely közösség teljes önfeláldozást követel tagjaitól, a társas élet elengedhetetlen fegyelme nyomasztóvá válik és az értelem ilyenkor szükségkép fellázad e zsarnokság ellen. A háborús társadalom vázolt viszonyai között az értelem e lázadását még jobban fütötte az igazságtalanság érzete. *Justitia regnorum fundamentum*: a közösség, mely tagjaitól áldozatot kíván, igazságsággal tartozik azoknak. Az erkölcsi törvény ekkép a társadalom alaptörvénye.

Minthogy a háborús szocialisztikus intézmények

magyar orgánumban, a Népszavában olvashattuk nemrég, hogy Hollandiában, amely «klasszikus példája a béke áldásos voltának», «a munkabérek arányosan emelkedtek a drágulással, sőt azt néhány foglalkozat ágban meg is haladták». (1920 október 28.)

megfosztották az egyént az önsegély lehetőségeitől, ezzel minden felelősség a közösségre hárult és az egyén tehetetlen elkeseredése a társas élet egész struktúráját vak és tébolyodott észkritikával támadta meg. A társas eszmények márványszobrai meginogtak a civilizáció homlokzatán és megrendült a társas tekintélyek eddig oly szilárd fenntartó oszlopsora. A Jog pajzsa beszakadt a Szükség csapásai alatt. A Kötelesség fáklyája kialudt a Gúny mocsarában ... A fennálló világ egységei még eldöntetlen harcban állottak egymással, mikor a lelkekben már gyökeret vert a fennálló világ egészének negációja: a *forradalom*.

E bomlott képleteket már csak tehetetlenségi erő tartotta fenn: a katonai és közigazgatási organizációk automatizmusa. A forradalom első moráját a mélységből halljuk emelkedni: a forradalmi *pszichózis* forrásai odalent vannak. Ámde az organizációk bomlása, tehát a forradalom *ténye* fent ered a magasban, ott, ahol a közösség középponti szerveiben annak öntudata megtestesül. Erre is rákerült a sor.

A világháborúban egyes hatalmak — Oroszország és az ú. n. középponti hatalmak — már eleve kedvezőtlenebb helyzetben vették fel a keztyűt: földrajzi és gazdasági, illetőleg szervezeti és társadalmi okokból. Ennek az inferioris helyzetnek e hatalmak felelős vezetői előbb vagy utóbb tudatára ébredtek. A bölcsebb és egyúttal bátrabb mozdulat e helyzetben a meghátrálás lett volna. Ám e vezető államférfiak lelkiállapota olyan volt, mint ama katonáké, akik saját hadseregük géppuskáinak tűzfala előtt indulnak rohamra. Elől el lehet veszíteni a csatát, de talán

meg lehet menteni az életet; de aki hátrafordul, biztos halálfia, így ezek az államférfiak személyét felelőségük nyomasztó tudatában hátrafordulni nem mertek, de ingadozva haladtak előre is, a biztos vereség felé.¹ E hatalmak katonai és polgári organizációinak vezetése egyre nagyobb és nagyobb ingadozásra mutat. A parancsadás egyre gyengül. A harctéren immár csak azok sorvadnak, akik túlságosan becsületesek vagy túlságosan tehetetlenek arra, hogy leleményes kibúvókat keressenek. A gyávaság jutalma nem golyó, hanem kedvezőbb beosztás és a határtalanul lazuló fegyelem pótlására kedvezményeket és érdemrendeket találnak ki. De mindé tüneményeknél nyomatékosabban mutatták a hatalmi öntudat gyengülését a váratlanul messzemenő politikai engedmények, melyekkel oly kormányzatok halmozták el az alsóbb néposztályokat, amelyek eladdig ridegen utasítottak el minden demokratikus reformtörekvést. Az éleseszű Kautsky a priori felfogta

¹ fejtegetéseink teljes tárgyilagosságát megóvándó, egyes személyeket nem kívánunk itt megnevezni. Ám ez álláspontunk meg kell hogy engedjen egy kivételt, mellyel egy vértanú emlékének tartozunk. *Tisza István* nem tartozott a fenti államférfiak közé. Ő, aki a nehéz szívvel vállalt háború rettenetemet felelőségét megrendítő önfeláldozással viselte, becsülettel végig akarta azt küzdeni és honszerelnie roppant fanatizmusával bizott a győzelemben. *Ő benne magában* nem is hiányoztak e győzelem feltételei. Volt benne annyi hit és annyi erély, amennyit nehéz feladata megkívánt. Nem is ingadozott egy pillanatig sem a maga útján. Ám a sors kivette kezéből a hatalmat és hogy ki vehette, ez annak a jele volt, hogy nemzete immár a mások kétségeire kezdett hallgatni és nem az ő hitére.

egy ily lépés szimptomatikus jelentőségét: «Háborút — úgymond — nem lehet a nép minden erejének megfeszítése nélkül viselni. Ha mély szakadók tátong a nemzetben, akkor a háború az uralkodó osztályt arra kényszeríti, hogy a feltörekvő osztályoknak engedményeket tegyen, őket a közösség dolgaiban érdekeltekké tegye és így oly hatalmat juttasson nekik, amelyet azok háború nélkül megszerezni nem tudtak volna. Ha az uralkodó osztály erre az áldozatra gyenge, vagy ha már elkésett vele, akkor a háború kifelé könnyen vereséggel végződhetik, ami azután előidézheti a benső összeomlást is. Rombadönti a hadsereget és azzal romba dönti a kormányzatot is, amelynek legfontosabb támasza ez a hadsereg volt.»¹ Ha nem tudnók, hogy 1902-ből valók e sorok, azt kellene hinnünk, hogy a világháború tanulságait kommentálják, mert valóban tömör — bár szubjektíven színezett — vázlatát adják annak, ami történt. Az «áldozat» természetesen későn volt, mert hiszen már a külső (politikai) defaitizmus mellé párosult benső (társadalmi) defaitizmusnak volt az eredménye. A defaitizmus pedig, amely lassan, de annál alaposabban bontotta szét a lazuló kötelékeket — bár a tömeghisztériává integrált önfenntartási osztón mindenütt megteremtette — csak ott lehetett úrrá, ahol már a vezetők sem bíztak a győzelemben.

Azokban az országokban tehát, amelyek a küzdelemben alul maradtak, a veszített háború — amint láttuk — automatikusan teremtette meg a forradalom *általános* feltételeit.

¹ A szociális forradalom. T. 84.

1. a *lelki* feltételeket, azáltal, hogy kiélezte a társadalmi ellentéteket, szétbontotta a társas élet fegyelmét és feldúlta az erkölcsi életet;

2. a *hatalmi* feltételeket, azáltal, hogy a polgári berendezkedés gazdasági és politikai támaszainak önmagukban való összeomlását idézte elő.

A lelki momentumok felkeltettél és koncentrálták, a hatalmi momentumok felszabadították a romboló erőket.

A következőkben azt fogjuk megvizsgálni, hogy mily további, *különös* feltételekre volt szükség ahhoz, hogy a diadalmas forradalom szélsőséges formákat vegyen fel.

2. Az összeomlás után.

Azokban az országokban tehát, amelyek a háborút elvesztették — kivéve azokat, amelyeknek összeomlását katonai megszállás követte — sorra ki kellett törnie a forradalomnak, amelynek politikai konstrukcióiban csak a szocialista munkásbánságé lehetett a vezető szerep, mert (1) a polgári organizációk összeomlása után immár a munkásság volt az egyetlen szervezett társadalmi erő és mert (2) a háborús államszocializmus kényszerkeretekbe zsúfolta össze a gazdasági élet autonóm funkcióit.

Mivel azonban a defaitista agitáció herosztrateszi munkájából polgári rétegek is kivették dicsőséges részüket, a katonai összeomlással kapcsolatos forradalmak mindenütt vegyes polgári és szocialista koalíciós rendszereket hoztak létre. De Oroszország és Magyarország — a két agrár

állam — utóbb még egy nagy lépéssel tovább ment balra: egészen a bolsevik-diktatúráig.

Problémáink általános taglalása során rámutattunk arra, hogy agrár országokban, melyek tehát a társadalmi fejlődésnek az ipari kapitalizmust megelőző lépcsőfokán állanak, az ipari munkásság helyzete még a legkedvezőbb körülmények között is aránylag sanyarú és szervezetei tehetetlenek. Ezért az ily országokban a munkásmozgalmak színezete sokkal inkább forradalmi. Ellenben ipari államokban a szervezett munkásság szerény, de biztos és lassan bár, de mindig növekvő jóléthez jutott és e jólét révén nyugodtabb, elfogulatlanabb lett a mentalitása. Immár tisztában van azzal, hogy a polgári társadalom neki is nyújt boldogulási lehetőségeket. Lázongó temperamentuma lecsillapult. Vágyai konkrét formákat öltenek: országa immár e földről való. «A munkás eszménye — ha van egyáltalán — a lehető legkevésbé forradalmi, legkevésbé szocialista, sőt a legnagyobb mértékben polgáris: mindig csak a kis ház, feltevé, hogy nincsen messze a kiskocsmától», — így vélekedik Le Bon¹ — és a marxista Bernstein korántsem mond ellent neki: «Az egyes munkás személyes vágyai — úgymond — gazdasági tekintetben elvileg nem különböznek az egyes bourgeois-nak személyes vágyaitól. Ez is, az is egyaránt lehetőleg szilárd és kellemes existenciára törekszik, amely szokásos életmódja által ha nem is korlátozott, de mindenestre meghatározott igényeinek megfelel».² Ha tehát a

¹ Psych du Soc. 52. old.

² Vom wesen des Socialismus. (Zur theorie u. Gesichte des Socialismus)

munkás ily nagyon is polgári vágyait — habár szerény keretek között is — kielégítheti, társadalmi mozgalma reális eszközökkel, reális célokat fog követni és hagyja a papírnak a papír ábrándokat.

Ez a különbség megmarad akkor is, ha a proletariátus itt is, ott is a lét vagy nem lét kérdése elé állítatik. *Emez* emlékezni fog rá, hogy jobb időket élt és a múlt emlékei reményekként a jövőbe vetítve, fenn fogják tartani lelke ingó egyensúlyát, nem engedve, hogy deszkaszál helyett, szalmaszálla bízva hajótörött életét. *Amaz* elkeseredésből kétségbeesésbe szédülve, a megvakult óriás tehetetlen dühével a Sámson oszlopait fogja megragadni.

De nemcsak a proletariátus pszichéje különbözik mélységesen e két különböző úton, hanem vezetői is gyökeresen különböző jellemű férfiak lesznek. Amint a német szociáldemokrácia reális, egyenletes, progresszív — mondhatni *polgári* — mozgalma komoly, higgadt, meggondolt és lelkiismeretes férfiakat hordott vállain, akik mindenkor mélységesen át voltak hatva a vezéri felelősség érzetétől: ugyanúgy természetszerűen kerültek a hisztérikus, illuzionista orosz és magyar munkásmozgalom élére idegbeteg rajongók, akik egy-egy Messiást éreztek ágaskodni keblükben és lelkiismeretlen szószátyár demagógok, jellenateleii kalandorok, a senki fiai, akiknek nem volt és nein lehetett vesztem valójuk, ám «nyerhettek egy egész világot». «Szédelgők a nyeregben — így kiált fel Carlyle — e szavakban benne van minden nyomorúság!»¹

¹ «Quack-ridden: in thai one word lie-, all misery

Az itt vázolt mélyreható differenciáknak kétszeres súlyuk kellett hogy legyen abban a történelmi pillanatban, melyben a legyőzött országok proletárjai váratlanul oly hatalmas helyzetbe jutottak, hogy már csak pusztá akaratelhatározásukon múlott a marxista munkásmozgalom úgynevezett végcéljának rögtönös megvalósítása.

A marxista mozgalom ugyanis kezdettői fogva kétféle programra támaszkodott. Elméleti célja, a kollektivizmus megvalósítása, Felhő-kakukvár magasságából csillogván le a föld porában gördenyőkre, közelebbi célokat kellett keresni, oly célokat, melyek földi eszközökkel megközelíthetők, így sodródott a munkásság politikai pártja a parlamenti liberalizmus balszárnyára, ahonnan időnkint, ahol és amikor a taktika épen megkívánta, a junkerekkel is lehetett kacérkodni: inter duos litigantes tertius gaudet. Eközben a végcél-programm a hétköznapiakon feledésbe merült, bár némely ünnepnapon jól esett a szolid és jónevelésű — jobb-ma-egy-veréb — politikusoknak abban a gondolatban tetszelegniök, hogy ők voltaképen vérszomjas felforgatók, akik egy szép napon lángoló pörrlyel fogják pozdorjává zúzni a polgári társadalom «korhadó épületét».

whatsoever!» Chartism. Cliapt. V. (Historical and Political Essays.) Természetesen akadtak az orosz és a magyar munkásmozgalom vezetői között is feddhetetlen és meggondolt férfiak, aminthogy a német vezetők között is akadt fantaszta és demagóg. De mind ezeknek, mind amazoknak *a döntő pillanatokban* semmivé lett a szavuk, mert vagy egyedül vagy törpe kisebbségben kellett maradniok. Példákra mindenki emlékezhetik.

Ez a nap egészen váratlanul előkerült a görög Kalendaek naptárából, a katonai összeomlással kapcsolatos bomlási folyamat nyomában. A politikai hatalom — a szociáldemokrácia törekvéseinek nemrég még fantasztikus ábrándja — egyenesen ölébe hullott a munkásosztálynak, mint a társadalom immár egyetlen szervezett csoportjának és készen állottak az álmodott intézmények, várva alulról leendő' kisajátításukat. A társadalmi mozgás is, mint minden mozgás, a legkisebb ellenállás irányában halad. A semminél kisebb ellenállás nincs: a munkásság akarátának csak saját akarata állhatott ellent. A polgári osztály lelkileg összeomlott azon a napon, amelyen hatalmának támaszai kidőltek. Tökéletes apáthiával várta, hogy róla, nélküle miként fognak dönteni. Ám a munkásságot is furcsa vavarba hozta a sors danaida ajándéka, a hatalom. Mit tegyen vele? Megtagadva ábrándjait, ássa ki ismét a kátyúba jutott liberális progressziót? Emberfeletti! Álljon félre, áthárítva a polgárságra a helyzet egész ódiumát? Lehetetlen! Valósítsa meg az utópiák lázálmait? Végzetes! Mégis el kellett indulni valamerre és figyelembe véve a vezetők és vezetettek vázolt mentalitását, természetesnek kell találnunk, hogy a német szociáldemokrácia az első, az orosz és a magyar marxizmus — némi vívódás után — a harmadik útra lépett.

E szubjektívum mellett volt e különböző népek különböző magatartásának egy objektív oka is. Az éhség itt is, ott is felütötte iszonyatos Medúzafejét. De Németországban és Németausztriában abszolút volt az éhség, Oroszországban és Magyarországon relatív: ami azt jelenti, hogy ama két

ipari állam feltétlenül rászorult a külföldi élelmezésre, holott emezek az agrárállamok remélheték, hogy élelmezni tudják önmagukat, ha sikerül a meglevő készleteket racionálisan elosztani. A két előbbi állam tehát nem gondolhatott oly experimentumokra, melyeket ellenséges szomszédai nyilván nem néztek volna jó szemmel — a két utóbbi ellenben megkísérelhette *az éhség e racionalizálását: a l kommunizmust*. Hogy voltaképen erről volt szó, azt a magyarországi bolsevizrnus egyik dramaturgia nyíltan meg is írta annak idején: «Egy kiéheztetett várat, amelynek élelmiszerkészlete egyre *fogy*, csak kommunista módon lehet kormányozni. És Magyarország egyre inkább ilyen kóruzárt vár, melynek szorongatott és éhínséggel küzdő népe — *elméletek nélkül is* — mindjobban érzi, hogy a katasztrofális helyzeten (már amennyire lehetséges) csakis az élelmiszerkészletek kényszerű egybegyűjtése és szétosztása segíthet».¹ Elméletek nélkül is? Alig hisszük! *Elméletekkel*, persze, annál inkább . . .

III. FEJEZET.

A proletariátus diktatúrája.

1. «A tudománytól a valóságig.»

A politicizmus tehát jól számított, ha a társadalmi forradalomnak nem gazdasági, hanem politikai possibilitására vetette a súlyt. Valóban, a

¹ Jászi Oszkár: Szociológia és politika. (Huszadik Század. 15)1!). 3. szám, 132. old.)

proletariátus csak ott kerülhetett abba a helyzetbe, hogy diktatúráját megvalósíthassa, ahol a vesztett háború elsöpörte a polgári társadalom hatalmi organizációit. Ami pedig e konjunktúra gazdasági feltételeit illeti, azokat nyilván nem a kapitalizmus túlfejlődése, a gazdagság és bőség túltengése, hanem épen ellenkezőleg, a háború nyomában kibontakozó züllés teremtette meg, amely a gazdasági életet államosította, a tőkét megsemmisítette, a munkakedvet elnyomta, a vagyoneeloszlás arányait az óriási többség rovására fantasztikus mértékben eltolta, az erkölcsi erőket elhasználta s az emberek lelkét keserúséggel és gyűlölettel töltötte meg.

Habár tehát a *marxizmus* azelőtt azt hirdette, hogy — mint azt maga Lenin írta még 1905-ben — «reakciós gondolat a munkásosztály boldogulását másban keresni, mint a kapitalizmus fokozatos kifejlődésében»: ¹ 1918 szeptemberében a *leninistának* már azt kellett írnia, hogy «a szocialista forradalom semmiesetre sem onnan fog kiindulni, ahol a kapitalizmus a legfejlettebb. A tőke legerősebb szervezete sem képes elhárítani a tömegekről azokat a kimondhatatlan szenvedéseket, melyeket a tőkés társadalom anarchiája mér rájuk, de sokkal hatalmasabban bírja leszorítani a tömegek erejét, mint az ifjabb tőkés államok. A szocialista forradalom először azokban a tőkés államokban üt ki, ahol a kapitalista szervezettség gyengébb. *Azok a tőkés államok, melyeknek hatalmi elnyomó szervei a legziláltabbak, válnak a szocializ-*

¹ Lásd Paris). 34. old.

Landau-Aldunov:

Lemme

(Povolovsky

*mus áttörést pontyaira, ott kezdődik a szocialista forradalom».*¹

Mit jelent a formula ilyenén metamorfózisa? Nyilvánvalóan nem kevesebbet, mint azt, hogy míg a marxizmus megtette viszontagságos útját «a tudománytól a valóságig», szerencsésen elkoptatta «tudományos» kothurnusát. A marxizmus azon a jogcímen nevezte magát tudományosnak, hogy állítólag felfedezte a gazdasági evolúció és ezzel együtt a társadalmi evolúció 1 örvényét. «Társadalmi alakulat sohasem pusztul el, amíg ki nem fejlődött benne minden megférő termelő erő: és új, magasabbrendű termelési viszonyok sem lépnek helyébe, mielőtt a régi társadalomban magában nem nőttek le a létezésük anyagi feltételei), — írta a «tudományos» Marx.² «A kapitalizmustól a szocializmushoz (tehát új, magasabbrendű termelési viszonyokhoz!) való átmenet akkor kezdődik, mikor a kapitalista társadalom oly szenvedést hozott a népre, hogy az kizökkenve nyugodt életmenetéből, fellázad a tőke uralma ellen; amikor a tömegek a kapitalista gazdaság által teremtett viszonyokat többé már elviselni nem tudják», — írja a «marxista» Kadek.³ Marx a társadalmi forradalmat attól várta, hogy a «termelő erők feszereje széttepi azokat a kötelékeket, melyekkel a tőkés termelő mód leszorítja», mert «a polgári viszonyok nem eléggé tágak a «saját maguk termelte gazdag-

¹K. Badek: A szocializmus fejlődése a tudománytól a valóságig. «A kapitalizmus érettségi foka és a szocialista forradalom.»

² Zur Kritik der politischen Ökonomie. Előző id. műv..

sóg befogadására»,¹ bolsevik híve ellenben így érvel: «mennél tovább húzódik el a háború, annál jobban *elszegényednek* benne a harcoló országok . . . A legszükségesebb dolgok is hiányoznak már. mert a háború elemésztett mindent, mint a telhetetlen sáska . . . így jött el a társadalmi rend ledöntésének, a munkásosztály kommunista forradalmának ideje».² A dialektikus formula féloldalára dőlt, mert megvolt az *elnyomorodott* és *felháborodott* proletariátus, de nem volt többé *gazdaság*, amit kisajátítson. És a bolsevik politicizmus, jellemző szimplizmusával, tökéletesen elfeledkezve a *gazdasági* lehetőségek sokoldalúan bonyolult problémájáról, sietett kiaknázni a *politikai* lehetőségeket.

2. Programm és praxis.

A forradalom lehetőségeit illetőleg feltétlenül igazat adhatunk a bolsevik politicizmusnak. Ama körülmények között, melyeknek szövevényébe a bolsevik agitáció organikusan illeszkedett bele, a züllés ama diadalútján — mint azt magunk is kimutatni törekedtünk — szükségszerű állomás volt az a forradalom, mely Oroszországban és Magyarországon megteremtette a proletariátus diktatúráját. Ám ez csak *politikai* tény. Már pedig a proletariátus diktatúrájának nyilván *társadalmi* feladatai is vannak. A marxizmus hívei egyetértenek abban, hogy a proletariátus célja nem az.

² Kommunista kiáltvány. 37. old.

¹ A. Bucharin: А коммунистák программja. II. A rablőháború, a munkásosztály elnyomása, a tőkés társadalmi rend vereségének kezdete.

hogy a «polgárság osztályuralmát» saját osztályuralmával helyettesítse, hanem az, hogy gazdasági programjának intézményes megvalósításával minden osztály uralmát egyszersmindenkorra, lehetetlenné tegyen.¹ E célnak csak átmeneti eszköze volna a proletár-osztályuralom. Fel kell vetnünk tehát a kérdést, hogy a proletariátus diktatúrája megvalósíthatta-e a marxizmus gazdasági programját, anélkül, hogy ennek következtében a bolsevik ábrándok csődjét saját összeomlásával pecsételte volna meg.

Ha a magyarországi bolsevizmus sorsát elégséges bizonyítéknak lehetne tekinteni, a kérdés el volna döntve, mert hiszen a magyarországi munkádiktatúra saját magában omlott össze és ugyanazok döntötték fel, akik felállították. Minthogy azonban lehet, hogy e fejleményekben speciális és lokális körülmények is jelentős szerepet játszottak, a magyarországi tanulság az oroszországi tanulságok megerősítésére szorul.

Midőn e sorokat írjuk, Oroszországban a bolsevizmus rendszere még fennáll. Az a meggyőződésünk, hogy e régime aránylag hosszú élettartamának két tartó pillére: a terrorra támaszkodó katonai diktatúra és a földosztás, amelyet annak idején maguk a parasztok hajtottak végre és amely voltaképp ellentétben áll a bolsevizmus elveivel.²

¹ «A mi végcélunk . . . megszüntetése minden szervezett és rendszeres erőszaknak, a; emberek minden leigáaisanak általában. » Lenin: Ülam és forradalom. IV. (§).

² K kérdésről egy orosz szocialista író új keletű munkájában a következőket olvassuk: «Az orosz forradalom katonák mozgalmának a győzelme volt . . .»

Mindazonáltal e meggyőződésünk nem fog befolyásolni vizsgálatunkban, amelynek célja teljes tárgyilagossággal megállapítani, hogy vajjon a népbiztosok uralmát mindezt ideig nem a kommunista közgazdaság sikerei tartják-e fent. E végből mindenekelőtt szemügyre kell vennünk a bolsevizmus társadalmi programját, amint azt hívei, Marx és Engels útmutatásai nyomán összeállították.

A föld köztulajdonba kerül. Megművelése ketfelekép történhetik: a régi uradalmakon való társas termelés és külön munkásközségek szervezése alapján.¹ A gyárak szintén köztulajdonba vétetnek és munkásszervezetek igazgatása alá helyeztetnek.² A társadalom minden tagja *munkás* és minden munkás a proletárállam *választott és elmozdítható* alkalmazottja, akinek *a munkásbért meg nem haladó fizetése van.*³ «Minden polgár átváltozik itt az állam díjazott alkalmazottjává ...

A katonai lázadás jellegét máig is megőrizte . . . . Egy másik tényezője ... a paraszt... Az orosz forradalom nemcsak katonai lázadás, hanem agrárforradalom is, amelynek az volt a tendenciája, hogy a nemesség földjét felossza a parasztok között. . . . Ma van már földje a parasztnak . . . . Azé a paraszté lett a föld, akinek életereje volt arra, hogy megnyerje magának a biztosok és komiték kegyét ... A bolsevizmus elkerülhetetlen bukása világosan be fogja bizonyítani, hogy az utóbbi időben már nem volt semmi komoly szociális alapja, mint ahogyan a cárizmusnak sem volt, csak az ő rendőrei, az ő biztosai és az ő vörös gárdistái.» M. A. Landau-Aldanov: Leniné. (Povolovszky, Paris.) 118-120.

¹ Bucharin: A kommunisták programja. X. fejezett.

² U. o. XI. fejezet.

³ Lenin: Állam és forradalom. Hí. 2. és VI. 2.

Az egész társadalom iroda lesz és gyár, egyenlő munkával és egyenlő bérrel.»¹ Ami pedig a tudományosan képzett szakembereket illeti: «Ezek az urak dolgoznak ma és alávetik magukat a tőkésnek; holnap még jobban fognak dolgozni és alávetik magukat majd a fegyveres munkásoknak».²

Az oroszországi proletárdiktatúra történelmi kópét ma még nem lehet kifogástalan kútfők alapján megrajzolni. Ám vannak olyan kútfőink, amelyek a bolsevizmus terhére elfogultak nem lehetnek: ezek a források a bolsevik vezérek megnyilatkozásai. Csak ezekből fogunk meríteni. Legfontosabbnak tartjuk természetesen magának a diktátornak, Leninnek a szavait. Vizsgáljuk meg tehát, mit mond «A szovjethatalom legközelebbi feladatai» című, 1918 tavaszán, tehát már az alapvető tanulságok hatása alatt írt füzetében.

A termelés szervezéséről így nyilatkozik: «Ha a tőke további kisajátítását az előbbi tempóban akarnók folytatni, biztos vereséget szenvednénk, mert munkánk a proletárellenőrzést és számadást illetőleg, világosan és nyilvánvalóan elmaradt a kisajátítók közvetlen kisajátításának munkája mögött». A munkaproduktivitás fokozásának eredményeiről — és kétségkívül ez a kollektivizmus középponti problémája³ — ezt mondja: «E te-

¹ Lenin: Állam és forradalom. V. 4.

² U. o.

³ «Nemcsak a termelés továbbfolytatása lesz egyik sürgős feladata a szociális forradalomnak, hanem *fokozása*. A győztes proletariátusnak gyorsan ki kell fejlesztenie a termelést, hogy kielégíthesse azokat a nagy igényeket, amelyeket az új kormányzattal szem-

kintetben a dolog nálunk különösen rosszul áll». Konkrét adatokkal, sajnos, nem világítja meg szavait.¹ Ám eléggé beszédesek a tervek, melyek alapján a társas munka produktivitását fokozni reméli: az akkordbér és a Taylor-rendszer alkalmazása. Egyszóval *kizsákmányolás!* A munkát pedig *egy ember* fogja irányítani, akinek a munkások tömege feltétlen engedelmesség kötelezettségével rendeltetik alá. Megszűnik tehát a munkásigazgatás! Viszont be fognak vonatni a munkába a szükséges polgári szakemberek, akik, úgy látszik, nem nagyon siettek «alárendelni magukat a fegyveres munkásoknak», mert igen magas — tehát a munkásbért nyilván meghaladó — fizetésekkel fognak díj áztatni. A szövetkezeti kérdés megoldásáról azt olvassuk Lenin füzetében, hogy «a szovjet hatalom lemondott a szövetkezetekbe való ingyenes belépés elvéről, az egyetlen következetes proletárelvről, valamint egy adott hely

ben támasztanak.» Kautsky: A szociális forradalom. II. 27. old.

¹ A magyarországi bolsevizmus félhivatalos lapja, a Népszava, annak idején szolgált néhány adattal a kollektivisták üzem produktivásáról: *Egy dohánygyárban egy munkás óránként átlag 400 cigarettát készített. Most több, mint 100%-os fizetésemelés mellett, ugyanaz a munkás óránként átlag 280-at készít. Egy katonai egyenruhaszabóságnál egy munkás, amikor még a kizsákmányoló militaristahadsereg számára dolgozott, naponta 9 zubbonyt varrt. Most jóval nagyobb bér mellett csak 6-ot készít. Pedig tudhatná jól, hogy ez a zubbony a proletárhadsereg számára készül.» (Lásd A. Fraccarolai: Magyarország a bolsevizmus alatt, I 10. old.) Úgy látszik, még elég messze van az idő, amikor — Marx jóslata szerint — a munka elsőrendű életszükségletté lesz. (Gothai program. I.3.)

lakosságának egyetlen szövetkezetbe való egyesítéséről is» és kénytelen volt megtérni, elismerni, sőt a szövetkezetek felügyelő tanácsába is bevenni a polgári alapon szervezett szövetkezeteket.

Az agrárproblémát nem érinti Lenin füzete. E tekintetben be kell érünk a nyilatkozattal, amit Nikolaj Bucharin tett egy újságíró előtt 1918 decemberében: «A mezőgazdaság szervezésének kérdése — mondotta — igen nehéz, mert *a föld számtalan apró üzemre van felosztva*. Azon fáradozunk, hogy e kisüzemeket kollektivistikus üzemformákra redukáljuk. Ennek két módja van. 1. Társas mintagazdaságok szervezése. A korábbi földbirtokokat részben sikerült ily kollektív gazdaságokká átalakítani egész- vagy félproletárelemek, részben földmunkások, részben városi munkások bevonásával, *de csak ott, ahol a birtokokat a parasztság nem osztotta fel és ez csak ritka eset*. 2. Munkásközségek létesítése. Ez leginkább ott sikerül, ahol a parasztok a legszegényebbek és minden termelőeszköz híjával vannak . . . Eddig több, mint 700 ilyen munkásközség alakult».¹ Hétszáz munkásközség egész Szovjet-Oroszország területén! Ez bizony édes-kevés, úgy szólván semmi. A társas gazdaság pedig «ritka eset», mert «a föld számtalan apró üzemre van felosztva ». Pedig — mint azt épen Bucharinnál olvastuk —: a tanácshatalom megalkotta a föld társadalmosításáról szóló törvényt.² A tanácshatalom, úgy látszik, nem mindig tud törvényeinek érvényt szerezni.

¹ Lásd: Sombart id. m. 171. old.

² A kommunisták programja. X. fejezet.

Maxim Gorkij tehát méltán nevezhette a bolsevizmus kormányzati rendszerét *decretinizmusnak*, mert — mint az fenti szemlénkből eléggé kitűnik — programjának megvalósításában úgyszólván sehol sem jutott túl dekrétumok kibocsátásán. Nem hisszük, hogy a marxizmus sikerei közé lehetne sorolni azt a tényt, hogy Oroszország földje a birtokos nemesek magántulajdonából, a parasztok magántulajdonába ment át; hogy Oroszország ipari munkásai zsarnoki munkafegyelem alatt akkordmunkát végeznek, hogy az orosz proletárdiktatúra igen magas fizetésekkel igyekszik megnyerni a polgári szakemberek támogatását, hogy Oroszország polgári szövetkezetei a régi polgári alapokon tovább folytatják működésüket. Lenin ismertetett röpirata valóban nem más, mint megdöbbentő vallomás a kollektív gazdálkodás tökéletes csődjéről: annak beismerése, hogy a bolsevizmus, mely a világ gazdasági megváltását ígerte, a maga módján egyetlenegy gazdasági kérdést sem tud megoldani és minden tekintetben kénytelen visszatérni a kapitalizmus módszereihez.¹

¹ E sorokat 1920 tavaszán írtuk le. Azóta jelentős események mentek végbe, melyek azonban nem teszik szükségessé fenti fejtegetéseink revízióját, mert épen minden tekintetben megerősítik és igazolják azokat. Ama beszédében, amellyel az orosz kommunista-párt tizedik kongresszusát vezette be, *Lenin* többek között a következőket mondta: «Legkimagaslóbb politikai problémánk e pillanatban a munkások viszonya a parasztokhoz, akik Oroszország lakosságának többségét teszik. A paraszt, aki úgy érzi, hogy a cárista tábornokoktól már nincs mit tartania, úgy véli, hogy kevés iparcikket kap és ezért az a véle-

3. A tapasztalat jelentősége.

Vonhatunk-e valamilyen konklúziót a bolsevizmus gazdasági csődjéből a marxizmus társadalomelméletére? Hiszen a marxista irodalomban tudvalevőleg erőteljes vita folyik arról, hogy a bolsevik politicizmus igazi marxizmus-e vagy sem. Tagadhatatlan, hogy valamennyire mindkét félnek igaza van. Marx műveiben mindkét fél elegendő idézetet találhat a maga álláspontjának igazolására: a bolsevik talán inkább a gyakorlati, ellenfele az elméleti írásokban. Marx tanaiban kétségkívül

ménye, hogy a jelen állapot túlságosan sok áldozatába kerül. Szükséges, hogy segítségére legyünk a parasztnak. Gabonában és élelmiszerekben beszolgáltatandó természetbeni adókat fogunk intézményesíteni. (!) Ezek az adók az egyes parasztnak anyagi erőihez lesznek mérve és nem fogják sérteni egyéni érdekeit. A természetnek csak egy részét fogja az állam természetbeni adókkal igénybe venni, a többi megmarad a parasztnak, akinek joga lesz feleslegét eladni szabad forgalomban. (!)... A természetbeni adó egyike a szovjetpolitika legfontosabb problémáinak. Gyakorlati megvalósítása a párt abszolút egységét követeli, úgyszintén világos felismerését a nehézségeknek, amelyekkel a proletariátus diktatúrájának egy kisbourgeois államban küzdenie kell» (l'Humanité», 1921. márc. 12.) Adók, szabad forgalom, kisbourgeois állam! A kommunista tanácsköztársaság immár saját programjának a karrikatúrája. Hol vagyunk a termelés és forgalom társadalmi monopóliumától, hol a «rengeteg többség mozgalmától a rengeteg többség érdekében!» (Kommunista Kiáltvány, 42. oldal.) Érdekeseen fűzi tovább ezen e vallomásokot a természetbeni adókról értekező újabb írásában: «Az adott pillanatban két dolog között kell választanunk: vagy megtiltunk minden nem állami forgalmat, vagy pedig nem akasztjuk meg a kapitalizmus fejlődését, hanem azon vagyunk, hogy állami

benne van az evolueionizinus is és a revolucionizmus is. E kérdés további bolygatását mindazonáltal mellőzhetjük: egyrészt azért, mert ezt a munkát az eddigi kritika már elvégezte; másrészt és főképen azért, mert ez a probléma minket itt nem is érdekel. Nem érdekel, hogy a bolsevizmus elmélete beilleszthető-e Marx rendszerébe, mert egészen bizonyos, hogy ez az elmélet ép oly szükségszerű megfej élése a marxizmusnak, mint volt annak idején a reformizmus elmélete.

A marxizmus legtávolabbi célkitűzései utilitárius természetűek. E célok szolgálatára eszköz-

kapitalizmust csináljunk belőle. Az első methodus (ez volt az eredeti program, mint láttuk) ostobaság i'olna, ama párt részéről, mely azt megkísérленé, mert 1. ez a politika ma gazdaságilag meg nem valósítható és mert 2. feltétlenül megbuktatná ama pártot. A másik út azonban gazdaságilag járható és nincs benne semmi, ami a proletariátus diktatúrájával ne volna összeegyeztethető. Ellenkezőleg, az állami kapitalizmus egy lépés előre, a kispolgári ideológia teljes megsemmisítése felé.» (A brunni «Volksfreund» május 12. számából.) Az angol szocialisták szovjetbarát napilapja azonban nevén nevezi e gyermeket: «Lenin maga az — írja a «Daily Herald» május 10-én — aki bejelenti, hogy Oroszország ezentűl kapitalista állam . . . Oroszország ma már kapitalista-állam, amelyet a kommunista-párt diktatúrája kormányoz... Világos, hogy az élelem szabad forgalma le kell, hogy rombolja a kommunista-politika alapjait». Joggal mondja tehát az európai szociáldemokrácia legszélső balszárnyának egyik markáns képviselője, Friedrich Adler, hogy «öntudatlan vagy talán épen tudatos megtévesztés, ha azt mondják nekünk, hogy Oroszországban megvan valósítvva az, ami a mi célunk . . . Oroszországban paraszt f orra dalom ment végbe, amely típusa a tiszta polgári forradalomnak». (Arbeiter-Zeitung, 1921 márc. 22. V. ö. Kautsky: A proletáéig

ként állítatik be a forradalom. Ám a lélektan feloldja a cél és eszköz dualizmusát és kimutatja, hogy az eszköz heteronómiája megszűnik ott, ahol az eszköz maga nem közvetlen cselekvés, hanem olyas valami, aminek megvalósítására ugyancsak törekedni kell, ami tehát közelebbi eszközök megfontolását maga is kitűzött célként irányítja. Ekkép a forradalom is, mint a marxizmus egyik kitűzött közbenső célja, bizonyos autonómiára tehet szert. És amint a gazdasági fellendülés kedvezőbb korszaka, amely lehetővé tette közvetlen hasznossági célok sikeres szolgáltatát, a marxista munkásmozgalomnak is szükségkép utilitárius jelleget adott: ugyanúgy a háború

diktatúrája. 66. old.) Mindezt frappánsan tetőzik be Leninnek a «Krasznaja Nov» c. folyóiratban megjelent fejtegetései «3z államkapitalizmus» formáiról. «Az államkapitalizmus első formája a *koncesszió*. A munkás és parasztkormány külföldi kapitalistákat bocsát be iparunkba és fenntartja magának az ellenőrzést. A második forma a *szövetkezet*. *Ostobaság és bűn volna szemet hunyni az élőit, hogy a szövetkezetek szabadsága és jogosítása magában foglalja a kapitalizmus szabadságát és jogosítását.*» A harmadik forma szerinte a *bizomány*, a negyedik állami üzemek, erdők stb. *bérbeadása*. Mindezt a következő lendületes indokolás kíséri: «Mi vagyunk a proletariátus elővédje. De ne feledjük el, hogy ez az elővéd csak kis része a proletariátusnak és ez is csak kis része az egész népességnek.» Már pedig «Nézzenek a térképre — úgymond —: Vologda, a donmenti Rosztov, Szeratov és Omszk között beláthatatlan területek terpeszkednek, amelyeken civilizált államok tucatjai férnének el. De ott mindenütt ugyanazok a patriarchális barbár vagy félbarbár állapotok uralkodnak. Gondoljatok az orosz földnek elkallódott darabjaira, amelye a vasúttól messze,

jóvátehetetlen pusztításai is szükségkép tolták előtérbe a távolabbi utilitás eszközéül proklamált forradalom gondolatát, eltiporván a közeli utilitárius célokat. *A bolsevizmus voltaképp nem egyéb, mint megtestesülése a bőség és forradalom amaz ellentmondásának, amelyen az elméleti marxizmus felépült. A bolsevizmus kísérlete és csődje élő bizonyosság a annak, hogy a proletárforradalom csak oly viszonyok között törhet ki, amelyek elem lehetetlenné teszik a marxizmus társadalmi terveinek megvalósítását. A marxizmus képzeleti világrendjének rendkívüli gazdagság, viszont a proletárforradalommal rendkívüli nyomor az előfeltétele.*¹

utak nélkül húzódnak meg a végtelenben, tökéletesen elszakadva a civilizációtól, a nagyvárosi kapitalizmustól. Lehetséges-e ebből az állapotból Oroszországot közvetlenül átvinni a szocializmusba?» Lenin ígéri, hogy igen; elerktrilizással, tíz év alatt! Az idei orosz éhínség jó foglalt ad e tíz évre! Ám hiszen Lenin maga sem hisz ebben. «A kapitalizmus nyomorúság a szocializmushoz képest — így fűzi tovább. De a kapitalizmus is haladás a középkorhoz, a kisüzemhez, a bürokratizmushoz képest. Amennyiben nem lehetséges közvetlenül a szocializmusba átmenni, a kapitalizmus a termelésnek és forgalommal nélkülözhetetlen fejlődési szakasza.» (Brunni Volksfreund, jún. 2.) Íme a «nevetséges egér»! Hiszen «a szocializmus áruló» azzal az olcsó bölcseséggel már elég régen kínálgatják Lenint és láttuk már, hogy Lenin maga is jól tudta ezt, mielőtt felcsapott Mc ssiásnak. Most már megint tudja. Lehet, hogy még egyéb is eszébe fog jutni. Például talán az is, hogy $2 \times 2 = 4$,

¹ Ez az igazság nyilvánul meg a bolsevik elméiké-
dők ama teljesen végig nem gondolt érveléseiben is
melyeket a másodelőző szakaszban idéztünk. És
ugyancsak ez rémlett fel Marxnak is egy világos pilla-
natában, mikor a francia proletárforradalom eshető-

Talán azt az ellenvetést tehetné valaki, hogy tételünk pusztán tapasztalati általánosítás, amelynek ennél fogva feltétlen érvénye nem lehet. Ám e tapasztalat törvényszerű összefüggések szövevényébe világít bele és úgy hisszük, sikerült általános fejtegetéseink során ezeket az összefüggéseket deduktíve is felvázolnunk. Aki mindazonáltal nem találja meggyőzőnek a *reductio ad absurdum*-nak azt a módját, amellyel éltünk, talán gondolkozóba esik, ha figyelmeztetjük arra, hogy ennek az összefüggésnek szükségszerűségét a világháború és a bolsevizmus tapasztalatai nélkül is fel lehetett ismerni. Mert volt, aki felismerte: nevezetesen *Gustave Le Bon*, aki a szocializmus győzelmi esélyeit ekkép latolgatja: «úgy látszik, hogy elkerülhetetlen ez a szörnyű rendszer. Kell, hogy legalább egy ország elszenvedje, tanulságul a világnak. Egyike lesz ez ama didaktikus kísérleteknek, amelyek ma már egyedül képesek megvilágosítani a népek elméjét, . . . Ha Európában valósul meg e kísérlet, *minden amellett szól, hogy egy szegény, félig tönkretett ország lesz a színhelye*».¹ *Ez a jóslót kétségkívül alaposabbnak bizonyult, mint a Marxé!*

Összefoglalás és befejezés.

A marxista munkásmozgalomnak és a változó viszonyok szerint változó tanainak vázlatos története — mint láttuk — oly indukciókat nyújtott,

ségére (1871-ben) azt mondotta, hogy az «kétségbeesett ostobaság volna». (A polgárháború Franciaországban. Népszava-kiadás. 33. oldal.)

¹Psych du Soocialisme. 180S. 171. oldal.

melyek deduktíve nyert eredményeinkkel tökéletesen egybevágunk. Miként általános fejtegetéseink során, ugyanúgy történeti vázlatunkban is, azt láttuk, hogy a társadalom növekvő gazdagsága a népesség növekvő jólétével párosulván, reális vágányokra tereli a munkásmozgalmat és viszont, hogy a forradalom csak gazdasági csődnek és társadalombomlásnak lehetvén következménye, eleve is csak tehetetlenül állhat szemben minden gazdasági és társadalmi problémával. Miként az általános okozati összefüggéseknek, ugyanúgy az immár történelemmé merevedett élet jelenségeinek vizsgálata is arról győzött meg tehát bennünket, hogy *a marxizmus «tudományos» jóslata semmi körülményei között sem állhatja meg helyét.*

Vizsgálódásaink eredményét a következőképpen foglalhatjuk össze:

A polgári társadalom fejlődésének — mint láttuk (fent: Második rész, I. 1.) — három logikai variációja van. Ezeknek megfelelően:

1. *Marx szerint* a társadalom növekvő gazdagsága és népességének növekvő nyomora szükségkép a polgári társadalom forradalmi összeomlására és ezzel a kollektív termelésen alapuló piactalan társadalmi rend kialakulására visz.

2. *A Kautsky-féle marxizmus szerint* a népesség jólétének növekedése mellett is S7ükségkép bekövetkezik a megváltó új rendet teremtő forradalom.

3. *A Lenin-féle marxizmus szerint* a társadalom általános elszegényedése mellett is végbemegy a társadalom jóslott forradalmi megújulása.

Ezzel szemben kimutattuk mindenekelőtt, hogy

a forradalomból magából *nem építés*, hanem csak *rombolás* és legfeljebb bizonyos *helyreállítás* következhetik. (Az utóbbit azután a folytonossági kapcsolatban ismét organikus *építés* követheti.) Kimutattuk továbbá, hogy

1. a polgári társadalom továbbfejlődésének minden lehető útján növekvő gazdagság és növekvő nyomor összeférhetetlen:

2. növekvő gazdagság útját állja a forradalomnak:

3. növekvő nyomor útját állja a kollektív termelésen alapuló piactalan társadalmi rend kialakulásának.

A marxizmus horoszkópja tehát hamis. Hogy a kapitalizmus kora sem fog örökké tartani, az meglehetősen bizonyos. De hogy mikor, miért fog elenyészni és mi fog helyébe jönni, azt ma még sejteni sem lehet.¹ Ám akkor is, ha csakugyan valamilyen szocialisztikus társadalmi forma lesz a kapitalizmus utóda, ez semmiesetre sem lesz a marxista ábrándvilág merev racionális konstrukciója. Zárt társadalmi rendszerek a valóságban nincsenek: mindez csak logikai absztrakció. Az élet mozgó egyensúlyában a társadalmi formák is örökös átalakulásban vannak és a valóságnak egy-egy metszete mindig olyasvalamit ábrázol, amit a diszkrét fogalmak nyelvén csak átmeneti állapotnak lehet nevezni. Az európai társadalom itt-ott még ma is hurcol magával visszamaradt

¹ V. ö. Földes Béla: A szocializmus. Tip., 1010. (Tud. Akadémia.) ÍJ. kot. 185. old.

feudalisztikus formákat és nem lehet a kapitalizmus kezdeteinek idejét olyan távol keresni, ahol még szocialisztikus formáktól ment lett volna. Politikai formák élettartama többnyire megmérhető — bár a jogalkotó szokás nem egyszer ezeket is folyamatosan fejleszti át — de társadalmi formák úgy nyúlnak át egymásba, mint a szivárvány színei.¹

Ha tehát vannak gondolkozók, akik a marxizmustól igen távol esnek és mégis úgy vélekednek, hogy társadalmunk jövő életformája a szocializmus, ezzel csak azt akarják mondani, hogy a jövőben az előbb nagyobb részét magángazdaságok szabályozatlan versenyén nyugvó közgazdasági élet helyébe nagyobb részét állami gazdálkodáson alapuló szabályozott közgazdasági élet fog lépni és a szabad szerződést az imperatív jog kényszere váltja fel. Ám ez a melegeház is csak egy életerejében hanyatló társadalom számára épülhet. «Egyetlen társas alakulat sem képes a haladásra, sem helyét meg nem tarthatja satnyu-

¹ Vannak marxisták is, akik tisztában vannak ezzel az igazsággal, így Szabó Ervin egy helyt elismeri, hogy «oly társadalmi állapot, amelyben egy tiszta gazdasági típus úgy determinál, hogy benne a társadalmi és politikai felülépítmény és a gazdasági alap között tökéletes a harmónia: mintegy a fejlődés vége, avagy kezdete— *contradictio in adiecto*, mint-hogy a fejlődésnek kezdete vagy vége nem képzelhető». (Szindikalizmus és szociáldemokrácia. I.) Vander-velde pedig így vélekedik: «Valóban, nincs okunk arra, hogy el ne képzeljünk egy olyan szocialista-társadalmat, amelyben az egyéni tulajdon és munka egyidőben és egymás mellett él a kollektív tulajdonnal és munkával.» (A kollektivizmus és az ipar evolúciója Bpest, Grill. 1008. 37. old.)

lás nélkül, hacsak fáját az átlagon felül levő egyedek nagyobb számával nem szaporítja, mint amennyien az átlagon alul maradtak vannak» — így vélekedik a darwinisfca.¹ Már pedig tudjuk az állami beavatkozás egy lelkes hívétől, hogy minden szabályozás egy-egy Prokruszesz-ágy, mely az egy éneklői bizonyos mértéket követel és amelyben nemcsak azok pusztulnak el, akik ezen alul maradnak, hanem azok is, akik ezt a mértéket felülhaladják.² A szocialista szabályozás tehát csak oly közösség élete felett lehet úrrá, ahol kihalófélben vannak azok a kiemelkedő egyesek, akiket nem tanácsos, de nem is lehet előre kimért ketrecekbe szorítani és akiknek teremtő munkáján lehet csak megmérni a népek útjának minden emelkedő darabját.³ Ahol ők kihalnak, ott fásult routine lép a teremtő invenció helyébe. Ilyen társadalmak tagjait az iniciatív akaraterőnek és a felelős cselekvés öntudatának teljes hiánya jellemzi: vegetatív életösztönük keskeny vágányokon terelgeti tartalmatlan életüket. «Szenvedélyek és hibák nélkül valók, sem bolondok, sem bölcsek nem lévén, átlagos eszmékkal, átlagos nézetekkel, átlagos életkorban halnak meg valamely átlagos betegségben.» (Bertrand.)

Akiket ez a kép lelkesít, ám legyenek szocialisták!

B. Kidd: A társadalmi evorució. Akadémia, B pest, 1905. 62. old.

² Somló Bódog: Állami beavatkozás. 140. old.

³ «Universal History, the history of what man has accomplish, d in this world, is at bottom the History of tho Great Men who have worked HERE. Th. Carlyle: On Heroes,

TARTALOMJEGYZÉK.

	<i>Oldal</i>
Első rész: AZ ELMÉLET	5
I. fejezet: Siker és kritika	5
II. fejezet: A «tudományos» jóslat	11
1. Jóslat és tudomány	11
2. Az emberi természet	16
III. fejezet: A történelmi materializmus	22
1. Az eredeti képlet és származása	22
2. Műszó és fogalomzavar	28
3. A módosított képlet.....	33
Második rész: AZ IGAZSÁG	41
I. fejezet: Általános elemzés	44
1. A jóslat elemei	44
2. A jóslat szerkezete	48
II. fejezet: A forradalom útja	52
1. Társas élet és forradalom	52
2. Ábránd és valóság	50
III. fejezet: Gazdaság és nyomor	71
1. Növekvő gazdagság	71
2. Növekvő nyomor	77
Harmadik rész: AZ ÉLET	81
T. fejezet: A neomarxizmus «ideológiai»	84
1. Az opportunizmus álarcai: realizmus és szimbolizmus.....	84
2. Forradalmi árnyalatok: romanticizmus és politicizmus	90
II. fejezet: Háború és forradalom	108
1. Az összeomlás pragmatikája	103
2. Az összeomlás után	112
III. fejezet: A proletariátus diktatúrája	117
1. «A tudománytól a valóságig»	117
2. Programm és praxis.....	120
3. A tapasztalat jelentősége	127
Összefoglalás és befejezés	131